

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TEFEKKÜR KAVRAMI VE KUR'ÂN
AYETLERİNDEKİ YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şaban PEKER

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

Şırnak–2015

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TEFEKKÜR KAVRAMI VE KUR'ÂN
AYETLERİNDEKİ YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şaban PEKER

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Tefsir

Bu tez/.../2015... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Kabul

Kabul

Kabul

Red

Red

Red

Düzeltme

Düzeltme

Düzeltme

ÖNSÖZ

Bütün insanlığa peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân-ı Kerim'in ilk hitabı, "Oku" emri olmuştur. Beşeriyetin kurtuluşunu düşünen Hz. Peygamber, bu ilk emri alınca, okumuş, okutmuş, insanları düşünmeye davet etmiştir. Onları, putlara, aciz ve cansız varlıklara tapmaktan kurtararak tevhit inancına kavuşturmuştur. Kısa zamanda İslam yayılmış, Müslümanlar içerisinde birçok âlim ve mütefekkir yetişmiştir. Neticede, ölmez eserler meydana getirilmiş ve İslam medeniyeti kurulmuştur. Bu medeniyet kendine has özellikleriyle temayüz etmiş, dünya ilim ve medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Akıllı varlık olan insana hitap eden Kur'ân, tefekküre büyük önem vermektedir. Düşünmeyen, aklını ve kalbini kullanmayan gafillerin, hayvanlar gibi olduklarını, hatta onlardan daha aşağı durumda bulduklarını bildirir. Yüce Allah, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den sonra peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar gelip geçen insanlığa birçok peygamberi rehber olarak göndermiştir. Böylece, zaman zaman ve yer yer düşünme yeteneğini yitirmiş, yolunu şaşırılmış toplumlar, akıllarını başlarına toplamaları için uyarılmış, insan oldukları hatırlatılmış ve kendilerine saadet yolları gösterilmiştir.

Kur'ân'ın, aklımızı kullanarak üzerinde tefekkür etmemizi, derin derin düşünerek araştırmalar yapmamızı emir ve tavsiye ettiği konular; çoğu kez uzmanlık isteyen hususlardır. Kâinat, arz, sema, dağlar, denizler, bitkiler; canlılar, hayvanlar ve insanlar gibi varlıklar üzerinde düşünmek, onları incelemek ve hatta onlardan gerektiğinde yararlanmak da ihtisas isteyen önemli meselelerdir.

Her akıl sahibi insan, bütün yaratılanlara ve eserlere bakacak, onları yaratan Allah'ın varlık ve birliğinin mevcudiyetini anlayacaktır. Kur'ân'ın hedef gösterdiği incelik ve dinamikliği kavrayacaktır.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen, kaynak seçiminde yardımcı olan, tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ hocama, tez jürisinde yer alan ve tavsiyelerinde bulunan Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ENSARİ ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait UZUNDAĞ hocalarıma, ders döneminde üzerimde büyük emekleri olan değerli hocalarıma, özellikle tez yazım döneminde beni gayrete

sevk eden arkadaşlarımdan Abdurrahim KAPLAN ve Hasan AKMAN'a teşekkürlerimi sunarım. Yetişmemde büyük fedakârlıklar gösteren anneme babama, çalışmama her zaman destek olan eşime teşekkürü bir borç bilirim. Yüce Allah'tan beni çalışmalarımnda muvaffak kılmasını niyaz ederim.

Şaban PEKER

Kasım-2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	vi
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
1. KONUNUN ÖNEMİ, GAYESİ VE SINIRLANDIRILMASI	1
1.1. Konunun Önemi	1
1.2. Konunun Gayesi	2
1.3. Konunun Sınırlandırılması	4
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	5
2.1. Araştırmanın Metodu	5
2.2. Araştırmamızda Kaynak Tespiti	6
2.3. Batı Dünyasından İstifade Edilen Kaynaklar	7
BÖLÜM 1: TEFEKKÜR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ	8
1. TEFEKKÜRÜN TANIMI	8
2. TEFEKKÜRLE İLGİLİ KAVRAMLAR	12
2.1. Tedebbür	12
2.2. Tezekkür	13
2.3. Ebsar	13
2.4. Akıl	14
2.5. Ülü'l-Elbâb	15
2.6. Nazar	16
2.7. İlim	16
2.8. Fıkh	18
2.9. Şu'ur	19
3. KUR'ÂN'DA TEFEKKÜR ÇEŞİTLERİ	19
3.1. Allah'ın Varlığının Delilleri Hakkında Tefekkür	19
3.2. Mahlûkât Üzerine Tefekkür	23
3.3. Coğrafi Olaylar İle İlgili Tefekkür	26
3.4. Kıssalar Ve İbretlik Olaylar Hakkında Tefekkür	31
3.5. Karşılaştırma Metodu Bağlamında Tefekkür	34
3.6. Ahkâm Âyetleri Hakkında Tefekkür	36
3.7. Kur'ân Hakkında Tefekkür	38
3.8. Ölüm Hakkında Tefekkür	40
3.9. Ahiret Hayatına Ait Tefekkür	43
3.10. Değişik Tefekkür Âyetleri	45

4. MEKKİ VE MEDENİ SÜRELERDE TEFEKKÜR.....	47
4.1. Mekkî Sürelerde Tefekkür	47
4.2. Medeni Sürelerde Tefekkür.....	48
5. SÜNNETTE TEFEKKÜR	50
BÖLÜM 2: KUR'ÂN AYETLERİNDEKİ YANSIMALARI AÇISINDAN TEFEKKÜR KAVRAMI.....	53
1. İNSANA VERİLEN NİMETLER AÇISINDAN TEFEKKÜR	53
1.1. Akıl.....	53
1.2. Kalp.....	55
1.3. Göz.....	57
1.4. Kulak.....	59
1.5. El ve Ayak.....	61
2. İNSANIN YARATILIŞI AÇISINDAN TEFEKKÜR.....	62
2.1. Nutfе.....	65
2.2. Âlak Safhası	68
2.3. Mudga Safhası.....	68
2.4. Muhallaka ve Gayri Muhallaka.....	69
2.5. Kemiklerin İnşası ve Et Giydirilmesi.....	70
2.6. Dünyaya Gelmeden Önceki Son Aşama	72
3. ÇEVRE AÇISINDAN TEFEKKÜR.....	73
3.1. Bitki.....	74
3.2. Deniz ve Yüzen Gemi	76
3.3. Yağmur ve Su.....	78
3.4. Ateş	81
3.5. Dağ ve Yol	82
3.6. Gece ve Gündüz	84
4. HAYVANLAR AÇISINDAN TEFEKKÜR	85
4.1. Karınca	87
4.2. Sivrisinek	89
4.3. Örümcek.....	90
4.4. Kuş	92
4.5. Deve	94
4.6. Bal arısı	95
4.7. Balık	97
5. DİĞER İNANÇ GRUPLARI AÇISINDAN TEFEKKÜR	100
5.1. Ehli Kitab	101

5.2. Müşrik	104
5.3. Diğer Din Mensupları	106
6. SEBEBLERİ AÇISINDAN TEFEKKÜR	108
6.1. Allah'ın İnce Sanatlarını Düşünüp İbret Alabilmek	108
6.2. Çevremizden İbret Alabilmek	110
6.3. Farkındalık Oluşturmak	113
6.4. Dünya Ve Ahiret Mutluluğunu Yakalayabilmek	114
6.5. Gayri Müslimlerin Düşükleri Hataya Düşmemek	116
6.6. Ölüme Hazırlıklı Olabilmek.....	117
SONUÇ	119
KAYNAKÇA.....	121
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
a.s	:Âleyhi's-selam
Ank.	:Ankara
AÜSB	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
c.c.	:Celle Celalühü
çev.	:Çeviren
Der.	:Dergisi
D.İ.B.	:Diyanet İşleri Başkanlığı
FAK.	:Fakültesi
İFAV.	:İlahiyat Fakültesi Vakfı
İst.	İstanbul
Hız.	:Hazreti
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
Md.	Madde
r.a.	:Radiyallahu Anh
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
s.a.v.	:Sallallahu Aleyhi Vesellem
T.D.V	:Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	:Tercüme
ths.	:Tarihsiz
T.Ö.V.	:Türkiye Öğretmenler Vakfı
v.	:Vefatı
vb.	:Ve benzeri
Ün.	Üniversite
Yay.	:Yayımları

ÖZET

Ş. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Tefekkür Kavramı ve Kur'ân Ayetlerindeki Yansımaları	
Tezin Yazarı: Şaban PEKER	Danışman: Mehmet Nurullah AKTAŞ
Kabul Tarihi: Kasım 2015	Sayfa Sayısı: xiii(ön kısım)+ 130(tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
<p>Tefekkür; düşünmek, neden-sonuç ilişkisi kurabilmek, hatırlamak, zihinde canlandırmak vb. anlamlara gelmektedir. Tefekkür geniş bir kavram olmakla beraber tefekkür anlamına gelebilecek diğer kavramlarla da ilintilidir. Kâinat üzerinde düşünülmesi gereken, ucu bucağı olmayan tefekkür denizidir. Her şey bir hikmetle ve yerli yerinde yaratılmıştır. İnsan, hergün bu âlemde mucizelerle karşılaşır. Mesela güneşin doğmasından batışına kadar farkında olmadan harikalarla karşılaşırız. Biz de bu çalışmamızda bu harika âlemlerin, Kur'ân'a göre tefekkür boyutunu ve insan üzerindeki yansımaları üzerinde durmaya çalıştık. İnsan tefekkür edebilen tek varlıktır. Çünkü Allah (c.c) insana, olaylar karşısında aklını kullanma yeteneği vermiştir. Aklını kullanan insan gerçekleri görmüş, değerlendirmiş, yorumlamış ve açıklamıştır. Bu tefekkür anlayışı Müslümanların düşünce anlayışında vardır. Gayri Müslimlere gelince onlar tabiatta meydana gelen harikulade olaylar karşısında aciz kalmışlardır. Çünkü onlar aklını istenilen doğrultuda kullanmamışlardır. Dolayısıyla neticeye varamamışlardır.</p>	
Anahtar kelimeler: Tefekkür, Kur'ân âyetleri, Düşünme	

ABSTRACT

Şırnak University Insitute of Social Sciences Abstractof Master's Thesis

Title of the Thesis: Reflections in contemplation and Qur'anic verses Concept	
Author: Şaban PEKER	Supervisor: Mehmet Nurullah AKTAŞ
Date: November 2015	SayfaSayısı: xiii(pretext))+130(mainbody)
Department: Basic Islam Sciences	Subfield: Commentary
<p>Contemplation; think, to establish a cause-effect relationship, remember, has come to mean so to have in mind. The concept of contemplation is associated with other concepts that could mean contemplation but is a broad concept. The tip needs not contemplate the universe is immense sea. Everything has been created in a wise and orderly. Human encounters with miracles every day in this world. For example, we meet with great unwittingly sunrise until sunset. We also, in our study of this wonderful world, according to the Qur'an size of contemplation and reflection on the people we try to focus on. Man is a being that can only contemplate. Allah (c.c), the man who has the ability to use his mind in the face of events. He has seen people who understand the truth, evaluation been, commented and explained. This approach has the contemplation of Muslims in thinking approach. When it comes to non-Muslims, they were helpless in the face of extraordinary events occurring in nature. Because they have to use your mind in the desired direction. Therefore, they could not have a sequel.</p>	
Keywords: Contemplation, Quran verses, Thinking	

GİRİŞ

1. KONUNUN ÖNEMİ, GAYESİ VE SINIRLANDIRILMASI

1.1. Konunun Önemi

Kur'ân'daki tefekkür âyetleri bir hayli yekûn tutmaktadır. Bu da bize tefekkürün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü düşünen insan; Allah'ın yaratılış sırlarını, dünya hayatının gerçeğini, cennet ve cehennem varlığını, olayların iç yüzünü kavrar. Allah'ın razı olduğu bir kul olmanın önemini daha iyi anlar. Din ahlâkını gereği gibi yaşar. Gördüğü herşeyde Allah'ın sıfatlarını tanır. İnsanların büyük çoğunluğu gibi değil, Allah'ın emrettiği şekilde düşünmeye başlar. Bunun sonucu olarak da hem güzelliklerden daha fazla zevk alır, hem de gereksiz kuruntulara, dünyaya yönelik hırslara kapılarak kendini sıkıntıya sokmaz. Her an Allah'ı yanında hisseder. Bu nedenle tefekkür eden bir kişinin Allah'a olan bağlılığının derecesi, Allah korkusu, sorumluluk hissi ve şevki gün geçtikçe artar. Bunlar, düşünen bir insanın dünyada kazanacağı güzelliklerden sadece birkaçıdır.

Görülüyor ki insanın bilgisinin artması ve davranışlarının düzelmesi, tefekkürle başlar. Onun için Yüce Allah, Kur'ân'da çeşitli hususları dile getirdikten sonra "... Şüphesiz bunda tefekkür eden (düşünen) insanlar için ibretler vardır"¹ ayetiyle yukardaki hususlara dikkat çeker.

Tüm kâinat Allah'ındır. O'nun dışında hiçbir şey ve kimse kulluk edilmeye lâyık değildir. İnsan düşününce Allah'ın her şeyi yaratan, varlığını devam ettiren ve insana hidâyet veren olduğunu² bulması hiç de zor olmasa gerektir. İlim ve tekniğin geliştiği asrımızda bu gerçekler geçmişe göre daha iyi anlaşılmıştır. Zamanın ilerlemesiyle Kur'ân, daha da iyi anlaşılacak ve elde edilen her yeni bilgi O'nun hak ve ilâhî kitap olduğuna şehadet ederek Yüce Rabbimizin varlığını, birliğini tefekkür ettirecek³ ilim, irade, kudret sıfatını bize tanıtmaktır.⁴

¹ Nahl, 16/11.

² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s. 29.

³ Zindanî, Abdulmecid, *Kur'an'da İlmî Mucizeler*, çev. Resul Tosun, Kayıhan Yay., İst., 1990, s.13.

⁴ Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?* Nil Yay., İzmir 1994, s.71.

Kâinat üzerindeki olayları idrak edip onları en güzel şekilde yorumlayabilen kimseler, Allahû Teâlâ'nın birliğini ve mükemmelliğini, dünya hayatının geçiciliğini, ölümden sonraki hayatı daha iyi tefekkür edebilecektir.

Peki, tefekkürden sonra ne olmalı? Sonuçta Cenab-ı Hakk'a karşı bir yakınlık olmalı, bir muhabbet başlamalıdır. Mahlûkatın tefekkürü sonucu insanda meydana gelen şey, Allah'a (c.c) karşı oluşan muhabbetten başka bir şey değildir.⁵

İnanmayanların durumlarıyla ilgili olarak Mustafa Çetin şu tesbiti yapmaktadır. Çağlayanlar arasında oturup ta susuzluktan ölen kimselere ne kadar benziyorlar.⁶ Bu yüzden Kur'ân sırf inanmış olmak için inanmayı istemez. Aksine sùrekli şunu tekrar eder. Düşünün, derin düşünün. Tefekkür edin. Akıl yürütün. Düşünce üretin. Araştırın.⁷ Biz de önemine binaen Kur'an'da tefekkür konusunu tezimizde incelemeye çalıştık.

1.2. Konunun Gayesi

Yüce Rabbimiz, Kur'ân'daki pek çok âyette insanları düşünmeye davet etmektedir. Düşünmek, özellikle "derin düşünmek" insanın, âlemleri yoktan var eden, sonsuz güç sahibi Yüce Allah'ı takdir edebilme gücünü, kavrayışını dolayısıyla Allah korkusunu ve Allah'a olan yakınlığını artıran en önemli vesilelerden birisidir. Kur'ân'ın amacı, bir olan Allah'ın insanlar tarafından bilinmesi ve O'na karşı yapmaları gereken davranışları insanlara bildirmektir. Allah (c.c), Kur'ân'ın birçok âyetinde "...düşünmez misiniz?"⁸, "...düşünen bir topluluk için deliller vardır,"⁹ "kendi yaratılış gayesini unutup,"¹⁰ "gaflet içine dalmaması,"¹¹ "kulunu boşuna yaratmadığı,"¹² gibi ifadelerle düşünmenin önemini haber vermiş ve üzerinde düşünmemiz için sayısız delil yaratmıştır. Gördüğümüz, farkına vardığımız her şey Allah'ın bir tecellisi ve delilidir. Bu nedenle göklerde, yerde ve bunların arasında bulunan her şey insanın düşünmesi için birer vesiledir.

⁵ Cebecioğlu, Ethem, "Hayrın Anahtarı Tefekkür," *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2011, S. 441, s. 11.

⁶ Çetin, Mustafa, *Kur'an'da Tefekkür Kavramı*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Der. İzmir 1994, S. 8, s. 43.

⁷ Hamidullah, Muhammed, *Kırkambar*, Zafer Dergisi, Sakarya, Haziran 2013, S. 438, s. 23.

⁸ Nahl, 16/17.

⁹ Bakara, 2/164.

¹⁰ Zâriyât 52/56.

¹¹ Enbiyâ 21/1-3.

¹² Mü'minûn 23/ 115.

İnsan tefekkür etmekle gelişir. İman etmeyenler, "*O gün cehennem de getirilmiştir. İnsan o gün düşünüp-hatırlar, ancak (bu hatırlamadan) ona ne fayda?*"¹³ âyetinde de bildirildiği gibi ancak cehennemi gördükten sonra gerçek anlamda düşünmeye başlarlar. Bu kişiler o ana kadar, dünyaya gönderiliş amaçlarını çevrelerindeki canlıların nasıl ortaya çıktığını ve neden yaratıldıklarını, gece ve gündüzün varoluş sebeplerini, evrendeki düzenin kusursuzluğunu, Allah'ın Kur'ân'da emrettiklerini kısacası kendilerine gerçek anlamda fayda verecek konulardan hiçbirini o ana kadar düşünmemişlerdir. Bir gün tüm insanlar gibi kendilerinin de öleceğini ve Allah'ın huzurunda hesap vereceklerini akıllarına bile getirmemişlerdir. Büyük bir kavrayış ve anlayış eksikliği içinde olan bu gibi insanlar gerçekleri âyette de bildirildiği gibi ancak Rabbimizin huzurunda hesap verirken anlayacaklardır. Sonsuz güç sahibi Yüce Allah (c.c) bu kişilerin durumunu Kur'ân âyetlerinde şöyle bildirmektedir: "*Onlar, dünya hayatından (yalnızca) dışta olanı bilirler. Ahiretten ise gafil olanlardır. Kendi nefisleri konusunda düşünmüyorlar mı? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasında olanları ancak hak ile ve belirlenmiş bir sûre (ecel) olarak yaratmıştır. Gerçekten, insanlardan çoğu Rablerine kavuşmayı inkâr ediyorlar.*"¹⁴

İnsan için hem kendisinin hem de dünyanın yaratılış amacını kavramak önemli bir konudur. İnsan düşünmeye ilk bunlarla başlayabilir. Nitekim Kur'ân, dünya üzerinde var edilen şeylerin yaratılış amaçlarını şöyle açıklar: "*Şüphesiz biz, yeryüzü üzerindeki şeyleri ona bir süs kıldık; onların hangisinin daha güzel davranışta bulunduğunu deneyelim diye.*"¹⁵ Âyette de ifade edildiği gibi yeryüzündeki tüm bu nimet ve güzelliklerin yaratılış amacı insanı denemektir. Allah (c.c) geçici olan bu dünya nimetleriyle kullarını dener. Düşünen insan bu noktada şunu anlar ki; eğer bu dünya bir sınav yeri ise o zaman bunun sonunda bir hesap günü de vardır ve insanlar dünyada yaptıkları davranışların karşılığını ödül ya da ceza olarak alacaklardır. Diğer bir deyişle Allah'ın ilahi adaleti tecelli edecektir.

Kevni âyetlerde de; "düşünmezler mi?", "bakmazlar mı?", "görmezler mi?" ibareleri sık sık tekrar edilmekte, böylece insan tefekküre ve anlamaya sevk edilerek yaratıcısını ve yaratıcısının isteklerini unutmaması sağlanmaktadır. Çünkü Yüce Yaratıcı her şeyi kulu için yaratmış ve onun hizmetine sunmuştur. Bunca nimetleri

¹³ Fecr, 89/23.

¹⁴ Rûm, 30/7-8.

¹⁵ Kehf, 18/7.

düşünen insan, kibirden uzaklaşıp şükre yönelecek, böylece hakkıyla kul olma yolunda daha da ilerleyecektir.¹⁶ Muhammed Abduh bu konuda şöyle demektedir: “Bunu yaparken de akla hitap eder ve insanda düşünceyi uyandırır. Kâinattaki eşsiz nizamı onu yöneten kanunları ve onda tezahür eden hikmet ve kemali bize gösterir. Ortaya koyduğu esasların doğruluğuna yakinen inanmak ve çağırdığı gayeye samimi olarak bağlanmak üzere akıldan, kâinatla ilgili olarak söylediği her şeyi titizlikle incelemesini ister.”¹⁷ Dolayısıyla tabiat kanunları üzerine insanların dikkatlerini çekmektedir.

İnsanın ilk yapması gereken kendisine bunca nimeti veren Yaratıcısını tanımak ve O'nun kendisinden neler istediğini öğrenmektir. Yeryüzünü niçin yarattığı ve onun insana temin ettiği fayda, suyu indirip meydana getirdiği canlılık ve bu canlılığın insanlarla hayvanlara sağladığı yararlar gibi hayatın devamını sağlayan tabiat kanunlarından açılımlar ve genellemeler yaparak nihai neticeye ulaşmak insanın görevidir.¹⁸ Allah (c.c), kulları için sayısız güzellik yaratmış, bir hiçken her birine bir can ve bir ömür vermiştir. Elbette ki tüm bu yaratmanın bir amacı vardı. Tefekkürün neticesinde insan geniş bir ilme sahip olur. Bunun neticesinde de, insanın hali ve hareketleri değişir.

Biz de bu araştırmamızda Kevni âyetlerin Kur’ân içerisinde ifade edilmiş tarzlarına değinmeye ve bu âyetlerin vermek istediği mesajları anlamaya çalıştık. Çünkü bu âyetler Kur’ân’ın gönderiliş amacına hizmet eden ve insanları akıllarını kullanmaya sevk eden, onların etraflarında sùrekli var olan ve kendilerinin de gördükleri tabiat olaylarından ders almalarını isteyen âyetlerdir.

1.3. Konunun Sınırlandırılması

Tefekkür konusu çok geniş bir konudur. Zerreden şemse (güneşe) kadar kâinatta yaratılmış bütün varlıklar tefekkür konusuna dâhil olabilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızı sadece yeryüzünde tefekküre konu olabilecek bir kısım varlıklarla sınırlı tutmayı uygun gördük. Kur’ân’ı Kerim’de bahsi geçen insanın, hayvanların ve bitkilerin tefekküre konu olabilecek bazı yönlerini işlemeye çalıştık.

¹⁶ Atahan, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁷ Abduh, Muhammed, *Tevhid Risalesi*, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ank., 1986, s.75.

¹⁸ Bayraklı, Bayraktar, *Kur’an’da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst., 1999, s. 69.

Kur'ân-ı Kerim, tefekkürü iki önemli noktaya yöneltmektedir. Birincisi; bizzat Kur'ân-ı Kerim üzerinde tefekkür, ikincisi; başka varlıklar üzerinde tefekkürdür. Kur'ân-ı Kerim üzerinde tefekkür; Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle onu doğru olarak anlamak, ondan yararlanmak, gösterdiği yoldan gitmek demektir. Biz de bu çalışmamızda bu esas üzerine yoğunlaşmayı uygun gördük.

Başka varlıklar üzerinde tefekkür konusunda, Kur'ân-ı Kerim; Allah'ın yoktan var ettiği hiçbir şeyi boşuna yaratmadığını,¹⁹ yaratılanların mutlaka bir sebep ve hikmete mebni olarak yaratıldığını,²⁰ canlı ve cansız birçok varlığın insanın hizmetine ve onun emrine verildiğini ifade etmektedir.²¹ Bu âyetleri dikkate alarak konuyu yeryüzünde yaratılmış varlıkların tefekkürü bağlamında sınırlı tutmaya çalıştık.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

2.1. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda sosyal bilimlerin anlama, açıklama metotları kullanılmıştır. Araştırmamız muhteva ve şekil bakımından aşağıdaki şekil ve plana göre hazırlanmıştır.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş kısmında araştırmamızın konusu, önemi, kaynakları, metotları; tezin yazılış yöntemi ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde, tefekkürün tanımı, ilgili kavramlar ve Kur'ân'da tefekkür çeşitleri ile Mekki ve Medeni sûrelerde tefekkür konusunu işlemeye çalıştık. İkinci bölümde ise, Kur'ân'da zikri geçen ve tefekküre konu olabilecekler üzerinde durmaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise çalışma esnasında varılmaya çalışılan neticeler zikredilmiştir. Çalışmamızda eser isimleri ilk geçtikleri yerde tam olarak verilmiş, daha sonraki kullanışlarda sadece müellifin adı, adı geçen eser kısaltılmış olarak, sayfa ve cilt numarası verilmiştir. Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim'den yapılan örneklerde sadece âyetin mealine yer verilmiştir. Âyetin meâl kısmı Diyanet Vakfı Yayınları tarafından neşredilen Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/191.

²⁰ Mu'minûn, 23/115.

²¹ Bakara, 2/29; Bkz: Rûm, 30/21, 24, 50; Târik, 86/6; Ankebût, 29/43.

Meâli esas alınmıştır.

2.2. Araştırmamızda Kaynak Tespiti

Konumuz “Tefekkür Kavramı ve Kur’ân Ayetlerindeki Yansımaları” olduğu için öncelikle konumuzla alâkalı Kur’ân-ı Kerim’deki tefekkür kavramı kapsamına giren âyetleri tespit ettik. Sonra bu âyetlerin müfessirler tarafından nasıl ele alındığını inceledik. Tefekkür olgusu konusunu işlerken başta rivâyet tefsirleri olmak üzere, dirâyet tefsirlerinden de istifade ettik. Ayrıca ilmi dergi ve makalelerden yararlanma yoluna gittik. Bütün bunları yaparken Kur’ân’da geçen ve yeryüzündeki varlıklar ile alâkalı âyetler ışığında tezimizi hazırlamaya gayret gösterdik.

2.2.1. İslam Dünyasında Yapılan Çalışmalarda Yararlanılan Kaynaklar

Rivâyet tefsirinin ilklerinden olan İbn Cerir et-Taberî’nin (v. 310/922) *Câm’iu’l-Beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân-ı*; el-Bagavî’nin (v. 516/1122) *Me’âlimû’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîli*, ez-Zemahşerî’nin (v. 538/1144) *el-Keşşâf-ı*; er-Razî’nin (v. 606/1209) *Mefâtihu’l-Gayb-ı*; en-Nesefî’nin (v. 710/1310) *Medârikû’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl-i*; el-Kurtubî’nin (v. 761/1360) *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân-i*; İbn Kesir’in (v. 774/1372) *Tefsîrü’l Kur’âni’l-Azîm-i*; istifade ettiğimiz eserlerden birkaçıdır.

2.2.2. Son Dönemde İslam Dünyasında İstifade Edilen Eserler

Son dönemde yazılmış olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın (v. 1361/1942) *Hak Dini Kur’ân Dili*; Seyyid Kutub’un (v.1385/1966) *Fî Zılâli’l-Kur’ân-ı*; Ebü’l-A’lâ el-Mevdûdî’nin (v.1399/1979) *Tefhîmü’l-Kur’ân-ı* ile Celal Yıldırım’ın *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* ile Hayrettin Karaman ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* başta olmak üzere, dirâyet tefsirlerinden istifade etmeye gayret gösterdik.

2.3. Batı Dünyasından İstifade Edilen Kaynaklar

- a) Bucaille, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim*. çev. Suat Yıldırım,
b) Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*. Ter. Ömer Durmaz, c) Lux Flanagan
Geraldine, *Beginning Life (Yaşamın Başlangıcı)*, çev. Süleyman Yusuf). d) Mirza
Yawar Baig, *Presenting Islam Today-Challenges and Thought Share*.

BÖLÜM 1: TEFEKKÜR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1. TEFEKKÜRÜN TANIMI

a) **Sözlük Anlamı:** Tefekkür **الفِكر** kökünden masdar olup akli ve düşüncüyü çalışma,²² zihni düşünüş²³ manalarına gelmektedir. **الفِكر** kelimesi **الفِكر** şeklinde fetha ile de okunur. Çoğulu **أفكاراً** şeklindedir. **تَفَكَّرَ** kelimesi ise tefa'ul babından olup çok düşünceli, düşünen kimse manasında kullanılmaktadır. Nihâyet adam çok düşünceli olduğunda **رجل فكير** denilir.²⁴ Bu fiilin kökü olan “fıkr” ise, bilinen bir şeyle bilinmeyi anlamak için aklın fikir üretmesidir²⁵ şeklinde tarif edilmiştir.

b) **Terim Anlamı:** Bir işin akıbeti konusunda düşünmek,²⁶ ibret alarak bir şey üzerinde derinleşmek²⁷ manalarında kullanılmaktadır.

Tefekkür insana has bir özelliktir. İnsan tefekkür sayesinde diğer varlıklardan ayrılır ve üstün olur. Tefekkür ancak kalpte tasavvuru yapılabilen şeyler hakkında mümkün olur. Onun için, Allah'ın yarattığı varlıklar hakkında tefekkür mümkündür. Fakat Allah'ın zatı hakkındaki tefekkür mümkün değildir. Çünkü Allah hiç bir şekilde sûret olarak vasıflandırılmaz ve şekil olarak hayal edilemez.²⁸ Bunu Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisinde açıkça görmekteyiz. “Allah'ın nimetleri hakkında düşünün. Fakat Allah'ın zatı hakkında tefekkür etmeyin.”²⁹ Ömer b. Abdilaziz; “İbadetlerin en üstünü Allah'ın nimetleri hakkında düşünmek olduğunu”³⁰ söyleyerek tefekkürün önemine dikkat çekmektedir. İbn Abbas; “Tefekkür halinde kılınan iki rekât namazın tefekkürsüz bütün bir geceyi ibadetle geçirmekten hayırlı olduğunu”³¹ söyleyerek ibadetlerde tefekkürün önemli olduğuna dikkatleri

²² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-Afrikî el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab*, 1. Baskı, Sadır yayınevi, Beyrut ths. V, 65.

²³ İsfehânî, Râgıb, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992, s. 384.

²⁴ İbn Manzûr, a.g.e., V, 65.

²⁵ Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Meşrik Yay., Beyrut, 1991, II, 159.

²⁶ Kutluer, İlhan, "Düşünce" *md.*, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay. İst. 1994, X, 53.

²⁷ Topbaş, Osman Nuri, *Kâinat, İnsan ve Kur'an'da Tefekkür*, Erkam Yay., İst. 2011, s. 18.

²⁸ İsfehânî, a.g.e., s. 384.

²⁹ Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Darü'l-Harameyn yayınevi, Kahire 1415, V, 250.

³⁰ Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed Zeynü'd-Din, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-dîn*, Bedir yayınevi, İst. 1993, IV, 761.

³¹ Gazzâlî, a.g.e., IV, 785.

çevirmektedir. İnsanı düşünmeye sevk ve teşvik eden çok sayıda âyete bakıldığında düşünmenin önemli bir kulluk görevi olduğu sonucuna varılabilir.³² Nitekim “Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gündüzle gecenin ardı ardına gelişinde akıl sahipleri için ibretler vardır. Onlar ayakta, otururken ve yaslanmışken Allah’ı zikredip göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler.”³³ âyetinde geçen tefekkür, inceden inceye düşünmesi için zihni çalıştırması, akli çaba sarf etmesi gibi insanı düşünmeye davet ederken, Hasan Kamil Yılmaz, var olma ilkesini arama, kaybedilen ve uzaklaşan bir hazineyi ele geçirme ameliyesi olduğunu söylemiştir.³⁴

İnsan mahlûkatın en şerefli olarak yaratılmıştır. Bütün kâinat içinde en mükerrem ve en şerefli şekilde yaratılan insanı bu ideal seviyeye ulaştıran bazı özellikler vardır. Bu özelliklerin en üstünü hiç şüphesiz tefekkür etme kabiliyetidir. Tefekkür etme özelliği bütün mahlûkat içinde kemal noktada sadece insana mahsus bir özelliktir. İnsana mahsus olan bu yüksek kabiliyet ve seciye Kur’âni tefekkürle mayalandığı zaman gerçek ve ideal hüviyetini kazanmış olacaktır. Çünkü bütün ilahî marifet dairelerinde dolaşmak ve ruhî olgunlaşmayı elde etmek, maddî-manevî, ilmî ve teknolojik bütün gelişme ve icatların temel mihrak noktasını teşkil eden tefekkürdür. İşte Kur’ân’ın kazandırdığı tefekkür anlayışı, beşerî tefekküre bir nevi ruh ve hayat olmaktadır.³⁵

Tefekkürün Kur’ân’da çok önemli yer tuttuğunu belirtmek isterim. Tefekkür ve türevleriyle ilgili Kur’ân’da yaklaşık yedi yüz âyet vardır. Kur’ân-ı Hâkim, çeşitli âyetlerde insanları düşünmeye teşvik etmiştir. “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır.*”³⁶ Yine geçmiş toplumların hayat hikâyeleri, göklerin yaratılışı, güneş, ay, gece, gündüz, yer, gök, kara, deniz ve diğer varlıkların insanın hizmetine verilmesi, kâinatın düzenli olarak yönetilmesi, yerin hayata elverişli oluşu, dağların, ovaların, nehirlerin, meyvelerin, bitkilerin, hayvanların var edilişi, insanın topraktan yaratılışı, evlilik ile eşler arasında sevgi ile şefkatin oluşması, uyku gerçeği, arının bal yapması, bütün yaratıkların insanın hizmetine sunulması, kevnî ve kitabî âyetler, darb-ı

³² Kutluer, "Düşünce" md., a.g.e., X, 53.

³³ Âl-i İmrân, 3/190.

³⁴ Yılmaz, Hasan Kâmil, "Tefekkür ve Tezekkür," *Altınoluk Der.*, İst. 1998, S. 144, s. 5.

³⁵ Akgün, İbrahim, "Kur’ân Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları," *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fak. Der. Nisân* 2013, S. 1, s. 57.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/190.

meseller ve geçmiş kavimlerin kıssaları ve benzeri misaller anlatıldıktan sonra bütün bunlarda düşünen toplumlar için ibretler bulunduğu bildirilmiştir.³⁷ Bütün bunlar üzerinde düşünen insan gerçeğe ulaşır. Çünkü Allah (c.c), tefekkürle insanoğlundan akli kullanmayı; taklit ve taassupçuluktan uzak durmayı tavsiye etmiştir. Bunu da yaparken افلا تتفكرون, افلا تعقلون, افلا تذكرون gibi kelimeler kullanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de akıl ile direk bağlantılı olarak “taakkul” , “tefekkür,” “tedebbür,” “tezekkür” ve “tefakkuh” kavramları ile doludur. Nitekim Zemahşerî düşünme hakkında: “Düşünme, gafleti giderir ve kalpte huşu meydana getirir”³⁸ demiştir.

Akıl sahibi varlık olan insana hitap eden Kur'ân-ı Kerim, tefekküre çok büyük önem vermiştir. Düşünmeyen, aklını ve kalbini kullanmayan gafiller, varlıklar içinde en aşağı derecede olanlarla bir kabul edilmiştir.³⁹ Kur'ân-ı Kerim'de tefekkür kavramı, tedebbür, tezekkür, akletme ve nazar etme gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bir hususta görüş ileri sürmek ve akli kullanmak gibi bir manaya gelen tefekkür⁴⁰ ve yakın anlamları olan diğer kavramlar ile ilgili âyetler Kur'ân-ı Kerim'de bir hayli fazladır. Bir fikir vermesi açısından zikredecek olursak, tefekkür 18, nazar ve müştakları 128, tedebbür 4, ulü'l-elbab 16, akıl ve müştakları 49, ilim ve müştakları ise yüzlerce yerde geçmektedir. Yine bir fikir vermesi açısından fıkıh ve İslam hukuku ile ilgili açık âyetlerin 150 civarında olduğu Kur'ân-ı Kerim'de, ilim ve düşünceyi teşvik eden âyetlerin 750'yi geçmesi gerçekten düşünen insanlar için önemli bir ipucu olarak karşımızda durmaktadır.⁴¹

Nahl sûresi 11-14 âyetlerinde tefekkür, akli kullanma, öğüt alma ve Allah'a şükürün 4 âyette peş peşe zikredilmesi önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Bu gerçek şudur: Tefekkür eden aklını kullanır, düşünüp aklını kullanan kevnî delillerde öğüt alır ve Allah'ı daha iyi tanıma fırsatı bulur.

Bütün başarıların, buluşların, bilimsel, teknik ve teknolojik gelişmelerin temelinde tefekkür vardır. Düşünen, aklını kullanan, ibret alan ve nankörlük etmeyen fert ve toplumlar gelişir, huzurlu ve mutlu olur. Bu sebeple İslam; tefekkürü,

³⁷ A'râf, 7/176; Bkz: Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/11-69; Rûm, 30/21; Zümer, 39/42; Câsiye, 45/13; Haşr, 59/21.

³⁸ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Keşşâf*, Dar-ü İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1997, I, 482.

³⁹ A'râf, 7/179.

⁴⁰ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Nobel Yay. ve Dağıtım, Ank. 1997, s. 129; Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İst. 1989, s. 73.

⁴¹ Çetin, a.g.m., s. 45.

ibadetler arasında sayarken insanı son ilahi kitap olan Kur'ân-ı Kerim üzerinde de düşünmeye teşvik etmiştir.⁴²

Olumlu tefekkür olduğu gibi, olumsuz tefekkür de vardır. Doğru olmayan tefekkürün neticesi de doğru olmaz. Ancak salim kalbe sahip olan insanların tefekkürü sağlıklı olabilir. İslam dininin istediği tefekkür, hiç şüphesiz sağlıklı olanıdır. İnsanları bu olumlu tefekküre davet eden bazı âyetlerin meâli şöyledir: *"O'dur ki arzı uzattı, orada sabit dağlar ve ırmaklar var etti. Orada bütün meyvelerden iki çift yarattı. Geceyi gündüziin üzerine örtüyor. Şüphesiz bunda tefekkür eden (düşünen) bir toplum için âyetler vardır."*⁴³

Aşağıdaki âyetlerde de düşünmeyen kişilerin zihniyetleri şöyle haber verilmektedir: *De ki: "Eğer biliyorsanız (söyleyin:) Yeryüzü ve onun içinde olanlar kimindir?" "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "Yine de öğüt alıp-düşünmeyecek misiniz?" De ki: "Yedi göğün Rabbi ve büyük Arş'ın Rabbi kimdir?" "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "Yine de sakınmayacak mısınız?" De ki: "Eğer biliyorsanız (söyleyin:) Her şeyin melekûtu (mülk ve yönetimi) kimin elindedir? Ki O, koruyup kolluyorken Kendisi korunmuyor." "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "Öyleyse nasıl oluyor da böyle büyüleniyorsunuz?" Hayır, Biz onlara hakkı getirdik, ancak onlar gerçekten yalancıdırlar."*⁴⁴

Allah (c.c), Kur'ân'da müminlerin her koşulda düşündüklerini ve bu düşüncelerinden fayda verecek sonuçlar çıkardıklarını şöyle bildirmektedir: *Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten âyetler vardır. Onlar, ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılışı konusunda düşünürler. (Ve derler ki:) "Rabbimiz, Sen bunu boşuna yaratmadın. Sen pek yücesin, bizi ateşin azabından koru."*⁴⁵ Âyette de bildirildiği gibi müminler düşünen insanlar oldukları için, yaratılıştaki mucizevi yönleri görebilmekte ve Allah'ın kudretini ve ilmini anlayabilmektedirler.

Kur'ân'ın insanlar için kabul ettiği ve önemine dikkat çektiği tefekkür vasıtalarından ilk sırayı teşkil eden husus, fizikî âlemin tetkikine yarayan duyulardır.

⁴² Karagöz, İsmail, "Tefekkür" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006, s. 642.

⁴³ Ra'd, 13/3.

⁴⁴ Mü'minûn, 23/84-90.

⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/190-191.

Bu duyular ise, esas itibariyle görme ve işitme vasıtaları olan göz ve kulak gibi duyulardır. İnsanla kâinat arasındaki bağlantıyı kuran vasıtaların başında hiç şüphesiz görme ve işitme vasıtaları ve dolayısıyla da tefekkür vasıtaları olan göz ve kulak gelir.⁴⁶ Şimdi tefekkür ile alâkalı kavramları ele aldıktan sonra ileriki aşamalarda göz, kulak ve diğer duyuları, modern ilmin ışığında ele almaya çalışacağız.

2. TEFEKKÜRLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1. Tedebbür

دبر kökünden gelmiş olup ön kısmın tersi manasında kullanılmakta olup çoğulu ادبار şeklinde gelmektedir.⁴⁷ لِيَدَّبُرُوا sözü دُبُر kökündendir ve لِيَدَّبُرُوا tedebbür etsinler, anlamındadır. دُبُر “arka” demektir. Tedebbür, bir şeyin önünü, arkasını ve anlamının nereye varacağını düşünmek,⁴⁸ insanın düşünme melekelerini artırması⁴⁹ anlamlarına gelmektedir.

Terim anlamı, bir işin sonucunu başından hesap etmek ve gereken önlemi almak,⁵⁰ bir işin neticelerini ve akıbetini düşünmek,⁵¹ geleceğe yönelik düşünce, bir işin nereye varacağını idrak etmek⁵² demektir.

Kurtubi, tefsirinde Sad Sûresi 29. âyetinde geçen لِيَدَّبُرُوا kelimesini Allah (c.c)'in âyetlerinin düşünülmesi, onlara uyulması olarak açıklarken, ayrıca Kur'ân'ın manalarının bilinmesinin vacib olduğunu söylemiştir.⁵³ Sabuni, Muhammed sûresi 24. âyetini يَتَذَكَّرُونَ kelimesini emir ve yasakları görebilmeleri için Kur'ân'ı anlamaya ve düşünmeye çalışmak,⁵⁴ Ebu's-Suud (v. 981/1574) ise mülâhaza etmek ve

⁴⁶ Akgün, a.g.m., s. 59.

⁴⁷ İsfahânî, a.g.e., s. 164.

⁴⁸ İbn Manzûr, a.g.e., IV, 268.

⁴⁹ Tâ-Hâ Cabir, el-Gulvani, *Kur'an'ı Düşünmüyorlar mı?* Selam Yay., Kahire 2010, s. 37.

⁵⁰ Kutluer, "Düşünce", a.g.e, X, 53.

⁵¹ Topbaş, a.g.e., s. 19.

⁵² İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvir*, Tunusiyeye yayınevi, Tunus 1984, XXVI, 113.

⁵³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Risale yayınevi, Beyrut 2006, XVIII, 189.

⁵⁴ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Saffetü't-Tafasîr*, Ensar Neşriyat, (ter. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz), İst. 1990, III, 212.

düşünmek⁵⁵ şeklinde yorumlamışlardır. *يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ* âyeti hakkında Ömer Nasuhi Bilmen (v. 1390/1971); bütün şüpheleri izale eden, bütün insanlara hidâyet yolunu açıkça gösteren Kur'ân'ı Mübin'in âyetlerini dinleyip anlamını düşünmek⁵⁶ olarak tefsir etmiştir.

2.2. Tezekkür

ذَكَرَ kökünden tefa'ul kalıbında türetilmiş olan tezekkür unutmama kelimesinin zıt anlamlısı olup bir şeyin dilde veya kalpte hazır olması, o şeyin söz ile veya kalpte hatırlanması,⁵⁷ bir şeyi muhafaza etmek ve bir şeyin dile dökülmesi, hatırlanması,⁵⁸ anmak, hatırlamak, yad etmek⁵⁹ manalarına gelmektedir.

Tezekkür, kulun daha önce sahip olup kaybettiği şeyi tekrar bulması, hatırlanan şeyin kalpte vücut bulmasıdır⁶⁰ Tezekkür kelimesi Kur'ân'da türevleriyle beraber 97 yerde geçmektedir. Kur'ân, bazı şeyleri söyledikten sonra düşünmez misin, akletmez misin, hatırlamaz mısın? diye sormaktadır. Kur'ân'ın bir ismi de zikirdir ve bu manada 55 yerde de bu kelime geçmektedir.

2.3. Ebsar

Görme anlamına gelen 'basar' kelimesinden türeyen ve idrak gücü, yakîn, marifet, feraset, akıl, zekâ, hüccet, delil, sezgi, öngörü vb. anlamlara gelen 'basiret' kelimesi, Kur'ân'da; açık delil, beyan, ibretler,⁶¹ şahit,⁶² Allah'ın âyetleri, delilleri, beyanları ve nurları⁶³ anlamında kullanılmıştır. Görme, idrak etme, bir şeyin iç yüzüne vakıf olma, sezgi gibi anlamlara gelen basiret kelimesi Kur'ân'ı Kerim'de genel olarak "görme" anlamı yanında özellikle "hakikati keşfetme, doğru yolu

⁵⁵ Ebüsuûd Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdül-'âkli's-selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim*, Daru'l Mushaf, Kahire, ths.,V, 148.

⁵⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Nesa Yayınları, İst. ths., VII, 3398.

⁵⁷ İsfehânî, a.g.e., s. 189.

⁵⁸ İbn Manzûr, a.g.e., IV, 308.

⁵⁹ Canbulat, Mehmet, "Zikir" md. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006, s. 715.

⁶⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 5.

⁶¹ Kasas, 28/43; Yusuf, 12/108.

⁶² Kıyamet, 75/14.

⁶³ En'am, 6/104; A'râf, 7/203; Câsiye, 45/20.

tanıma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneği” manalarında kullanılmış ve bu bakımdan manevi körlük veya dalaletin zıddı olarak gösterilmiştir.⁶⁴

Terim anlamı, Allah (c.c)’ın sıfatlarından olup açık-gizli her şeyiyle bütün eşyayı görmesi,⁶⁵ Allah (c.c)’ın görmeye konu olan şeyleri tam olarak idrak ettiğini ifade eden bir kemal sıfatıdır.⁶⁶ Basiret; hak ile batılın, hidâyetle-dalaletin, hayırla-şerrin, doğru ile yanlışın birbirinden ayrıldığı marifet, bilgi ve kalp nurudur.⁶⁷

2.4. Akıl

Sözlük anlamı: عَقْلَ يَعْقِلُ عَقْلًا وَمَعْقُولًا şeklinde a-k-l kökünden ضرب babından olup “diyet vermek,⁶⁸ menetmek, deveyi bağlamak, hapsetmek, engellemek,⁶⁹ alıkoymak,⁷⁰ sığınmak, tutmak⁷¹ gibi anlamlara gelir. Çoğulu عقول şeklinde gelmektedir.

Terim anlamı: Bilgiyi elde etmek için istifade edilen güç ve bu güçle insanların kendisinden elde etmiş olduğu bilgi,⁷² eşyayı hakikati ile bilmek,⁷³ kemal ve noksanlık sıfatlarını idrak etmek, her çeşit faaliyette doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma yetisi,⁷⁴ düşünmek, duyu vasıtalarıyla idrak etmek sûretiyle bilinmesi mümkün olan şeyleri bilme ve anlama gücü, varlığın hakikatini idrak melekesi⁷⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân’ı Kerim’e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.⁷⁶ Akıl kelimesi, Kur’ân’da kırk dokuz yerde geçmiştir. Bunlardan biri geçmiş zaman kipinde, diğerleri geniş zaman kipinde kullanılmıştır. İsim olarak hiç kullanılmamıştır. Akıl kelimesinin Kur’ân’da fiil

⁶⁴ Uludağ Süleyman, "Basiret," *T.D.V. Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1992, V, 103.

⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., IV, 103.

⁶⁶ Yurdagür, Metin, "Basar," *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1992, V, 101.

⁶⁷ Karagöz, "Basiret" md. a.g.e., s. 56.

⁶⁸ Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir, *Muhtârü's-Sihâh*, Lübnan yayınevi, Beyrut 1995, I, 468.

⁶⁹ İbn Manzûr, a.g.e., II, 458.

⁷⁰ Boray, Süleyman Hayri, "Akıl," *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1989, II, 238.

⁷¹ Karaman, Fikret, "Akıl," *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006, s. 15.

⁷² İsfehânî, a.g.e., s. 341.

⁷³ İbrahim Mustafa, Ahmet Ziyat, *Mucemu'l-Vesit*, İslami yayınevi, İst. ths. II, 616.

⁷⁴ Paçacı, İbrahim, "Akıl" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006, s. 17.

⁷⁵ Karaman, "Akıl" md. a.g.e., s. 15.

⁷⁶ Boray, a.g.e., II, 238.

olarak kullanılması; akılı kullanmanın ve doğru düşünmenin önemine vurgu yapılmak içindir.

Kur'ân'a göre insanı diğer varlıklardan farklı kılan, onun her türlü davranışlarına anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında sorumlu kılan ancak akıldır. Kur'ân'da akıl, bilgi edinmeye yarayan bir güç ve doğru düşünmenin ölçüsü olarak sunulmaktadır. Kur'ân'da şöyle geçmektedir. *"Yine şöyle derler: "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık."*⁷⁷

Kelam ilminde aklın mahiyeti hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Ahmet b. Hanbel ve Haris el-Muhasibi, aklın; faydalıyı zararlı olanlardan ayırt etmesi için Allah tarafından insana doğuştan verilen bir tabiat olduğunu belirtmişlerdir. Maturidi'ye göre akıl, varlıkları ve onlarla ilgili bilgileri tasnif ederek sonuçlar çıkaran ve insana kıyas yapma gücü veren zihni bir alettir. İmam Eşari de akılı, vacip, mümkün ve muhal olan hususları bilmek şeklinde tarif etmiştir.⁷⁸

2.5. Ülü'l-Elbâb

Sözlük Anlamı: "Ülü" sahip demektir. Elbâb, lübb kelimesinin çoğuludur. Lübb, bir şeyin özü, halisi, içi; kabuklu bir meyvenin iç kısmı,⁷⁹ şâibelerden arınmış; zekî, keskin akıl,⁸⁰ saf akıl sahipleri⁸¹ anlamlarına gelir. Ülü'l-elbâb, çok akıllı olanlara denir.

Terim Anlamı: Akıl sahiplerine seslenerek Allah'a karşı gelmekten sakınılması emredilmiş,⁸² ancak akıl sahiplerinin gerçekleri anlayabileceği,⁸³ öğüt alacağı⁸⁴ ve Kur'ân'ın, akıl sahipleri öğüt alsın diye gönderildiği⁸⁵ bildirilmiştir. Bu tabir Kur'ân'da 16 defa geçmektedir.

Akıl sahipleri, Kur'ân'da övülmüş ve müjdelenen insanlar arasında sayılmıştır. *"...Kullarımı müjdele. Onlar ki sözü dinlerler ve sözün en güzeline uyarlar. İşte bunlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir. Ve onlar*

⁷⁷ Mülk, 67/10.

⁷⁸ Karaman, "Akıl" md. a.g.e., s. 16.

⁷⁹ İbn Manzûr, a.g.e., I, 729.

⁸⁰ Karagöz, İsmail, "Ülü'l-Elbâb" md. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay. Ank. 2006, s. 670.

⁸¹ İsfehânî, a.g.e., s. 446.

⁸² Bakara, 2/197.

⁸³ Bakara, 2/269; Âl-i İmran, 3/7.

⁸⁴ Ra'd, 13/19; Zümer, 39/9.

⁸⁵ İbrahim, 14/52; Sâd, 38/29.

ancak akıl sahibi olanlardır."⁸⁶ âyetlerinde akıllı kimseler şöyle tanıtılmıştır: Akıl sahipleri Allah'ın ahdini (iman sözünü) yerine getiren ve misakı bozmayan, akrabasıyla ilişkisini sürdüren, Allah'a karşı saygılı olan, hesabın kötüsünden korkan, Allah (c.c) için sabırlı olan, namazını kılan, gizli ve aşikâr Allah (c.c) yolunda infak eden ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. Bunlar cennete gireceklerdir. Anlaşılan o ki, ülû'l-elbab, aklını çalıştırıp gerçeklere kulak veren, Allah (c.c) ve Peygamberin emir ve yasaklarına uyan kimselerdir.⁸⁷

2.6. Nazar

Sözlük Anlamı: Sözlükte نَظَرَ يَنْظُرُ نَظْرًا şeklinde olup bakmak, gözlerini bir şeye çevirmek; düşünmek;⁸⁸ beklemek; mühlet vermek; borç vermek;⁸⁹ gibi manalara gelmektedir.

Terim Anlamı: Gözleri çevirmek; araştırma sonucu elde edilen bilgi⁹⁰ demek olup bu kelime Allah (c.c) hakkında kullanıldığı zaman, Allah'ın (c.c) kullarına ihsanı ve nimet vermesi⁹¹ anlaşılır. Tasavvufta mürşidin, şeyhin müridine manevi yolla bakması, feyiz vermesi; Türk kültüründe ise göz değmesi, bir olayı belli bir biçimde ele alma demektir.⁹² Nazar kavramı, daha çok kıskançlık duygusunun eşlik ettiği zarar verici etkiye sahip göz ve bakışla ilişkilendirilirse de herhangi bir canlı yahut objeye yönelik hayranlık ve övgü sözleri de etkisi açısından nazar kapsamında görülmüştür.⁹³

2.7. İlim

Sözlük Anlamı: Çoğulu العلوم şeklinde gelmekte olup anlayış, anlama, idrak, yakîn, bilgi, ilim, bilim, öğrenme,⁹⁴ bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekte örtüşen kesin inanç, bir nesnenin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek,

⁸⁶ Zümer, 39/17-18; Ra'd, 13/20-22.

⁸⁷ Karagöz, a.g.e., s. 671.

⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., V, 215.

⁸⁹ Enis, İbrahim, a.g.e., II, 932.

⁹⁰ İsfehânî, a.g.e., s.497.

⁹¹ İsfehânî, a.g.e., s.498.

⁹² Karagöz, "Nazar" md., a.g.e., s. 518.

⁹³ Çelebi, İlyas, "Nazar" md., T.D.V. İslam Ansiklopedisi, T.D.V. Yay., İst. 2006, XXXII, 443.

⁹⁴ Enis, İbrahim, a.g.e., II, 624.

nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, bilgisizliğin karşıtı⁹⁵ olarak tanımlanabilmektedir.

Terim Anlamı: Eşyayı hakikatiyle idrak etmek;⁹⁶ Allah (c.c) hakkında kullanıldığı zaman, gizli açık eşyayı incelikleriyle bilmek, bir şeyin içeriğine tam olarak vakıf olması,⁹⁷ zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr herşeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek⁹⁸ anlamlarına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de ilim kökünden türeyen kelimelerin yaklaşık 750 yerde geçtiği görülmektedir. Bu sayı, bilginin ve bilme faaliyetinin Kur'ân mesajı bakımından önemini ortaya koymaktadır. Kur'ân'da ilim kavramı daha ziyade 'ilahi bilgi' yahut 'vahiy' anlamında kullanılmakta, ayrıca gerek insanın vahyedilmiş ilahi hakikate dair ilmi, gerekse bilme melekesiyle ilgili kazandığı dünyevi ilmi ifade etmek üzere çeşitli âyetlerde yer almaktadır. Buna göre ilim sahipleri yahut kendilerine ilim verilenler ilahi bilgiye muhatap olan ve bu bilginin doğruluğuna inananlardır.⁹⁹ Bunun yanında Kur'ân yüksek gerçeğin ne olduğu konusunda bilgisizce tartışanların, Allah'a karşı düşmanca tutum takınanların içine düştüğü kötü durumu zikreder.¹⁰⁰ İlim sahibi olmadıkları için bu hale düşenler sadece zanna uymaktadırlar.¹⁰¹ Hâlbuki onlar acı azabı tatma vakti geldiğinde gerçeği kesin bir ilimle bilecekler, bu kesin müşahede ve yaşayarak bilme derecelerini idrak edeceklerdir.¹⁰² Kıyamet günü her nefis gelecek için ne hazırladığını ve geride ne bıraktığını bilecektir.¹⁰³ İnsanın doğduğunda hiçbir şey bilmediğini,¹⁰⁴ ileriki yaşlılık dönemine ulaşınca da bildiklerini bilmez duruma geldiğini ifade eden âyetlerde,¹⁰⁵ tecrübi birikime dayalı bilgilere işaret edilmiştir. Kur'ân'da bilenlerle bilmeyenlerin kesinlikle bir olmayacağı belirtilmekte,¹⁰⁶ "Rabbim ilmimi artır!" diye Allah'a

⁹⁵ Kutluer, İlhan, "ilim" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 2000, XXII, 109.

⁹⁶ İsfehânî, a.g.e., s. 342.

⁹⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 416.

⁹⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, "İlim" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 2000, XXII, 108.

⁹⁹ Bakara, 2/145; Âl-i İmran, 3/19; İsrâ, 17/107.

¹⁰⁰ En'âm, 6/108; Hac, 22/3; Rûm,30/29.

¹⁰¹ Necm, 53/28.

¹⁰² Vâkıa, 56/95; Hâkka, 69/51.

¹⁰³ Tekvîr, 81/12-14; İnfitâr, 82/5.

¹⁰⁴ Nahl, 16/78.

¹⁰⁵ Hac, 22/5.

¹⁰⁶ Zümer, 39/9.

yakarmamız öğütlenmektedir.¹⁰⁷ Kur'ân, bir yönüyle kendini Allah'tan gelmiş bir bilgi şeklinde tanımlarken,¹⁰⁸ ortadan kaldırmayı hedeflediği zihniyeti de 'cahiliye' olarak nitelemekte,¹⁰⁹ hem zihni hem de ahlaki gelişmişliğe vurgu yapmaktadır.¹¹⁰

2.8. Fıkıh

Sözlük Anlamı: Kavrama, idrak etme, anlayış, bir şey hakkında derin bilgi,¹¹¹ var olan bilgiyle olmayan bilgiye ulaşmak,¹¹² güzel bir şekilde kavramak,¹¹³ bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak,¹¹⁴ tam olarak anlamak¹¹⁵ gibi manalara gelmektedir.

Terim Anlamı: Dinin ameli hükümlerini muayyen delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgi.¹¹⁶ Fıkıh kelimesi Kur'ân'da, çeşitli fiil kalıplarıyla yirmi yerde geçmekte olup, bir şeyi iyi ve tam olarak anlamak, bir şeyin hakikatini bilmek ve akıl etmek anlamlarında kullanılmıştır. İslam'ın kişisel ve sosyal hayata dair ameli hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen ilim dalıdır.¹¹⁷ Fıkıh ameli hayata ait bilgileri ve hükümleri ihtiva eden ilim dalının adı olmuştur.

Fıkıh kelimesi, 'Kendisinden daha anlayışlı kimseye fıkıh aktaran niceleri vardır'¹¹⁸ mealindeki hadiste ise anlamaya dayalı bilgi yanında Kur'ân ve Sünnet bilgisi manasını da ihtiva etmektedir. Ancak yaygın olarak re'y ve fetva ile birlikte fıkıhın kitap ve sünnetten çıkarılan mana ve hüküm karşılığında; ilim, rivâyet ve hadisin ise doğrudan kitap ve sünnet karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ana kaynaklardan zihni çaba ile elde edilen dini bilgilerin hemen tamamına fıkıh isminin verilmesi bu manadadır.¹¹⁹

¹⁰⁷ Kehf, 18/114.

¹⁰⁸ Bakara, 2/120; Ra'd, 13/37.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/154.

¹¹⁰ Kutluer, "İlim" md., a.g.e., XXII, 110.

¹¹¹ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 522.

¹¹² İsfehânî, a.g.e., s. 384.

¹¹³ Enis, İbrahim, a.g.e., II, 698.

¹¹⁴ Karaman, Hayreddin, "Fıkıh" md. *T.D.V.İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1996, XIII, 1.

¹¹⁵ Paçacı, "Fıkıh" md., a.g.e., s. 185.

¹¹⁶ Karaman, a.g.e., XIII, 1.

¹¹⁷ Paçacı, "Fıkıh" md., a.g.e., s. 185.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Şirketü Mektebe, Kahire 1952, İlim, 10.

¹¹⁹ Karaman, "İlim" md., a.g.e., XIII, 1.

2.9. Şu'ur

Sözlük Anlamı: شَعْرٌ يَشْعُرُ شِعْرًا وَشِعْرًا وَشِعْرَةً hissetme,¹²⁰ bilgi, bilinç,¹²¹ idrak, ince duygu ve ilim, algılama, sezgi¹²² gibi manalara gelmektedir.

Terim Anlamı: Şu'ur bir işin arka planını okumak, akıl ve tasavvur sahasında cereyan eden konularda elde edilen şuur ki, içe ait bilincin, kavrayışın ilk kıvılcımıdır.¹²³ Şu'ur uyanıklığı, idraki, bilgi sahibi olmayı içine alan ruhî bir haldir. Kur'ân-ı Kerim'de şuur kelimesi kullanılmamıştır. Bunun yerine bu kökten gelen kelimeler kullanılmıştır. Şuur kelimesi için şu âyetin mealini gösterebiliriz: "*Onlara (Münafıklara), yeryüzünde fesat çıkarmayın dendiği zaman; biz ancak ıslah edici kimseleriz derler. İyi bilin ki, onlar fesatçıların ta kendileridir. Fakat bunun şu'urunda değillerdir.*"¹²⁴ Yani bunlar yaptıklarının sonucunu kestiremiyorlar. Heva ve heveslerine uygun gelen şeyleri olumlu şeyler olarak görüyorlar. İşin nereye varacağını ince elekten geçirerek tartan bir bilince sahip değillerdir. Elmalılı Hamdi Yazır şu'uru; ikiye ayırmıştır. Birincisi, akıl ve tasavvur sahasında cereyan eden konularda elde edilen şu'ur ki, içe ait bilincin, kavrayışın ilk kıvılcımıdır. İkincisi, beş duyu organı vasıtasıyla elde edilen şu'ur ki, ilmin ilk merhalesidir. Bu anlamdaki şu'ur, açık duygu ile hissetmektir. Yani şu anda his halinde olan ve henüz hafızaya ve akla tamamen geçmemiş bulunan açık bir ilimdir ki, dalgınlığın zıddıdır ve bir bakıma ilmin en zayıf mertebesidir.¹²⁵

3. KUR'ÂN'DA TEFEKKÜR ÇEŞİTLERİ

3.1. Allah'ın Varlığının Delilleri Hakkında Tefekkür

Kur'ân-ı Kerim, Yüce Allah'ın insanı yaratmış olmasını ve kâinatta kurduğu sarsılmaz düzeni, O'nun varlığına ve yegâne yaratıcı olduğuna delil getirir. Allah'ın varlığı ve birliği hakkında Kur'ân'da zikredilen bu deliller kadar,

¹²⁰ İbn Manzûr, a.g.e., IV, 410.

¹²¹ Enis, İbrahim, a.g.e., I, 484.

¹²² İsfehânî, a.g.e., s. 262.

¹²³ Yazır, Elmalılı Muhammed, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1979, III, 2014-2015.

¹²⁴ Bakara, 2/11-12

¹²⁵ Yazır, a.g.e., III, 2013.

bizzat Kur'ân'ın, Allah (c.c) tarafından vahy edilmiş olması hakikati de Allah'ın varlığı konusunda en büyük bir âyet ve delildir. Zira Kur'ân bizi körü körüne bir imana değil; kendi nefsimiz, kâinat ve canlıların yaratılışı üzerinde tefekkür ederek, evrendeki bu ahengin ve doğal dengenin bir tesadüf eseri olamayacağını bilmeye ve bunun mutlaka yüce bir yaratıcının işi olduğuna inanmaya çağırır.

Yaratılan her şeyde Allah'ın mucizesini görmek ve O'nun büyüklüğünü idrak etmek mümkündür. Düşünmeyenler ise gözlerinin önündekini bile görmekten acizdirler; *“Göklerde ve yerde nice mucizeler var ki, yanlarından geçerler de dönüp bakmazlar bile.”*¹²⁶ Oysaki *“Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”*¹²⁷ İşte bu nedenle Kur'ân, düşünmeyenleri aynı zamanda kör ve sağır olarak da nitelendirmektedir. Çünkü Kur'ân'ın işaret ettiği gibi düşünmek; gönül gözü ile görüp, nefsin isteklerinden bağımsız bir akıl ve mantık ile algılamanın sonucudur. Kur'ân bu gerçeği, olağanüstü bir anlatım ile vermektedir. Göklerde ve göklerin içindeki şeylerde, yerde ve yerin içindeki şeylerde nice âyetler var ki, Kâfirler; bunlara bakmadan, inanmadan hayvanlar gibi bunların yanından geçip giderler.¹²⁸ Bu gerçeği Hak Teâlâ şu âyetiyle dile getirmektedir: *“Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki, kalpleri olsun da onunla düşünsünler, kulakları olsun da onlarla duysunlar. Şu bir gerçek ki; kafadaki gözler kör olmaz ama göğüslerin içindeki gönüller körleşir.”*¹²⁹ İşte bu nedenle; *“Gönlünü ve aklını çalıştırandan başkası düşünüp anlayamaz!..”*¹³⁰

Nasıl bir resim gördüğümüz zaman o resmi yapan bir ressam olduğunu kabul edersek kâinattaki resimlere de bakarak kâinattaki varlıkları da bir yaratının olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ufacık füzelere, uçaklara dahi hâkim olamazken o akıl almaz hız ve büyüklükteki yüz milyonlarca kütle (gezegen, yıldız....) en ufak bir hata dahi olmadan gezdirilmesine neden olan kimdir?

Yanııcı ve yakıcı iki madde bir araya gelince yangın olacağına tam tersine, söndürücü olmaktadır. Bunu ayarlayan kimdir? Diş doktoru yıllarca okuyup makineler yardımı ile takma dişler yapmaktadır. Bu dişler kırılrsa bize haber veremez. Fakat binlerce senedir ağızımızdaki dişler çürümeye başladığı an alarm sistemi (sinir

¹²⁶ Yusuf, 12/105.

¹²⁷ Zâriyât, 51/20-21.

¹²⁸ Hicâzi, Mahmut, *Furkan Tefsiri*, İlim Yay., İst. ths., III, 219.

¹²⁹ Hac, 22/46.

¹³⁰ Bakara, 2/269.

sistemi) ile bize haber vermektedir. Takma dişi doktor yapabiliyorsa çok daha ileri teknolojiye sahip ağzımızdaki dişleri yapan kimdir?

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın varlığına dair birçok âyeti kerime vardır. Zaten istenen Allah'ın kendisini değil varlığının delillerini zikrederek tefekküre kapı aralamaktır. Hac sûresi 46. âyeti kerimede Hak Teâlâ, “*Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur,*”¹³¹ buyurarak yeryüzünü gezip dolaşsaydınız hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığını görürsünüz. Beydavi (v. 685/1287), “Cenab-ı Hak seferden hâsıl olacak faydaya işaret için onlar sefere çıkmazlar mı? Yolculuğa çıkacak olsalar idrak edecek kalpler ve eski milletlerin hallerini işitecek kulak hâsıl olmaz mı”? buyurarak idrak edecek kalp ve işitecek kulak hâsıl olmayan seferlerin faydasının olmadığını¹³² beyan etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, gezmekten maksadın görüp ibret almak olduğunu söylüyor. Gerçekte insanın gözü kör olmaz. Manevi olarak kör olursunuz. Kulak sağır olmaz. Manevi olarak duyamaz olursunuz. Bu konuda Allah (c.c), “*De ki: “Ne dersiniz, eğer Allah (c.c) sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah'tan başka onu size (geri) getirecek ilah kimmiş?” Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?”*”¹³³ buyurarak ne kadar yolculuk yaparlarsa yapsınlar görmek istemedikleri için Allah'ın (c.c), onların kalplerini mühürlediğini bildirmektedir.

Casiye sûresin 23. âyetinde böyle kimselerin nefsinin ilah edinmiş olduklarını bundan dolayı kalpleri mühürlenmiş olup gerçeği görmedikleri anlatılmaktadır. “*Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın; (halini) bildiği için saptırđı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?*”¹³⁴ Elmalılı, “böyle kimseler, kendi kesbiyle Allah katında dalalette bulunmuştur. Artık onu hangi mahlûk, hidâyete kavuşturabilir? Ey yanlış kanaatlerde bulunanlar! Bu hakikatleri tefekkür edip de uyanmanız gerekmez mi?”¹³⁵ diyerek münkirlerin derin gaflet içinde bulduklarını ifade etmektedir.

¹³¹ Hac, 22/46.

¹³² Özdemir, Muhammed, *Haşiyeye Şihap Âl'a Tefsiri Beydavî*, Diyarbakır ths., VI, 302.

¹³³ En'âm, 6/46.

¹³⁴ Câsiye, 45/23.

¹³⁵ Yazır, a.g.e., VII, 3342.

Allah (c.c), *Ektiğiniz tohuma ne dersiniz?*¹³⁶ *İçtiğiniz suya ne dersiniz?*¹³⁷ *Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?*¹³⁸ buyurarak insana, toprağa ektiği tohumun üzerinde düşünmesini istemektedir. O tohumu yerin altında büyüten kimdir? Düşünen insan Allah'a ve O'nun sonsuz kudretine varacaktır. Tohumun yeşerip ekin haline gelmesinde insanın payının olup olmadığına karar verecek, ardından Allah (c.c) tarafından gerçekleştirildiğine iman edecektir. Düşünce bu alanlarda yürürken, öldükten sonra dirilmeyi de Allah'ın gerçekleştireceği neticesine ve imanına da ulaşılmış olacaktır.¹³⁹

Nitekim Rum sûresi 50. âyette bu açıkça görülmektedir. *“Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, o ölüleri de elbette diriltecektir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*¹⁴⁰ Yani Ey Rasulüm! Ey O'na tabi olanlar! Allah'ın rahmetinin eserlerinden bir eser olan yağmura; incelemek, basiretle bakmak ve delil olarak kabul etmek için bakın. Yağmurun, Allah'ın geniş rahmetine ve muazzam kudretine delalet edecek şekilde bitki, ekin ve ağaçlara canlılık vermek için nasıl sebep olduğuna bakın. Kuruduktan sonra yeryüzüne yeşillik ve bitki ile canlılık veren, ölüleri de diriltmeye kadirdir.¹⁴¹ Şimdi nazarlarınızı tekrar çevirip bir daha bakın. Allah'ın kudretinin eserlerini göreceksiniz. Kutub, “bu, gözle görülen bir hadise. Bakmaktan ve düşünmekten öte hiçbir şeye ihtiyaç yok. Bunun için bu gerçeği ahirette dirilişe ve haşir konusuna delil olarak getiriyor,”¹⁴² diyerek asıl meselenin hakkı görmek olduğunu ifade etmektedir.

Allah (c.c), insanlara rahmetinden dolayı gerek nebatatı gerekse hayvanatı olsun insanların istifadesine sunduğunu şu âyetle bize bildirmektedir. *“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah (c.c) hakkında tartışıp duranlar vardır.”*¹⁴³ Kutub tefsirinde, bu âyetle ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır. “Doğrusu dünya, kâinatın yapısı içerisinde bir zerre olamayacak

¹³⁶ Vâkia, 56/63.

¹³⁷ Vâkia, 56/68.

¹³⁸ Vâkia, 56/71.

¹³⁹ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İst. 2007, XVIII, 543.

¹⁴⁰ Rûm, 30/50.

¹⁴¹ Zuhaylî, a.g.e., XI, 110.

¹⁴² Kutub, a.g.e., XI, 440.

¹⁴³ Lokman, 31/20.

kadar küçüktür. İnsan ise dünyanın içinde; dünyanın kâinata nisbeti gibidir. Allah (c.c), insana göklerde olan varlıkları musahhar kılmış, güneşten, aydan, yağmurdan, havadan, uçan kuştan faydalanmayı öğretmiştir. Bütün bu anlatılanlar Allah'ın nimetleri olduğu halde çevrelerinde bulunanlar bunlara hiç kulak vermiyorlar. İçinde buldukları nimetlerin sahibi hakkında tartışmaya giriyorlar. Böylelikle nimetleri vereni unutuyorlar,”¹⁴⁴ diyerek Allah'ın varlığının delilleri bu kadar açık olduğu halde tartışmaya girmelerinin ancak durumlarının fenalığını artırdığına işaret etmektedir. Âyette bu durum şu şekilde dile getirilmektedir. *"Göklerde ve yerdeki her şeyi sizin hizmetinize verdiği halde nasıl oluyor da yüz çeviriyorsunuz? Zira Allah (c.c), "Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah (c.c) kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar."*¹⁴⁵

Allah'ın varlığının delilleri sayılamayacak kadar çoktur. Fakat bizim burada hepsini zikretmemiz mümkün değildir. Maksudumuz Allah'ın varlığının delilleri hakkında bir kısmını zikrederek azda olsa tefekküre kapı aralamaktır.

3.2. Mahlûkât Üzerine Tefekkür

Yaratılanlar üzerinde düşünmek ve niçin yaratıldıklarını idrak edebilmek her insanın görevleri arasında sayılabilir. *"Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırım) bir kasırga vursun da orası yanversin? Allah (c.c) düşünesiniz diye âyetlerini böyle açıklıyor."*¹⁴⁶ İnsanın dünya hayatında daima karşılaşması muhtemel durumlar dile getirilmektedir. Kişinin dünyada elde ettiği mevki, makam, zenginlik gibi değerlerin aslında hiçbir garantisi yoktur. Nice saltanatlar, devletler yıkılmakta, zenginler fakir düşmekte, iç savaşlar ve ihtilaflar sebebiyle beklenmedik olaylar cereyan etmektedir. Hâlbuki bu olaylar meydana gelmeden önce insanlar ne düşler kuruyorlardı. Her şeye rağmen insanı teselli edecek tek çare Yüce Allah'a iman ve ona dayanmaktır.

¹⁴⁴ Kutub, a.g.e., XI, 481-482.

¹⁴⁵ Hac, 22/18.

¹⁴⁶ Bakara, 2/266.

Bu âyeti kerime, henüz dünyada iken ebedi hayatı temine vesile olacak şeyleri bir nifak ve riya saikasıyla elden çıkaran gafillerin hallerini temsil etmektedir.¹⁴⁷ Allah (c.c) Kur'ân'da örnekler vererek dünyanın fani olup asıl maksat hakka tabi olmamızı¹⁴⁸ isterken; Taberî, bu ayeti, “aklınızı kullanınız, Allah’ın size göstermiş olduğu delilleri düşününüz ve Allah’a itaat ediniz,”¹⁴⁹ şeklinde yorumlamaktadır.

Râzî tefsirinde, bir insanın son derece güzel ve verimli bir bahçesi bulunsun. O da çalışıp çabalayamayacak kadar âciz bir duruma düşsün ve son derece de ihtiyaç sahibi olsun. Aynı zamanda onun, muhtaç ve çalışamayacak yaşta çocukları bulunsun. Şüphesiz ki bu insanın muhtaç olması ve çalışamaz hale gelmesi, onun son derece sıkıntı ve meşakkat içinde bulunduğunu gösterir.¹⁵⁰ diyerek insanın ne kadar aciz olduğunu ve bunu düşünmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Allah Teâlâ, Âl-i İmrân 190. âyetinde göklerin ve yerin yaratılışı ile gece ve gündüzün değişimini, akliselim sahiplerinin ibret nazarına sunduktan ve böylece bizden, varlığın gerçek bilgisine ulaşma çabamızı göstermemizi, özlü bir ifade ile istedikten sonra 191. âyette “*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah (c.c)’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın. Seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru”*¹⁵¹ buyurarak bu çabayı gösterenlerin, Allah’ın üstün kudretinin ve eşsiz sanatının eserlerini idrak etmeleri sonunda, O’na derin bir saygı ile yönelmelerinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır. Casiye sûresindeki âyette Allah (c.c) “*Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.*”¹⁵² buyurarak bu nimetleri devamlı hatırd tutulması istenmektedir. Beydavi, ibadetlerin en faziletlisi tefekkürdür¹⁵³ derken, İbn Abbas, göklerin yaratılışından maksadın,

¹⁴⁷ Bilmen, a.g.e., I, 280.

¹⁴⁸ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, el-Bahrü'l-Muhît, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 327.

¹⁴⁹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, Câm'iu'l-Beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2000, V, 554.

¹⁵⁰ Râzî, Fahreddin, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberîstânî, Mefâtihu'l-Gayb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran ths. VI, 58.

¹⁵¹ Âl-i İmrân, 3/191.

¹⁵² Câsiye, 45/13.

¹⁵³ Beydavî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Mer b. Muhammed, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 130.

güneşin, ayın ve yıldızların yaratılışını; yerin yaratılışından maksadın hayvanların, ağaçların, denizlerin ve dağların yaratılış acayıplıklarını düşünürler¹⁵⁴ demektedir. Begavi, "Allah'ın kudretinin büyüklüğünü onlara göstermek için yer ve göklerin zikredilmesi güzeldir. Böylelikle Allah'ın kudreti ve hâkimiyeti daha iyi anlaşılır"¹⁵⁵ demektedir. Allahû Teâlâ göklerde ve yerde bulunan mevcudatın hepsini sizin menfaatinize elverişli kılarak,¹⁵⁶ kulların bunlardan dersler çıkarması gerektiğini vurgulamak istemiştir.

Allahû Teâlâ, insanın kendisinde de kainat gibi büyük ibretler olduğunu Rum sûresindeki âyette "*Onlar, kendi nefislerinin inceliklerini hiç düşünmediler mi?*"¹⁵⁷ ve Vakia sûresinde "*Andolsun, birinci yaratılış(nızı) biliyorsunuz. O halde düşünseniz ya!*"¹⁵⁸ buyurarak dikkatleri nefsimize çekmiştir. Elmalılı bu âyette, "Niye ilerisini düşünmüyorlar? Bu dünya hayatının muvakkat olduğuna ve bunun bir sonu, hak ve sabit bir ahireti bulunduğu bütün semavat ve arz delalet edip dururken kendi kendilerine veya kendi nefisleri hakkında neden düşünüp ibret almıyorlar."¹⁵⁹ diyerek insan sûresinde "*İnsan henüz anılır bir şey değilken üzerinden uzunca bir zaman geçti.*"¹⁶⁰ âyetiyle insanın üzerinden uzun bir zaman geçtiği halde nefislerinden gafil oldukları belirtilmiş olmaktadır.

Ömer Nasuhi Bilmen, tefsirinde Nahl sûresi 16. âyeti açıklarken "Ey İnsanlar! Bir kere kudreti ilahiye düşününüz. İnsanlara lazımdır ki, kulaklarıyla, Cenabı Hakkın âyetlerini, mevzelerini dinlesinler, gözleriyle kudreti ilahiye eserlerini temaşa ederek Hâliki Azimin kudret ve azametini düşünsünler, kalpleriyle de bir zevki manevi içinde kalarak tevhit ve tesbihe devam etsinler, kendilerini bu kadar maddi ve manevi nimetlere nail buyurmuş olan Hâliki kerime karşı vazife-i ubudiyeti ifaya çalışsınlar"¹⁶¹ dedikten sonra "*Allah sizi, analarınızın karnından siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve*

¹⁵⁴ Fîrûzâbâdî, Tahir b. Muhammed b. Yakup, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas*, Şirketü Mektebetü'n-Ma'rife, Kahire 1951, s. 73.

¹⁵⁵ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimû't-Tenzil*, Tayyibe yayınevi, Beyrut 1997, I, 329.

¹⁵⁶ Mehmet Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İst. 1968, XII, 5289.

¹⁵⁷ Rûm, 30/8.

¹⁵⁸ Vâkıa, 54/62.

¹⁵⁹ Yazır, a.g.e., VI, 3803.

¹⁶⁰ İnsan, 76/1.

¹⁶¹ Bilmen, a.g.e., IV,1806.

kalpler verdi."¹⁶² âyetini gözler önüne seriyor. Yunus sûresindeki âyette böyle kimselerin akıllarının ermediği belirtiliyor. *"Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara, hele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin?"*¹⁶³ Allah (c.c) insanlara, gerçeği bulmaları ve inanmaları için fitri kabiliyetler vermiş ve peygamberler göndermiştir. Şu halde Allah (c.c) onların sezme, anlama ve kavrama melekelerini ellerinden çekip aldığı için değil, bu kimseler iradelerini kötüye kullandıkları için hak yoldan çıkmışlardır.

Cenab-ı Hak böyle kimselerin dünya hayatında manevi kör olduklarını belirttikten sonra ahirette de gerçekten kör olarak diriltileceklerini şu âyetle bize bildirmektedir. *"O da şöyle der: "Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum halde, niçin beni kör olarak haşrettin?"*¹⁶⁴ Allah (c.c) bu soruya *"Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de (hakkın karşısında) körlük ederse kendi zararınadır."*¹⁶⁵ ve *"İşte böyle. Çünkü sana âyetlerimiz geldi. Ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde unutuluyorsun"*¹⁶⁶ şeklinde cevap vermektedir.

3.3. Coğrafi Olaylar İle İlgili Tefekkür

Atmosfer, gerek fonksiyonları gerekse kimyasal bileşimiyle yaşam için zorunlu, mükemmel bir örtüdür. Ekvator ile yörünge düzlemi arasında 23 derece 27 dakikalık bir açı bulunmaktadır. Eksen eğikliğinin bir sonucu ortaya çıkan özellikler şunlardır;

•Dönenceler meydana gelir. Dönence: kuzey ve güney yarım kürelerde güneş ışınlarının en son dik geldiği noktalara denir. Kuzey yarımküre de Yengeç Dönencesi (23o 27ı Kuzey) Güney yarımkürede ise oğlak dönencesi (23o 27ı Güney) bulunmaktadır.

- Matematik iklim kuşakları oluşur.
- Güneş ışınlarının düşme açısı yıl boyunca değişir.
- Mevsimler oluşur.
- Gece gündüz uzunluğu sürekli değişir.

¹⁶² Nahl, 16/78.

¹⁶³ Yunus, 10/42.

¹⁶⁴ Tâ-Hâ, 20/125.

¹⁶⁵ En'âm, 6/104.

¹⁶⁶ Tâ-Hâ, 20/126.

Eksen eğikliği olmasaydı; (Ekvator düzlemi ile ekliptik (yörünge düzlemi) üst üste çakışsaydı veya yer ekseni ekliptiği dik olarak kesseydi)

- Mevsim değişmesi olmazdı.
- Gece gündüz süreleri birbirine eşit olurdu.
- Güneşin doğuş-batış konumu ve saati değişmezdi.

Bütün bunları yapan hangi kudrettir. Eğer dünya sadece güneşin etrafında döner, fakat kendi ekseni etrafında dönmesiydi gece ile gündüz oluşmaz; güneşe doğru olan yüzü hep aydınlık, diğer yüzü hep karanlık kalırdı. Bugünkü düzenli, faydalı hayat olmazdı. Ayrıca dünyanın 23 derece eğik olması ve güneşin etrafında elips çizerek bir yörünge izlemesiyle hem mevsimler meydana gelmekte, hem de gece ile gündüzlerin uzayıp kısalmasına neden olmaktadır. Bütün bunlar insanoğluna hayat, huzur ve bol nimet vermeğe yönelik bir anlam taşımakta ve her yönüyle o yüksek kudretin varlığını ve birliğini ispat etmektedir.¹⁶⁷ Allah (c.c) her şeyi insanların istifadesine sunmuştur. Kur’ân’da gece ve gündüzün oluşumu şöyle bildirilmektedir:

*“O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır.”*¹⁶⁸ Bu âyet hakkında Mehmet Vehbi, “Arzı döşedi ve uzattı ve arzda yüksek ve sabit dağlar halk etti. Dağlarında, ovalarında, ırmaklar ve nehirler akıttırdı ki insanların kendileri ve hayvanlar yararlansın. Ekinlerini, bağlarını ve bahçelerini sulasınlar ve idame-i hayatlarına hadim olan rızıklarını tahsil etsinler. Her meyveden ikişer nevi tatlı, ekşi, beyaz, siyah, küçük, büyük yarattı ki, devamına, bekasına ve ıslahına sebep olsun ve soğuğu gidermek için geceyi gündüzle, sıcaklığı gidermek için gündüzü geceyle örter. İşte şu delillerin cümlesinde düşünmek şanımdan olan bir kavim için Sâni’in vücuduna yüzlerce deliller vardır,”¹⁶⁹ demektedir.

Cenab-ı Hak, Zümer sûresinde dikkatleri rahmet kaynağı olan suya çekerek şöyle buyurmaktadır. *“Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş görüyorsun. Sonra da Allah (c.c) onları*

¹⁶⁷ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yay., İst. 1991, IX, 4576.

¹⁶⁸ Ra’d, 13/3.

¹⁶⁹ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., VII, 2603.

*kurumuş çer çöp haline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.*¹⁷⁰ Bu âyetten maksat, dünyanın halini ve bilhassa hayvanların hallerini, otların ve ekinlerin hallerine teşbihle insanları insafa davet edip akıbet hallerini onlara bildirmektir. Mehmet Vehbi Efendi, “Ey Nebi’yi Zîşan! Dünyanın ve bilhassa insanların ömrünün gâyet az olduğunu sen görmedin ve bilmedin mi? Hikmeti ilahiyesi icabı sulanması lazım gelen mahalleri suladıktan sonra o su sebebiyle yerden sarı, yeşil, kırmızı ve beyaz çiçekleri, otları, ekinleri, taneleri bitirdikten sonra cümlesini kurutur. İşte akıl sahibi olan kimseler için şu zikrolunan ahvalde vaaz u nasihat vardır. Çünkü ömrü ne kadar uzun olsa dahi o insan bir zamana ulaşacak ki o zamanda benzinin sararacağını, vücudunda zaaf âriz olacağını, mafsallarını birbirinden ayrılmaya başlayacağını ve bir gün saman çöpünü rüzgârın savurup yerinde bir şey bırakmadığı gibi ölüm gelip alıp ahirete götüreceğini bilir,”¹⁷¹ demektedir.

Seyyid Kutub; En’am sûresindeki, “*O gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar-üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Herbiri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah’ın varlığını gösteren) ibretler vardır*”¹⁷² âyeti hakkında “Kur’ân’da çok kere su mevzusu geçmektedir. Hayat ve nebatat konusunda da hep suyun zikri geçer. Her şeyin yetişmesinde ve gelişmesinde suyun icra ettiği fonksiyon herkes tarafından bilinir. Su hayata ortaklık mevzusunda toprağın yeşermesi işine ortaklık etti” demektedir. Daha sonra Seyyid Kutub şöyle devam etmektedir. “Mahsul verdiklerinde mahsullerine bakınız” âyetini basiretli bir hisle bakınız. Uyanık bir kafayla görünüz. Parlaklığına, güzelliğine ve olgunluğuna bakınız. O güzelliğe bakarak istifade ediniz. Âyeti kerime manzaranın tam bu kısmına gelince “meyve verdiklerinde meyvesinden yiyiniz” demiyor da olgunlaşmalarına bakın diyor.¹⁷³ Burada konunun yemek olmadığına, asıl konunun bir su ile odundan size türlü türlü meyveler çıkardığına ve bunu da hiç yoktan

¹⁷⁰ Zümer, 39/21.

¹⁷¹ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., XII, 4867-68.

¹⁷² En’am, 6/99.

¹⁷³ Kutub, Seyyid b. İbrahim b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zülâli'l-Kur’ân*, (ter. Emin Saraç, Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Akit yayınevi, İst. ths. V, 353.

meydana getirdiğine dikkatleri çekmektir. Nahl sûresinde bu durum açıkça belirtilmiştir. “Allah (c.c) o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır.”¹⁷⁴

Allah Teâlâ dikkatleri başka yerlere ve olaylara çekerek şöyle buyuruyor: “Göklerin ve yerin yaratılışında, Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”¹⁷⁵ “Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O’na aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹⁷⁶ “O, geceyi, gündüzi, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.”¹⁷⁷ “Allah, geceyi ve gündüzi döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.”¹⁷⁸ “Biz geceyi ve gündüzi (kudretimizi gösteren) iki alâmet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyesiniz, yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gece alametini giderip gündüz alametini aydınlatıcı kıldık. İşte biz her şeyi açıkça anlattık.”¹⁷⁹ Görmedin mi ki Allah (c.c) geceyi gündüzün içine ve gündüzi de gecenin içine sokuyor.¹⁸⁰ Bu âyetlerden sonra Âl-i İmran 190. âyetin sebebi nüzulü hakkında; ehli Mekke’nin Cenab-ı Hakkın vahdaniyetine alamet istemeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu İbn Abbas’tan mervidir. Buna nazaran manayı âyet: Ey insanlar! Cenab-ı Hakkın vücuduna ve vahdeniyetine delil ve alamet istersiniz de neden gökyüzüne ve yeryüzüne, gece ve gündüze bakmazsınız? Gökyüzüne ve yere bakın. Geçiminiz ve rızkınız için ne güzel yaratılmıştır. Gece ve gündüzün intizamına bakın ki, gündüz rızkınızı tahsile ve gece istirahatınızı temine nasıl uygundur? Çünkü bunu düşünen akıl sahibi başka delile hacet görmez. Zira Allah’ın (c.c) birliğine ve varlığına kâfidir”¹⁸¹ demektir. Ömer Nasuhi “Fazla tefekküre, düşünmeye hacet yoktur. Bunları yalnız akilâne düşünmek bile bunları yaratmış olan Hâliki Hâkimin varlığını, birliğini, azamet ve kudretini güzelce

¹⁷⁴ Nahl, 16/11; Fâtır, 35/27; Rûm, 30/24.

¹⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/190.

¹⁷⁶ Mü’minûn, 23/80.

¹⁷⁷ Nahl, 16/12.

¹⁷⁸ Nûr, 24/44.

¹⁷⁹ İsrâ, 17/12.

¹⁸⁰ Lokman, 31/29.

¹⁸¹ Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddin Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, *Lübâbü't-te'vîl fi me'â'ni't-Tenzîl*, Ma'arife yayınevi, Beyrut ths., I, 314-15.

anlamaya kifâyet eder. Artık akıllarını su-i istimal edip de bu hakikati anlamadan mahrum kalanların yazıklar olsun haline”¹⁸² demektedir.

Şüphesiz göklerin ve yerin yoktan var edilmesinde, göklerin yükseklik ve genişliğinde, yerin ise alçaltılıp kesafet kazanmasında, hayat için elverişli oluşunda, göklerde bulunan harikulade düzen, belli yörüngelerde seyreden yıldızlar, gezegenler, galaksiler, denizler, dağlar, nehirler, ekinler, bitkiler, meyveli ve meyvesiz ağaçlar ve madenlerde, zengin kaynaklarında, mevsimlere ve bölgelere göre sene boyunca uzayıp kısalarak bazen de eşitlenerek gece ile gündüzün ardı arkasınca gelmesinde şüphesiz Allah’ın varlığına, kudretinin mükemmelliğine, azametine delalet eden birçok belgeler, âyetler vardır. Ancak bunların farkına varabilmek, eşyayı gerçek şekilleri üzere idrak eden ve akılsız, sağır ve dilsizler gibi olmayan olgun akıl sahiplerinden beklenen bir harekettir.¹⁸³

Seyyid Kutub, “Hayatımızda nice güzellikler var ki göremiyoruz. Nice böyle varlıklarla ilgili mucizeler var ki fark edemiyoruz. Yeni karşılaştığımız mucizeleri her zaman gördüğümüz halde farkına varamıyoruz. Yeniliğini kaybedince bir daha onları göremiyoruz. Ya onlar yeniliklerini kaybediyorlar yahut bizim hissimiz.” Bunları söyledikten sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir. “Kur’ân’ı Kerim bizim katılaştıran duyularımızı yeniliyor. Yıpranmış olan hislerimizi uyarıyor. Soğumuş olan kalplerimizi ateşlendiriyor. Tıkanmış olan vicdanımızı harekete geçiriyor ve bizi kâinatta onu ilk defa gördüğümüz şekliyle görebilmek için dolaştırıyor, gezdiriyor. Onların gerisindeki gizli sırrı soruyor, bilinmeyen büyüğü çözmeye çalışıyoruz. Bu arada çevremizde bulunan her şeyde Allah’ın kudret elinin faaliyette bulunduğunu görüyor, sanatındaki hikmeti düşünüyor ve varlıklar dünyasına serpiştirilmiş bulunan üst üste âyetlerini ibretle seyre dalıyoruz.”¹⁸⁴

Şüphesiz ki çorak bir toprağın hayat kazanarak yemyeşil olması tablosu da kalbi kapalı olmayan insanların ruhunda gelişen iman konusunun aydınlık kazanması, hayatı güzel bir biçimde sunan yaratıcıyı duymaları ve tefekkür etmeleri için çok güzel bir tablodur.¹⁸⁵

¹⁸² Bilmen, a.g.e., IV, 1761.

¹⁸³ Zuhaylî, Vehbe, *Te’fîrî’l-Münir*, (ter. Hamdi Arslan, Dr. Ahmet Efe, Beşir Aryarsoy, Nürettin Yıldız), Risale Yay., İst. 2005, II, 457.

¹⁸⁴ Kutub, a.g.e., X, 446.

¹⁸⁵ Kutub, a.g.e., XI, 528.

3.4. Kıssalar Ve İbretlik Olaylar Hakkında Tefekkür

İslam Dininin öğretiminde ilk başvuru kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, birçok defa kıssalara yer vermiştir. Kur'ân'ı Kerim'deki kıssalar, özellikle peygamberlerin anlatıldığı kıssalar geniş bir yer tutmakta ve etkili bir üslupla ele alınmaktadır. İslam tarihi boyunca bu kıssalar dilden dile aktarılmış ve din öğretiminin vazgeçilmez bir malzemesi olmuştur.

Kıssa kelime olarak; bir şeyin izini takip etmek, hikâye etmek fiillerinden türeyen, hikâye, fıkra, rivâyet, sözün kısası, vaka, haber, söz¹⁸⁶ manalarına gelir. İstilah olarak ise; “yalan ihtimali veya hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızalarında varlığını koruyabilmiş hadiselerin, muhataplara adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılmasıdır.”¹⁸⁷ Muhsin Demirci ise “geçmiş eserleri, izleri açığa çıkararak, bu sûretle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı derinden tefekküre yönelten bir olgudur”¹⁸⁸ demektedir.

Kur'ân'ı Kerim'de kıssalar değişik açılardan sınıflandırılmıştır. Genel olarak kıssaları iki bölümde ele almak daha uygun olacaktır. Birincisi tarihi kıssalardır. İkincisi ise, temsili kıssalardır. Temsili kıssalar; her dönemde gerçekleşmesi mümkün olan, örnek alınabilecek kıssalardır.¹⁸⁹

Temsili kıssalara Bakara sûresinde bahsi geçen şu olayı örnek olarak verebiliriz: “*Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş bir kasabaya uğradı. Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba! dedi. Bunun üzerine Allah (c.c) onu öldürüp yüz sene bıraktı. Sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. Bir gün yahut daha az dedi. Allah (c.c) ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak. Henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kısalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik) şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz dedi.*”¹⁹⁰ Bu âyeti kerimede olayın yeri, zamanı ve şahısları belirtilmemiştir. Belirtilmemesinin sebebi ise, olayda zihni dağıtacak ayrıntılara yer vermeyerek, dikkatleri bizzat olayın

¹⁸⁶ İbn Manzûr, a.g.e., VII, 73.

¹⁸⁷ Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir 1995, s. 46.

¹⁸⁸ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usülü*, İFAV Yay., İst. 2006, s. 239.

¹⁸⁹ Şengül, a.g.e., s. 72.

¹⁹⁰ Bakara, 2/259.

kendisine çekmek olabilir.¹⁹¹ Muhsin Demirci; “kıssaların hedef ve gayelerinden biri de, insanların bu kıssalar üzerinde düşünmelerini ve ibret almalarını temin etmektir. Bu Kur’ân’da açık şekilde ifade edilmiştir” dedikten sonra şöyle devam etmektedir. “görebildiğimiz kadarıyla Kur’ân kıssaları, iyilik ve kötülüğün çatışmasını konu edinirken iyiliğin hak, kötülüğün batıl olduğunu bize gösterirler”¹⁹² demektir.

Kur’ân’ı Kerîm’deki kıssalar, ulaşılmak istenen hedeflere uygunluk içerisinde, anlatılmak istenen prensipleri öz olarak ihtiva eden olaylardır. Yaşanmış olaylar sûretinde ve hayatın içinden takdim olunmaktadır. Böyle bir üslupla insanlığa hitap etmenin insan psikolojisi açısından ne derece etkili ve anlaşılması kolay olduğu da ortadadır.¹⁹³ Kur’ân’ı Kerîm’de bildirilen peygamberler ile ümmetlerinin tarihi hayatlarında, kendilerine ait sahih haberlerde temiz akıl sahipleri için, kötü düşüncelerden beri, güzelce tefekküre malik, hakikaten münevver, temiz kalp sahipleri için büyük bir öğüt vardır. O sayede birçok hakikatleri anlayıp tasdik ederler.¹⁹⁴

Kur’ân’ın kıssaları ibret alınması içindir. Sonuçta herkes kendisine uygun bir şeyler bulup ibret alır ve hayatına yansır. İsmail Cerrahoğlu, “Kur’ân’ı Kerîm’deki kıssalardan maksat, tarihi olayların kronolojik olarak anlatılması değildir. Ancak, geçmiş peygamberlerin ve milletlerin başlarına gelenlerden bir ibret dersi almamız istenmektedir. Bu sebepten dolayı kıssaların bazısı birkaç kere tekrar edilmiştir. Kur’ân; hadiselerin teferruatına değil, kendi gayesine uygun ve insanların müşterek problemleri olan yönlerini seçer. Bu hadiseler muhtelif sûrelerde anlatıldığı halde, her defasında bir tazelik ve tatlılık kazanır” demektir.¹⁹⁵ Kıssaların amaçları Hud sûresinde şöyle ifade edilmiştir. “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz. Bu, Kur’ân’da sana hak gelmiştir. İnananlar için ise bir öğüt ve ibret gelmiştir.”¹⁹⁶ Âyetten de anlaşılacağı üzere imanın yerleşmesi ve iradenin sağlamlaşması açısından önemi anlaşılmaktadır. Kıssalarda, insanların hem aklına hem duygularına yön vermek mümkün olduğundan kıssalar tefekkür açısından çok önemli yer tutmaktadır.

¹⁹¹ Akıncı, Âdem, *Kur’an’daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri*, Harran Ün. İlahiyat Fak. Der., S. 42, s. 5.

¹⁹² Demirci, a.g.e., s. 241.

¹⁹³ Şengül, a.g.e., s. 336.

¹⁹⁴ Bilmen, a.g.e, III, 1619.

¹⁹⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ank. 1976, S. 132. s. 172.

¹⁹⁶ Hûd, 11/120.

Ankebût Sûresinde temsillerin gayesini açıkça görmekteyiz. Hak Teâlâ “*İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar,*”¹⁹⁷ buyurmaktadır. Nesefî “Cenab-ı Hakkın Kur’ân’da sinek ve örümcek gibi bazı meseleyi temsil etmesine müşrikler ta’n edip “Muhammed (s.a.v)’in Rabbi misal getirecek bir şey bulamadı. Zira hayvanların en küçük ve hakiri olan örümcek ve sineği misal getirip onlarla temsil ediyor. Hâlbuki bu gibi hayvanlarla temsilde kendilerinin bunlardan daha aşağı olduğunu beyanla tahkir olduklarını idrak etmezler. Bu gibi darbı meselleri alaya alırlardı,”¹⁹⁸ demektedir. Mehmet Vehbi Efendi, “Bir önceki âyette, hayvanattan en zayıf olan örümceğin yuvasına Kâfirlerin amellerini temsil ve daha bunun emsali darbi meselleri biz insanlara misal sûretiyle beyan ederiz ki, nas amellerinin neden ibaret olduğunu açık sûrette bilsinler, ondan ibret alsınlar. Hâlbuki durub-u emsalin faydasını idrak etmez, ilmi irfanı olmayanlar bundan bir mana çıkaramazlar. Ancak hakkıyla düşünen insanlar bunlardan ibret alırlar,”¹⁹⁹ şeklinde ifade etmektedir.

Şeytan ile ilgili anlatılan kıssaların bir tanesinde, Şeytan’ın birçok ümmetleri yoldan çıkardığı kesin olduğu halde ve ona ittiba etmedeki vahameti düşünmek lazımken Cenab-ı Hak şu âyeti kerime ile insanları uyarmaktadır. “*Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı. Hiç düşünmüyor muydunuz?*”²⁰⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, “Ey insanoğulları! O şeytan sizden birçok cemiyetleri sapıklığa düşürdü, doğru yoldan çıkardı. Artık ey gafiller! O şeytanın size olan adavetini anlamadınız mı? Nedir bu sizdeki gaflet”²⁰¹ diyerek Müslümanların gafletten uyanmaları gerektiği veciz bir şekilde anlatmaktadır.

Kur’ân’daki kıssalara genel olarak baktığımızda sonra gelen milletlerin kendilerinden önce gelen milletlerin hallerinden ders almadıklarını görmekteyiz. “*Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik.*”²⁰² Size nimetler verdik. Dünyada sizleri faydalandırdık. Siz onların yurtlarından geçtiniz. Onların hallerine vakıf oldunuz. Dolayısıyla onların düştükleri hatalara siz düşmeyin. Fakat En’am ve Saffat sûrelerinde anlatıldığı üzere

¹⁹⁷ Ankebût, 29/43.

¹⁹⁸ Nesefî, Ebü’l-Berekât, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâ’iku’t-Te’vil*, Darü’l-Ma’rife, Beyrut 2000, s. 893.

¹⁹⁹ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., X, 4205.

²⁰⁰ Yâsîn, 36/62.

²⁰¹ Bilmen, a.g.e., VI, 2948.

²⁰² Yunus, 10/14.

akıllarını kullanmadıkları ve aynı hataya düştüklerini Allahû Teâlâ haber vermektedir. De ki: “Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.”²⁰³ Başka bir âyette de “Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?”²⁰⁴ İnsanın geçmişi görüp de hâlâ geleceğinden gafil olması, eğlenceye dalması şaşılacak durumdur. Bunu Mehmet Vehbi “âkil olmadıklarına işaret vardır. Zira âkil olsalardı akıbeti idrak ederlerdi”²⁰⁵ diyerek tasvir etmektedir. Bu âyetler düşünenler için bir uyarı niteliğindedir.

Tefekkür edip akıllarını kullanmadıklarından “Hani o (Kâfirler) bir zaman da Ey Allah’ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir, demişlerdi.”²⁰⁶ Allah (c.c.)’ta bu isteklerine şu âyeti kerime ile cevap vermişti. “Onlar sadece, kendilerinden önce gelip geçenlerin başlarına gelen (azap dolu) günlerin benzerini mi bekliyorlar? De ki: “Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim.”²⁰⁷ Bu ve benzeri âyetlerden çıkaracağımız sonuç; başlarına bir azap gelmesi yahut başlarına taş yağması değildir. Bu kıssalar; Kur’ân’da boşuna, hikâye olsun diye anlatılmamaktadır. Bunlar tamamen gerçeklerdir. Size bunları anlatıyoruz ki ibret alalım da Allah’a (c.c) kulluk vazifenizi gereği gibi yerine getiresiniz. Yoksa eski milletler gibi siz de helâk olursunuz. Bunun için iyice düşünüp ibret almanız gerekmektedir.

3.5. Karşılaştırma Metodu Bağlamında Tefekkür

Kur’ân-ı Kerim’de birçok karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar hak ile batılın, güzel ile çirkinin daha iyi anlaşılması için yapılmıştır. Bu bağlamda Kur’ân’ın bir başkası tarafından değil de sadece Allah (c.c) tarafından indirilmiş olduğu, eğer başkası tarafından indirilmiş olsaydı içinde birçok çelişkinin olacağını Nisa süresinde geçen ayetten anlamaktayız. “Hâlâ Kur’ân’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka

²⁰³ En’âm, 6/11.

²⁰⁴ Sâffât, 37/137-38.

²⁰⁵ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., XII, 4746.

²⁰⁶ Enfâl, 8/32.

²⁰⁷ Yunus, 10/102; Tâ-Hâ, 20/135.

onda birçok çelişki bulurlardı.”²⁰⁸ İnanmayanlar, Kur’ân’ın ve Peygamberin aynen ve ihtilafsız haber verdiklerini görüyorlar. Ne kadar araştırırlarsa araştırınsınlar Kur’ân’ın yanlışlarını bulamazlar. Bunu böylece tedebbür etmeleri ve Allah (c.c.) tarafından olduğunu tasdik etmeleri gerekir.”²⁰⁹ diyerek Kur’ân’ı düşünmediklerini haber vermektedir. Ömer Nasuhi; "O münafıklar, münkirler, o Kur’ân’ın fevkalade latif, belîğ, âyetlerini, son derece ulvî manalarını hiç düşünmezler mi? O Kâfirlerin iddia ettiği gibi beşer kelâmı olsaydı elbette onda ihtilaflar, tenakuzlar bulurlardı. Özellikle maziye ve istikbale ait, gaybî haberlerin beyanatı arasında tenakuslar meydana çıkardı. Hâlbuki onun belagati, hakikate muvafakati karşısında bütün âlim ve edipler izhar-ı hayrette bulunmuşlardır”²¹⁰ diyerek Kur’ân’ı tedebbür etmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Düşünüp anlamaya çalışmıyorlar ki, Allah (c.c), Kur’ân’ı tefekkür, tedebbür etmeyenin durumunu *“Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?”*²¹¹ buyurarak inkâr edenlerin sağır ve dilsiz oldukları beyan etmektedir. Seyyid Kutub: "Burada iki grubun hali de ortaya çıkıyor. Birinci gruptakiler körler gibidirler, görmezler. Sağırlar gibidirler, duymazlar. Çünkü duyu organlarını çalıştıramazlar. En yüce gaye olan akıl ve kalple ilgi kurarak düşünüp taşınamazlar. İkinci gruptakiler ise gören gözler, duyan kulakların sahibi kimseler yer alıyor. Böylece onlar gözüyle görüp kulağıyla işiterek doğru yolu buluyorlar. İkisi bir olur mu? Durum bu kadar açık olunca ibret almaktan başka bir şey kalmıyor. Daha başka şeylere ne gerek var.”²¹² diyerek kâfirlerin düşmüş olduğu yanılığlara parmak basmaktadır.

Bakara sûresindeki âyette bu kimselerin halleri çok iyi tasvir edilmektedir. *“İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler. Bundan dolayı anlamazlar.”*²¹³ Mehmet Vehbi Efendi, “bunların halleri, yalnız bir ses işitip

²⁰⁸ Nisâ, 4/82.

²⁰⁹ Yazır, a.g.e, II, 1401.

²¹⁰ Bilmen, a.g.e, II, 632.

²¹¹ Hûd, 11/24; Fâtır, 35/19.

²¹² Kutub, a.g.e, VIII, 142.

²¹³ Bakara, 2/171.

manasını bilmeyen hayvanatın halleri gibidir. Kâfirlerin sıfatları hayvanların sıfatları gibidir. Zira çoban tarafından kendilerine nida olunan hayvan ancak bir ses işitip ve kendine bağırdığını bilip, manasını anlamadığı gibi, Kâfirler de peygamberin davetini işitirler ama faydalanmazlar,²¹⁴ diyerek kâfirlerin içine düşmüş oldukları durumlarını ortaya sermektedir. Elmalılı da tefsirinde, “hiçbir şey anlamazlar. Sadece kuru gürültülere, kaval sesine kulak verip haykırırlar. Çoban, onlara insan gibi yiyiniz, içiniz, yayılınız derse anlamazlar. Kâfirlerin durumu da bunlar gibidir.”²¹⁵ diyerek duyduklarının sadece kuru gürültüden ibaret olduğunu beyan etmektedir. Hakkı görüp kulluk yapanlarla, haktan yüz çevirip sapıklığa düşenler hakkında Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır. *De ki: “Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?”*²¹⁶ Bu âyet, Allah’ın verdiği bilgi ve âyetlerden istifade etmesini bilmeyen ve iman yolundan yürüyüp ilerlemeyen herkese uygun düşen bir âyettir.

Allah (c.c), *“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”*²¹⁷ buyurarak akıllanmayacaklarına işaret etmektedir. Oyunların neticesinde bir menfaat ve güzel netice olmadığı gibi dünyanın akıbetinde de eğer Allah’a (c.c) kulluk ile geçirilmemişse bir hayır olmamaktadır. Oyun ve eğlenceye daldıklarından, heva ve heveslerine tabi olduklarından dolayı akıllarını kullanamıyorlar. Bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumların içine düştüğü durumdur.

3.6. Ahkâm Âyetleri Hakkında Tefekkür

Bu bölümde içki ve kumarla ilgili ahkâm âyetleri ile namaz ve cihad gibi ahkâm âyetleri üzerinde durmaya çalışacağız. Şüphesiz bunların dışında da birçok ahkâm âyetleri de bulunmaktadır. Birkaçını zikretmekle genel faydayı gözetmeyi uygun gördük. Diğer ahkâm âyetlerinde (zekât, oruç, hac vs.) de şüphesiz birçok fayda ve hikmetler vardır. Fakat hepsini bu çalışmamızda zikretmek mümkün değildir. Amaç, birkaç ahkâm âyetini zikredip hükümlerin konulmasında tefekkür boyutunu ele almaktır. Diğer ahkâm âyetlerinden bahsetseydik çalışmamız uzayacak belki de istenen fayda sağlanamayacaktı.

²¹⁴ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., I, 287.

²¹⁵ Yazır, a.g.e., I, 587.

²¹⁶ En’âm, 6/50.

²¹⁷ En’âm, 6/32.

Allahû Teâlâ, Kur'ân'ı Kerimde özellikle Medine döneminde, daha çok ahkâm ile ilgili âyetleri indirmiştir. Bununla birlikte bu âyetler arasında, insanın faydasına dokunacak ve onlardan zararı def edecek birçok hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin sonunda Allah (c.c), aklınızı kullanmayacak mısınız? Düşünmeyecek misiniz? diyerek konulan hükümlerin tamamen insanların faydasına olduğunu bildirmektedir. Elmalılı bu konuda şunları söylemektedir. “Allah (c.c) sizin için ahkâmı şer’iyesine delalet eden âyetler, nasslar, deliller beyan edecektir ki siz bunları tefekkür edesiniz. Tefekkür ederek maksatlarına vakıf olasınız ve gereğiyle amel edesiniz.”²¹⁸

Bakara sûresinde geçen şu âyette Hak Teâlâ “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) faydalar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah (c.c) yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “ihtiyaçtan arta kalanı.” Allah (c.c) size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.*”²¹⁹ Buyuruyor. Bu âyette içki ve kumar kelimeleri geçmektedir. Şüphesiz Allah (c.c) bu hükmü koyarken içerisinde bir takım hikmetler saklamıştır. İçkinin ve kumarın insana verdiği zararlar günümüzde açık olarak bilinmektedir. Bütün kötülüklerin anası olarak ifade edilen içkinin kişinin fiziksel sağlığını bozması yanında, ruhsal sağlığını da olumsuz yönde etkilediği ortadadır. Maddi olarak kayba uğratar. Ailesiyle ve sevdikleriyle sorunlar yaşamasına neden olur. Toplum yapısını ve huzurunu olumsuz etkiler. Suça teşvik eder ve suç oranını artırır. Yani, alkolün zararları fiziksel ve ruhsal zararlar, topluma zararları, aileye etkisi, suç oranlarını artırması, trafik kazaları gibi çok geniş bir açıdan ele alınabilir. Bu nedenle, "Bütün kötülüklerin anası" ifadesi oldukça yerindedir. Fahrettin Râzî Tefsiri Kebir isimli eserinde şunları söylemektedir: “Allah (c.c), âyetleri böylece açıklıyor. İçki ve kumardaki dünyevi menfaatler ile uhrevi zararları öğretiyor. Bundan dolayı siz, dünya ve ahiret üzerinde tefekkür ettiğinizde, mutlaka ahiretin dünyaya tercih edilmesi gerektiğini anlarsınız.”²²⁰

Alkol hem kullanan kişi için hem de çevresi için bir tehlikedir. Akıl, insanın en üstün sıfatıdır. İçki ise, aklın düşmanıdır. En şerefli şeye düşman olan, en değersiz

²¹⁸ Yazır, a.g.e., II, 767.

²¹⁹ Bakara, 2/219.

²²⁰ Râzî, a.g.e., VI, 49.

ve en adi olan şeydir.²²¹ Bütün bunları biliyorsunuz da temiz olan ile pis olanı nasıl karıştırıyorsunuz? Allah (c.c), bu konuda şöyle buyurmaktadır. “(Ey Muhammed!) De ki: “Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.” Ey akıl sahipleri Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²²²

Cenab-ı Hak, namaz konusunda da insanlara öğüt vererek tefekkür etmelerini istemektedir. Bu konuda Hûd sûresinde şöyle buyurmaktadır. “(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”²²³ Ömer Nasuhi Bilmen, “şüphe yok ki güzellikler -beş vakit namaz gibi güzel ibadetler- kötülükleri giderir. Nice küçük günahların affına sebep olur. Hakkı kabul edenler için bir uyanma, bir salahlı hal vesilesidir,”²²⁴ diyerek namazın güzel ve faydalı yönüne işaret ederken bunda akıl sahiplerinin alması gereken ibretler olduğunu ifade eder.

3.7. Kur’ân Hakkında Tefekkür

Kur’ân’ın insanlar, üzerinde düşünmeye çağırdığı diğer bir hususta Allah’ın âyetlerini anlamaya çalışmaktır. Kur’ân’ın bildirdiği metafizik gerçekler, geçmiş kavimlerin haberleri, helâk olan toplumların helâk oluş sebepleri, ölüm ve ahiret gibi konular düşünmeye konu edilmesi gereken meseleler arasında yer almaktadır. Düşünen insan, ibret alan, sorgulayan, basiret ve feraseti açılan insandır.²²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’in çok önemli bir özelliği, okuyanları düşünmeye ve şükretmeye sevk etmesidir. Yüce kitabımız bizim onu tekrar tekrar okuyup anlamamızı, düşünme yetimizi kullanmamızı, böylece vermek istediği mesajı özümsememizi istemektedir.²²⁶

Kur’ân ibadetin kaynağı olan kitaptır. Ancak onda yalnızca emir ve yasaklar yoktur. Eski milletlerin ve peygamberlerin kıssaları, kâinatta sûregelen hadiseler, insanın yaratılışı, toplumsal hayata dair bazı meseleler, diğer dinler ve inançlar, ahiret hayatı vb. konuları da içermektedir. Kur’ân’ın tüm bu konulardan bahsetmesinin nedeni, insana yaratıcısını bildirmek ve O’nun istediği ibadatlere

²²¹ Râzî, a.g.e., VI, 45.

²²² Mâide, 5/100.

²²³ Hûd, 11/114.

²²⁴ Bilmen, a.g.e., III, 1528.

²²⁵ Yılmaz, a.g.m., s. 5.

²²⁶ Yeşilyurt, Temel, *Dinî Bilginin İmkanı*, İnsan Yay., İst. 2003, s. 68.

insanları yönlendirmektir. Bu konulara insanın dikkati çekilir ve insana verilmesi gereken mesaj verilir. Kur'ân, anlattığı her konuyla gerek tebliğ edildiği asırdaki ortamın insanlarını şirk ve inkâr bataklıklarından kurtarmayı, gerekse kıyamete dek evrensel ilahi hitap oluşu sebebiyle her zaman inananların imanlarını sağlam ve zinde tutmayı²²⁷ amaçlamıştır.

Kur'ân üzerine düşünmek demek, kalp gözünü onun manaları üzerine yoğunlaştırmak, düşünceyi ve idraki onu anlamaya ve kavramaya hasretmektir. Aslında Kur'ân'ın indiriliş gayesi, sadece okunması değil, aksine manasının düşünülüp anlaşılmasıdır. Nitekim şu âyetlerde bu konu açıkça ifade edilmektedir: *"Bu Kur'ân mübarek bir kitaptır. Biz onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sahipleri ibret alsınlar."*²²⁸ *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa onların kalplerinde kilit mi var?"*²²⁹ *"Onlar Kur'ân'ı hâlâ düşünmüyorlar mı?"*²³⁰ *"Biz onu düşünüp anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."*²³¹

Kur'ân'ı düşünmek, insana hayır ve şer yollarını gösterir. Kulun eline dünya ve ahiret mutluluğunun anahtarlarını verir. Dünya ve ahiretin gerçek yüzünü gösterir. Allah'ı, O'na ulaşmanın yolunu ve kulun O'na ulaştığı zaman elde edeceği nimetleri bildirir. Kur'ân hazinesinin tılsımı tefekkür ve düşünmedir. O tılsımı çözen hazineye ulaşır.²³² Bir âyette şöyle buyrulur. *"Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"*²³³ *"Bütün bunlar, içtenlikle Allah (c.c)'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt ve ibret vermek içindir."*²³⁴ Bu Kur'ân, her türlü engeli kaldıran, görüş ufkunu aydınlatan, kalpleri açan ve ruhları şu akıl almaz kâinata bağlayan, kâinatın ötesindeki yaratıcı güce, hikmet sahibine, düzen sahibine ulaştırılan bir öğüt ve ibrettir.²³⁵ Bütün bu anlatılanlardan haberdar oldunuz. O halde; *"Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz."*²³⁶

²²⁷ Şengül, a.g.e., s. 281.

²²⁸ Sâd, 38/29.

²²⁹ Muhammed, 47/24.

²³⁰ Mü'minûn, 23/68.

²³¹ Zuhruf, 43/3.

²³² Yılmaz, a.g.m., s.5.

²³³ Enbiyâ, 21/10.

²³⁴ Kaf, 50/8.

²³⁵ Kutub, a.g.e., XIV, 20.

²³⁶ A'râf, 7/3.

Anlatılanları dinledikleri halde yüz çevirenler için; Allahû Teâlâ, onların gülünç duruma düştüklerini şu şekilde bildirmektedir. *“Böyleyken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar.”* Hayır, düşündükleri gibi değil! Şüphesiz bu (Kur’ân) bir uyarıdır.”²³⁷ Fakat ey peygamber! *“Bu, sana, kendisiyle (insanları) uyarman için ve mü’minlere öğüt olarak indirilmiş bir kitaptır. Artık ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın”*²³⁸ diyerek Hz. Muhammed'e (s.a.v) teselli verilmiştir. Bu Kur’ân’ın, Allah (c.c)’tan indirildiğine şüphe olmadığı gibi sana teklif ettiği vazifenin fevkalâde ehemmiyet ve müşkülâtından da sıkılma.²³⁹ Çünkü *“Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”*²⁴⁰ *“Eğer biz, bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah (c.c) korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”*²⁴¹ Ömer Nasuhi, tefsirinde, şunları söylemektedir: *“Eğer bu Kur’ân’ı bir dağ üzerine indirmiş olsa idik, yani dağa akıl, anlama kabiliyeti, bir mükellefiyet verip de kendisini hitabatı Kur’âniye’ye mazhar kılsa idik, elbette Allah (c.c) korkusunda onun pek mütevazı bir vaziyet almış ve pek ziyade bir havf ve haşyet içinde kalarak parça parça olduğunu görürdün.”*²⁴² Mehmet Vehbi Efendi, *“Kur’ân’da o kadar tesir vardır ki, Kur’ân cansız olan bir dağ üzerine indirilmiş olsaydı, Kur’ân’ın ahkâmıyla mükellef olmadığı halde yine de o dağ müteessir olurdu,”*²⁴³ diyerek insanın düşünmediğinden dolayı kalbinin dağdan daha katı olduğunu belirtmek istemiştir.

3.8. Ölüm Hakkında Tefekkür

Arapça’da mevt, vefat, helâk gibi kelimelerle ifade edilen ölüm, hayatın karşıtı olup sözlükte *“hayatın sona ermesi”* anlamına gelir. Kur’ân’ı Kerim’de yaşatmanın karşıtı olan imâte ve teveffî kavramları geçmektedir. Yirmi bir âyette imâte, iki âyette kazâ-i mevt şeklinde geçmektedir.²⁴⁴

Evreni saran yaratılış delillerini görmek, araştırmak ve üzerinde tefekkür etmek, bazı insanların gerçekleri görmesini engelleyen gafleti kaldıran en önemli

²³⁷ Müddesir, 74/49- 54.

²³⁸ A’râf, 7/2.

²³⁹ Yazır, a.g.e., III, 2121.

²⁴⁰ Yusuf, 12/2

²⁴¹ Haşr, 59/21.

²⁴² Bilmen, a.g.e., VIII, 3684.

²⁴³ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., XIV, 5865.

²⁴⁴ Topaloğlu, Bekir, "Ölüm" md., T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İst. 2007, XXXIV, 34.

etkenlerden biridir. Yüce Allah'ın üstün ilmi ve kudreti, ancak samimi bir tefekkürle hakkıyla takdir edilebilir. Bu sayede insan, Rabbimizin açık delilleri karşısında kesin bir bilgiyle iman ederken, O'nun üstün sıfatlarını tanır, Allah'a daha çok yaklaşır ve her işinde O'nun rızasını gözetmeyi amaç edinir.

Kur'ân, insanlara öldükten sonra tekrardan diriltileceklerini haber verirken ölüm ve sonrasında bahsederek insanın aklına ve duygusuna hitap etmiş, etrafında gördüklerini düşünüp bunları yaratan, sonra yok eden, sonra tekrar var eden güç, tüm bunları nasıl yapıyorsa, kulunu da ölümünden sonra tekrardan diriltecek kudrete sahiptir diye düşünmesini onlardan istemiştir. Çünkü Allah (c.c), insanı yoktan var etmiştir. Yoktan var etmeye gücü yetenin, yaratıcısının huzuruna çıkması için²⁴⁵ insanı yerden ot bitirir gibi canlandırması²⁴⁶ hiç de zor değildir.²⁴⁷

Bir olan Allah'ı insanlara tanıtmak ve insanların O'na kulluk etmesini sağlamak için gönderilen,²⁴⁸ O'nun emirlerini tuttuğu takdirde insanlara dünya ve ahiret mutluluğu vaad eden, bunun için doğru yolu gösteren Kur'ân-ı Kerîm, insanlara fâni dünyanın geçici heveslerine kapılmamalarını öğütlemektedir. Sapıtan insanları da hidâyete sevk etmek için tabiatta cereyan eden olayları nazar-ı itibara almış akıllarını kullanıp ibret almaları maksadıyla bunlara başvurmuştur.²⁴⁹ Aşağı yukarı her insan, bir eşya satın alırken, önüne konan iki maldan “iyisi olsun, ucuz olsun” diyerek daha kaliteliğini tercih ettiği halde, Allah'ın önüne koyduğu iki hayattan geçici olanı tercih ediyor; kalıcı olanı geriye bırakıyor. Bu durumu Hak Teâlâ Kıyame sûresinde şöyle tasvir tasvir etmektedir. “*Hayır, siz acele geçiveren şu dünyayı çok seviyorsunuz da ahireti bırakıyorsunuz!*”²⁵⁰

Her şeyin Allah'ın ilim ve kudretiyle yaratıldığını kendi gözleriyle gören insan tekrar yaratmanın da aynı ilim ve kudretle meydana gelebileceğini anlayabilir. Zira böyle bir şey yalnızca Allah'ın kudretiyle olabilir. Kur'ân, insanları, varlığa bu gözle bakmaya davet ediyor.²⁵¹ Allah (c.c) şu âyeti kerimede ölüm hakkında ki gerçeği insanoğluna açıklamaktadır. “*Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden*

²⁴⁵ Bakara, 2/ 28.

²⁴⁶ En'âm, 6/ 95.

²⁴⁷ Atahan, a.g.e., s. 90.

²⁴⁸ Zâriyât, 51/ 57.

²⁴⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, T.D.V. Yay., Ank. 1997, s. 166.

²⁵⁰ Kıyamet, 75/20-21.

²⁵¹ Öztürk, Yener, *İmkan ve Nüzulü Açısından Kur'an'da Ahiret*, Işık Yay., İst. 2001, s.107.

*uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*²⁵² “Bediüzzaman (v. 1379/1960) 21. Lema adlı eserinde ihlası kazandıran sebeplerden birinin rabıta-i mevt olduğunu söylüyor. Yine, ‘hiç hayale, faraza gerek kalmadan insan ömür ağacının başındaki tek meyvesi olan kendi cenazesine bakabilir. Bir adım öteye gitse nev-i insanın vefatını görür. Bir adım daha öte gitse kâinatın vefatını görür ve ihlas-ı tamme yol açar,²⁵³ demektedir.”

Tefekkür gafleti izale eder. Ölümü tefekkür etmek fâni lezzetleri acılaştırır. Ancak topluma sirâyet eden bu hırs, bu tamahkârlık, bu makam ve mevki merakı nedendir? Bu insanlar ölümlü olduklarını belli ki unutuyorlar. Fani işlerin peşinde koşan, üzülen, derin kederlere gark olan, kendini ve çevresini dünyalık işlerle perişan eden veya maddi kazanımlar için neşe ve sevinç naraları atanlar, madde ile övünüp böbürleneler bir gün mutlaka ölümle tanışacaklarını akıllarına bir türlü getirmezler. Zamana ve telaşelerine yenik düşerler.

Ölüme korkarak değil de “sevgiliye kavuşma günü” olarak kavuşmamızı, ölüm bizlere hatırlatmaktadır. Çünkü ölüm insanı her yerde yakalayabilir. Bu konuda Kur’ân’ı Kerim’de şöyle buyurulmaktadır. “*Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır*”²⁵⁴ Elmalılı tefsirinde bu âyet hakkında, “müstahkem saraylarda hatta gökteki yıldızlarda dahi bulunsanız ölüm sizi bulur. Binaenaleyh ölüm korkusu ile vazifeden kaçınmak manasızdır. Mademki her halde bir ölüm vardır, ona her zaman hazır olmalı, hayatı dünyaya bağlamamalı, vazifeyi seve seve yapmalıdır,”²⁵⁵ diyerek insanın görevini hatırlatmaktadır. Seyyid Kutub ise; “Ölüm katidir. Takdir edilen zamanında mutlaka gelir. Harple ya da barışla ilgisi yoktur. Sığındığı yer ile hiçbir ilgisi yoktur”²⁵⁶ diyerek ölümden kaçış olamayacağını hatırlatmaktadır. Zümer sûresindeki âyeti celile ölümün mekâna bağlı olmadığını, zamanı gelince, kimini uykusunda kimisini uyanırken yakalandığını bildirmektedir. “*Allah (c.c) ölen insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin*

²⁵² Âl-i İmran, 3/185.

²⁵³ Bediüzzaman, Said Nûrsi, *Lemalar (21. Lema)*, Sözleryayınevi, İst. 2004, s. 168.

²⁵⁴ Nisâ, 4/78.

²⁵⁵ Yazır, a.g.e., II, 1395.

²⁵⁶ Kutub, a.g.e., III, 348.

*ruhlarını tutar. Diğerlerini belli bir sûreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”*²⁵⁷

Bu kâinatın bir yaratıcısının, sahibinin ve idare edicisinin varlığını akıl yoluyla idrak eden ve buna tam olarak inanan bir insan için artık ölümün mahiyetini anlamak zor olmuyor. Hatta böyle bir insan için artık ölüm, daha güzel bir âleme geçiş ve önceden o âleme gitmiş sevdiklerine bir kavuşma anlamına geldiğinden, güzel bir hadise, hasretle beklenen bir durum oluyor.²⁵⁸

Aslında içinde bulunduğumuz hayatın kuruluş düzeni ölüm sonrası bir hayatın imkânına başlı başına bir delildir. Örneğin, kış ve bahar mevsimlerinin birbiri ardınca gelip geçmesi ölüm ve diriliş hadiselerini bizlere aylarca seyrettirmektedir. Her kış çürüyüp toprağa karışan bitkilerin bahar gelince yeniden dirilip ayağa kalkmaları, görebilen gözlere düşünebilen kafalara haşri en açık bir dille ispat eder.²⁵⁹ Toprağa gömülen tohumlar çürüdükten sonra Yüce Allah (c.c) onları nasıl diriltiyorsa kabirlerde çürüyen insanı da ikinci bir bahar olan haşir günü tekrardan diriltecektir. Ölü gibi olan sayısız tohum ve çekirdeğe büyüme kabiliyeti vererek canlandıran Allah (c.c) binlerce canlı varlık türünden sadece biri olan insanı da elbette öldükten sonra diriltecektir.²⁶⁰

3.9. Ahiret Hayatına Ait Tefekkür

Ahiret kavramı; Arapça'da 'son, sonraki' anlamına gelen 'âhir' kelimesinin müennesidir. Dünyadan sonra gidilecek son ve asıl mekân olan ebedi âlemin adıdır.²⁶¹ Bir nevi hayatımızın arka tarafı diğer yanıdır. Ahirete iman, iman esaslarımızdan biridir.

Dünya hayatının geçici bir yer olduğunu Allah (c.c), Kur'ân âyetlerinde bize bildirir ve asıl olanın ahiret yurdu olduğunu haber verir. Dünyada çeşitli olaylarla denenen ve bir gün ölüm ile karşılaşan kişi için ahiret hayatı başlar. Bu, sonu olmayan bir yaşamdır. Hak Teâlâ, şöyle buyurmaktadır. *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın.*

²⁵⁷ Zümer, 39/42.

²⁵⁸ Tezer, İsmail, "Tegmark'ın Denenmemiş Deneyi ve Ahiret," *Zafer Dergisi*, Sakarya Aralık 2010, S. 408, s. 23.

²⁵⁹ Öztürk, a.g.e., s. 124.

²⁶⁰ Atahan, a.g.e., s. 96.

²⁶¹ İsfehani, a.g.e., s.13; İbn Manzûr, a.g.e., IV, 14.

*Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah (c.c), yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*²⁶² *“Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir.”*²⁶³ Seyyid Kutub tefsirinde şu ifadelere yer vermektedir: “İnsanoğlunun hali, eğer hayır hasenat dağarcığı boş, iyilik ihsandan nasibi azsa hali nice olur? Öylesine çetin bir mesele ki, düşünen bir kalbin daha uyuması kabil değildir,”²⁶⁴ diyerek düşünen kimselerin hayır hasenat defterlerini doldurması gerektiği üzerinde durmuştur. Ömer Nasuhi Bilmen, tefsirinde, “Artık o zaman her şahıs dünyada iken o beka âlemi için ne hazırlamış olduğunu bilir. Amel defterinde neler yazılmış olduğuna muttali olur. Salih kullar, maddi ve manevi nimetler, tecelliler içerisinde kalırlar. Münkir ve isyankâr kimseler de azaplar içinde çırpınıp dururlar. Binaenaleyh her insan, bu pek mühim akıbeti daha dünyada iken güzelce düşünsün. Ona göre harekâtını tayine çalışarak istikbalini temine muvaffak olsun,”²⁶⁵ buyurarak insanın kendisinin sonunun ne olacağını iyice düşünmesini öğütlemektedir.

Yarınını düşünmeyen kimselerin durumunu Cenab-ı Hak şu şekilde tasvir etmektedir. *“Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zalimler, sùrekli bir azap içindedirler.”*²⁶⁶ Kutub, tefsirinde, “onlar, ateşe başları öne eğik olarak sürülürler. Allah’tan korktuklarından veya hayâlarından başlarını eğmiyorlar. Zillet ve düşüklüklerinden ateşe sürülürken göz ucuyla gizli gizli çevreye bakınırlar. İşte bu zamanda inananların hâkimiyeti ve üstünlüğü ortaya çıkacaktır,”²⁶⁷ demekle inkârcıların düşeceği zilleti açıklamaktadır. Mehmet Vehbi Efendi, “ateş ehli Cehenneme sevk olunduklarında gâyet hakir ve perişan bir halde onları görürsün ki, onlar endişe ve korkularından gözlerini açıp bakmaya vakitleri olmadığından göz kapaklarını kıpırdatmaksızın gözlerinin ucuyla gizli bir sùrette cehennem ateşine bakarlar,”²⁶⁸ diyerek münkirlerin hallerini tasvir etmektedir. Fahreddin Râzî,

²⁶² Haşr, 59/18.

²⁶³ Tekvîr, 81/14.

²⁶⁴ Kutub, a.g.e., XIV, 394.

²⁶⁵ Bilmen, a.g.e., VIII, 3977.

²⁶⁶ Şûrâ, 42/45.

²⁶⁷ Kutub, a.g.e., XIII, 143.

²⁶⁸ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., XIII, 5164.

“insanların pek ziyade korktukları şeylere gâyet gizli ve göz ucuyla bakmaları adetleridir,”²⁶⁹ demektedir.

Ahret sahnelerinden bir tanesi de münafıkların durumudur. Bu hususta Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır. “*Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, “Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım” diyecekleri gün kendilerine, “Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın” denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.*”²⁷⁰ Mehmet Vehbi Efendi münafıkların durumunu tefsirinde şu şekilde açıklamaktadır. “Bundan evvelki âyette beyan olunduğu üzere iman ehli Cennete yürüyüş ettiklerinde kıyametin şiddeti ve nifak ve şikaklarının karanlığı içinde kalan o nüfusu habisenin her taraflarını zulmet ihata ettiği zamanı hatıra getirin ki işte o zaman ehli nifak müminlere yalvarırlar ve derler: Ey ehli iman! Nazarı inâyetle bize bakın da biz de nurunuzdan istifade edelim. Dünyada biz de sizinle beraber bulunmadık mı? Ekmek yiyip, su içmedik mi? İşte münafıklar böyle demekle ehli imandan merhamet talep ederler.”²⁷¹ Sonra şöyle denecek: Dünya’da yaptıklarımızı görün. Aslında siz burada değil, Dünya’da ışığı aramalısınız.²⁷² Ahiret hayatını yalanlayanların durumu işte budur.

3.10. Değişik Tefekkür Âyetleri

Kur’ân-ı Kerim’de tefekkür, düşünme, planlı hareket etme ve çalışma ile ilgili pek çok âyet vardır. Bu yüce Kitap, insanın, aklını kullanarak hayatını tanzim etmesini bildirmektedir. Bu kısımda da Kur’ân’da yer alan tefekkürle ilgili değişik âyetleri vermeye çalışacağız.

“*Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.*”²⁷³ Hatta hayvanların, fazilet elde etme kabiliyetleri yoktur. Hâlbuki insana, bunu elde etme kabiliyeti verilmiştir.²⁷⁴ Kutub, tefsirinde

²⁶⁹ Râzî, a.g.e., XXV, 182.

²⁷⁰ Hadîd, 57/13.

²⁷¹ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., XIV, 5771-5773.

²⁷² Kutub, a.g.e., XIV, 298.

²⁷³ A’râf, 7/179.

²⁷⁴ Râzî, a.g.e., XV, 61.

şunları söylemektedir: “Hidâyet ve iman delilleri mevcudatta hazır halde bulunurken delilleri anlamak istememişlerdir. Allah (c.c)’ın kâinata serpiştirdiği âyetlerini görmek istememişlerdir. Allah’ın okunan âyetlerini dinlemek için kulaklarını açık tutmamışlardır. Şu halde onlar kendilerine verilen bu cihazları çalıştırmamışlar ve gereği gibi kullanmamışlardır. Hiçbir şeyi düşünmeden, gaflet içinde yaşamışlardır. Çevrelerinde bulunan kâinat ve hayat sahnesindeki Allah’ın âyetlerini görmeyenler, Allah’ın kudretini görmezlikten gelerek gaflete dalanlar, hayvanlar gibi hatta daha da sapıktırlar.”²⁷⁵ Ey Peygamber, o müşrikleri olanca gayretinle irşada çalışıyorsun. Hâlbuki onlar istifade kabiliyetlerini kaybetmiş kimselerdir. Bu konuda Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır. “*Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.*”²⁷⁶

Yeryüzünde, hayat normal ve mükemmel olsa hatta hiçbir felakete ve yokluğa maruz kalmadan devam etse de tüm bunlar “*(Dünyalık olarak) size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah’ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?*”²⁷⁷ Mahiyeti bakımından ahiret daha hayırlı, sûresi bakımından daha devamlı olduğu halde inanmayanlar, tüm bunları idrak edemiyorlar. Bu konuyla ilgili hazin tefsirinde, “ahireti, dünya üzerine tercih etmeyen akli olmayan kimsedir. Zira akli olan azı terk eder, çoğu alır”²⁷⁸ ifadeleri yer almaktadır. Mehmet Vehbi Efendi, Hulasatu’l-Beyan adlı tefsirinde, “ey muhabbeti dünya kalplerini bürümüş olan kimseler! Size dünyadan verilen şeylerin hepsi dünya hayatının menfaati ve süsüdür. Yararlanacağınız zaman ancak ömür sürdükçe olur. Ömrünüz hitam bulunca o menfaat ve lezzet de son bulur. Zira hayatınız ve dünya her an tükenmek üzeredir. Hâlbuki Allah Teâlâ indinde, ahirete müteallik ameller hayırlıdır, devamlıdır. Asla şer karışığı olmadığı gibi zeval ihtimali de yoktur. Baki olan sevabı, fani ve zararlı olan dünya lezzetine değişir de hiç taakkul etmez misiniz?”²⁷⁹ diyerek akıllarını kullanmadıklarına dikkatleri çekmektedir.

²⁷⁵ Kutub, a.g.e., VI, 326.

²⁷⁶ Fûrkan, 25/44.

²⁷⁷ Kasas, 28/60.

²⁷⁸ Hâzin, a.g.e., III, 409.

²⁷⁹ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., X, 4127.

Güzelce düşünebilmek, yapılan nasihatleri takdir edebilmek kabiliyetinden mahrum kalmışlardır. Bundan dolayı, “İşte bunlar, Allah’ın lânetleyip, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir.”²⁸⁰ Sana baktıkları halde gerçeği göremezler. Çünkü Allah (c.c) onları kör etmiştir. Allah (c.c), âyetinde “İçlerinden sana bakanlar da vardır. Fakat körlere, hele gerçeği görmüyorlarsa, sen mi doğru yolu göstereceksin?”²⁸¹ buyurmaktadır. “Onların gözleri her ne kadar görürse de hakkı görmeye sarf etmediklerinden hakikati idrakten aciz oldukları cihetle onlar körlerdir.”²⁸²

4. MEKKİ VE MEDENİ SÜRELERDE TEFEKKÜR

4.1. Mekkî Sürelerde Tefekkür

Tefekkür açısından, Mekke’de inen sûrelere baktığımızda genellikle müşrik bir toplumun muhatap alındığını görmekteyiz. Bunun sonucunda daha çok tevhid, ahiret inancı, peygamberlik gibi konular karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde inen sûrelerde yer alan "akletmezler mi"? "Hiç tefekkür etmez misiniz"? "İdrak etmezler mi"? "Akıl erdirmiyor musunuz"?²⁸³ vb. âyetlerin, insanı düşünmeye sevk ettiğini görüyoruz. Ayrıca Mekkî sûrelerde, Müslümanlar moral bakımından desteklenip gönülleri ferahlatılırken karşı çıkan muhâtaplar da düşünmeye sevk edilmekte ve uyarılmaktadır.²⁸⁴

Kur’ân’ın Mekke döneminde nâzil olan çeşitli âyet ve sûrelerinde yer alan konuları, özetlemek mümkündür: Mekke döneminde katı bir putperestlik inancı ve kabileci, maddeci, hazcı bir ahlak ve hayat anlayışı hâkimdir. Bu dönemde nâzil olan sûrelerde ağırlıklı olarak Allah’ın varlığı ve birliğine, ahiret inancına dair meselerle ahlâka ait âyetler geniş yer tutar. Bu sûrelerde genellikle Tevhid ve Âhiret konuları hakkında insanın bizzat kendi oluşumundan, canlı ve cansız tabiattan ontolojik,

²⁸⁰ Muhammed, 47/23.

²⁸¹ Yunus, 10/43.

²⁸² Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., VI, 2211.

²⁸³ En’âm, 6/50; Ayrıca Bkz: Bakara, 2/219, 266; Muhammed, 47/24; Nisâ, 4/82; Yâsîn, 36/68.

²⁸⁴ Şimşek, Sait, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınevi, İst. 1993, s. 69-78.

kozmozolojik ve psikolojik deliller gösterilir. İnsanlar akıllarını kullanarak bunlardan yararlanmaya çağrılır.²⁸⁵

Âyet ve sûrelerin genelde kısa ve özlü olarak gelmesi, yüce Allah'ın âyetlerini hatırlatması, bakışları ve düşünceleri şu uçsuz bucaksız varlık âleminde yarattığı cisimlere, yıldızlara, insan ve hayvana, cansız gibi görülen varlıklara ve suya yöneltmesi gâyet normaldir. Çünkü insan bunlardan yola çıkarak bir yaratıcının olması gerektiğini bu yaratılmış tüm varlıkların sonsuz kuvvet sahibi ve her şeye gücü yeten bir ilah olmadan var olması veya yaratılmasının mümkün olmadığını idrak eder.²⁸⁶ Böylece geceden ve gündüzden, ay, güneş ve yıldızlardan, nehir ve ağaçlardan, deniz ve dağlardan ve kâinatın diğer unsurlarından söz edilmesi Allah'ın birliğine kudretine ve büyüklüğüne bir delil ve şahit olmaktadır.²⁸⁷

İnsanlardan, etraflarında olan tabiat olaylarına bakıp ibret almaları ve bu olayların her şeyi yaratan ve tek olan Allah (c.c) tarafından meydana getirildiğini anlamaları istenmiştir. Buna karşılık kendi taptıkları cansız varlıkların hiçbir kudrete sahip olmadıkları anlatılmıştır. Yüce Allah; (c.c) bu kısa, özlü, eşsiz ve akılları, fikirleri harekete geçiren Mekkî sûrelerle insanları bu varlık âleminin bütün noksanlıklarından uzak bir yaratıcısının olduğuna, bu âlemin O'nun ilim, hikmet ve kudretiyle var olduğuna, ahirette hesaba çekilmenin, ceza ve mükâfatın, cennet ve cehennem olacağına kesin olarak inanmaları için göklerin ve yerin idaresi konusunda neleri düşünmeleri ve nelerden ibret almaları gerektiğine dikkat çekmek istemektedir. Bu sebeple Mekkî sûrelerde kâinatta müşahede edilen şeylerin hatırlatılmasıyla insanın dünyadaki davranışlarıyla, ahiretteki akıbeti arasında pek çok defa bağ kurulmuştur.²⁸⁸

4.2. Medeni Sûrelerde Tefekkür

Kur'ân'ın bu dönemdeki en ayırıcı vasfı, fert, aile ve toplumla ilgili prensipleri, ahlaki kuralları ayrıntılı bir şekilde zikretmesidir. Ayrıca, Medenî sûrelerde çoğunlukla görülen, ibadetlere ve muamelata dair geniş açıklamalardır.

²⁸⁵ Yılmaz, Hasan, *Kur'an'ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler*, Diyanet İlmî Der., c. 46, S. 4, s. 57-58.

²⁸⁶ Atahan, a.g.e., s. 16.

²⁸⁷ Şerbâsî, Ahmet, *İslam Fıkhi*, çev. Mustafa Özcan, Ahmet İyibildiren, Özgü Yay., İst. 1999, VII, 49.

²⁸⁸ Şerbâsî, a.g.e., VII, 50.

Çünkü muhatapların kalplerinde tevhid ve sağlam inanç, iyiden iyiye yer etmiş bulunuyordu. İbadetlerin ve muamelatın etraflı bir şekilde açıklanmasına ihtiyaçları vardı.

Mekkî âyetlerin aksine Medenî âyetlerde sadece bir hedef söz konusudur. Mekkî sûrelerde görülen tevhid, risâlet ve ahiret gibi konular; Medenî sûrelerde yerini daha çok ahkâm-ı dinîye denilen hükümlere bırakmıştır. Bu âyetler ve sûreler en geniş tanımı ile ahkâma taalluk eden farzlar ve hükümler olduğundan, sûrelerin başlangıç ve bitişi de bu doğrultuda olmuştur. Medeni sûrelerde yumuşak bir üslup hâkimdir. Çünkü muhataplarda tevhit inancı iyice yer etmiş bulunmaktaydı.²⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim'de seksen sekiz yerde "ey iman edenler" tarzındaki hitabın tamamı Medine'de inen âyetlerde yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân'ın, Medine'de inen bölümlerinde cihad ve cihada dair hükümler, münafıklar ve onların durumlarına dair geniş açıklamalar yer alır.

Kıssalardaki uzunluk, cennet cehennem tasvirleri, kıyamet sahneleri Mekkî âyetlerde olduğu gibi detaylı anlatılmamakta, oldukça kısa tutulmakta ve mevzulara sadece işaret edilip hatırlatmalarda bulunmaktadır. Medeni sûrelerde ise birinci sırada yer alan muhatap ve muarızlar Allah'ın varlığına inanan ehli kitaptır. Yani hem dinleri hem de belli birikimleri olan kimselerdir. Bu nedenle bu dönemde inen âyetler, belagatin gereği olarak onlara dinin yüksek asılları olan iman esaslarıyla beraber, dinler arasında ihtilaf konusu olan meseleleri ve teferruatındaki farklılığın hikmetini izah etmektedir. Kendi inançlarının yanlışlığından, peygamberlere yaptıkları haksızlıklardan, mukaddes kitapları tahrif etmelerinden bahsedilerek onlar, İslam'a davet edilir.²⁹⁰

Medeni sûrelerde daha çok; Yahudilere, münafıklara ve kalplerinde hastalık olanlara karşı sürdürülen mücadeleleri yansıtan bir üslup hâkimdir. Dini özgürlük teminat altına alınmış ve Allah'ın sözünün yüceltilmesine imkân sağlanmıştır. Bu dönemde inen sûrelerde İslami oluşumun üzerinde bulunduğu siyasal ve toplumsal konuma uygun hareket tarzı benimsenmiştir. Bu yöntem, Rasulullah'ın ve Müslümanların konum itibarıyla zayıflıktan güçlenmeye, azınlıktan çoğunluğa, istikrarsızlıktan istikrara, korkudan güvene doğru gelişmeleriyle ahenkli bir biçimde

²⁸⁹ Atahan, a.g.e., s. 16.

²⁹⁰ Soysaldı, H. Mehmet, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân ve Tefsir*, Fecr Yay. Ank. 2001, s.111.

sürmüştür.²⁹¹ Medeni sûrelerde tevhid, ahiret ve nübüvvet inancına ve bununla bağlantılı tefekkür konusuna yer verilmekle beraber tefekkür konusu detaylı işlenmemiştir.

5. SÜNNETTE TEFEKKÜR

Kur'ân-ı Kerim'in ilk müfessiri olan Hz. Peygamber; akıl, tefekkür ve muhakemeye büyük önem vermektedir. Kur'ân'ın manasını insanlara azar azar ve anlama kabiliyet ve kapasitelerine göre açıklayıp anlatmıştır. Kesinlikle körü körüne ezberciliğe müsaade etmemiştir. Onun, aklını kullanma, düşünme, çalışma ve ilim elde etmekle ilgili pek çok beyanları, emir ve tavsiyeleri vardır.

Hz. Aişe (r.a)'den nakledilen şu hadis, Hz. Peygamber'in akla verdiği önemi belirtmektedir: Hz. Aişe bir gün, Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Resulü! İnsanlar dünyada birbirinden ne ile üstün olurlar diye sordum diyor. Hz. Peygamber de: "Akıl ile. Kimin akılı üstün ise, onun diğeri üzerinde bir üstünlüğü vardır" şeklinde cevap veriyor ve aralarındaki konuşma şöyle devam ediyor:

- Ahiretteki üstünlük ne iledir?

- Akıl iledir. ·

- Peki, herkes kendi yaptığı iş ölçüsünde mükafat görmeyecek mi?

-Ey Aişe! Her fert, ancak Allah'ın kendisine verdiği akıl kadar iş yapmayacak mıdır? Binaenaleyh, dünyada yaptığı işler, akılları nispetindedir. Ahiretteki mükafatları da bu işlere göre verilir."²⁹²

Kaynaklarda Hz. Peygamberden, tefekkürün önemini belirten ve tefekkür edilmesini emreden birçok hadis nakledilmektedir. Hadis-i şeriflerde tefekkür kavramının fazileti yanında tefekkür ameliyesinin de bir sınırının olduğu ve bu sınırların nerelere kadar uzandığı belirtilmektedir. Bu sınır Cenab-ı Hakk'ın zatına kadardır. "Bir saat tefekkür, bir yıl ibadet (nafile)ten hayırlıdır."²⁹³ "Allah'ın yaratıkları üzerinde tefekkür ediniz; zatı hakkında tefekkürmeyiniz. Zira siz, O'nun

²⁹¹ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 62.

²⁹² Tirmizi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen el-Hakim, *Nevâdiri'l-Usûl fi Ma'rifeti Ahbâri'r-Rasûl*, İlim Yay., İst. 1876, s. 241.

²⁹³ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-ilbâs*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985, 1, 370.

zâtının mahiyetini bilemezsiniz."²⁹⁴ "Allah'ın eserleri üzerinde tefekkür ediniz. Zâtı hakkında tefekkür etmeyiniz."²⁹⁵ Burada vurgulanmak istenen şey tefekkürle Hakk'ın zâtının anlaşılamayacağı hususudur. Çünkü tefekkürde bir kuşatma ve hâkimiyet sağlama vardır. İnsan ne kadar tefekkür ederse etsin, Cenab-ı Hakk'ı kuşatamayacağına göre bu konuda düşünülmemesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ancak bu demek değildir ki insan, Cenab-ı Hakk'ın zâtının muhatabı olamaz. Kur'an'ın müfessiri olan Hz. Peygamber'in tefekküre verdiği ehemmiyetin büyüklüğünü anladığımız gibi, aynı zamanda Yüce Allah'ın zâtı ve mahiyeti hakkında düşünmememiz gerektiğini, aksine, yaratmış olduğu eserleri üzerinde düşünerek O'nun kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezze bir yaratıcı olduğunu anlıyoruz.²⁹⁶

Hz. Muhammed (s.a.s)'e en çok etki eden âyetlerden biri, tefekkürle ilgilidir. İki kişi Hz. Âîşe (r.a)'ı ziyaret etmişler. Onlardan biri, "Hz. Muhammed (s.a.s)'de gördüğünüz etkileyici bir şeyi bize anlatır mısınız?" deyince, Hz. Âîşe (r.an) şöyle demiştir:

"Rasûlullah (s.a.s) bir gece kalktı, abdest alıp namaz kıldı. Namazda çok ağladı. Gözlerinden akan yaşlar sakallarını ve secde yerlerini ıslattı. Sabah ezanı için gelen Hz. Bilâl (r.a): "Ya Rasûlullah (s.a.s)! Geçmiş ve gelecek bütün günahlarımız affedildiği halde, sizi ağlatan nedir?" deyince, o: "Bu gece Yüce Allah (c.c) bir âyet indirdi. Beni bu âyet ağlatmaktadır" dedi ve âyeti okudu: "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette akıselim sahipleri için ibret verici deliller vardır*"²⁹⁷ Ondan sonra Rasûlullah (s.a.s): "Bu âyeti okuyup da üzerinde tefekkürde bulunmayan, düşünmeyen kişilere yazıklar olsun" dedi.²⁹⁸ Bundan da açıkça anlaşıldığı gibi, insanın en mühim ve asli vazifesi tefekürdür. Demek ki, matlup olan, sadece bu âyetleri okumak değil, aynı zamanda onlar üzerinde düşünmek, muhakeme yürütmek ve onlardan ibret almaktır.²⁹⁹

Hadis-i şeriflerde de buyuruldu ki:

²⁹⁴ Süyûtî, Hafız Celâluddin, *el-Camiu's-Sağır*, Ma'rife Yay., Mısır ths., I, 136; Acluni, a.g.e., I, 371.

²⁹⁵ Süyûtî, a.g.e., I, 136.

²⁹⁶ Çetin, a.g.m., s. 51.

²⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/190.

²⁹⁸ İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ İsmail ed-Dimeşkî, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-'Azîm*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut 1981, I, 440; Kurtubî, a.g.e., IV, 197.

²⁹⁹ Taberî, a.g.e., IV, 209.

“Allahû Teâlâ’nın azameti, Cennet ve Cehennem hakkında bir an tefekkür, bir geceyi ihya etmekten iyidir.”³⁰⁰ “Allah hakkında düşünmeyin. Allah’ın nimetleri hakkında düşünün.”³⁰¹ “Yaratılan şeyler hususunda düşünün. Yaratanın zatı hakkında düşünmeyin. Çünkü siz buna güç yetiremezsiniz.”³⁰² Tüm bu hadislerden anlaşılacağı üzere Allah (c.c)’in zatı dışında her şeyde düşünülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Tefekkür etmek Rasûlullah (a.s)’ın çok hoşuna giderdi. Peygamberliğine yakın zamanlarda yalnızlık kendisine sevdirmişti. Bu yüzden Hıra mağarasına giderek günlerce tefekkür ederek mağarada kalırdı. Onun bu tefekkürü aynen atası Hz. İbrahim (a.s)’de olduğu gibi yerin ve göklerin yaratılışını düşünmekten ibaretti. O günlerde kâinat ve onun Rabbi hakkında tefekkür eden Hz. Muhammed (s.a.s), daha sonraki hayatlarında da devamlı tefekkür halindeydi. Onun için rahatlık söz konusu değildi. Lüzumsuz yere hiç konuşmazdı. Sükûtu konuşmasından uzun sûrerdi. Söze başlarken de sözü bitirirken de hep Allah’ın ismini zikrederdi.³⁰³

Tefekkür edildiği zaman verilen nimetlere karşı bir ülfet meydana gelmektedir. Her gün karşılaşılan nimetlerin nasıl geldiği, nereden geldiği, neye yaradığı üzerinde insan düşündüğü zaman gerçeklerle karşılaşacaktır. Dolayısı ile doğruyu bulma yolunda adım atacaktır. Bu nedenle Peygamberimiz de Müslümanları düşünmeye teşvik etmektedir.

Rasûlullah (s.a.v) bir kudsi hadiste, Allah (c.c) hazretlerinin şöyle söylediğini haber verdi: “Allah’ın eli doludur. Gece ve gündüz arkası kesilmez infaklar onu azaltmaz. Arz ve semavatın yaratılışından beri Allah’ın infak ettiklerini düşün! Bunlar O’nun elinden hiçbir şey eksiltmemiştir.”³⁰⁴

Bureyde (r.a) anlatıyor: “Rasûlullah (a.s) buyurdular ki: “Ben sizi kabirleri ziyaretten men etmişim. Artık onları ziyaret edebilirsiniz. Çünkü onlar size ahireti hatırlatır.”³⁰⁵ Başka bir hadiste; Hz. Muhammed (s.a.s) “Dünyada garip ya da gelip

³⁰⁰ Süyûtî, a.g.e., 1, 407; Taberânî, a.g.e., VI, 250.

³⁰¹ Süyûtî, a.g.e., I, 410.

³⁰² Taberânî, a.g.e., VI, 255.

³⁰³ Topbaş, a.g.e., s. 21.

³⁰⁴ Buhari, Ebû Abdîllâh Muhammed b. İsmâîl, el-*Câmi’u’s-Sahih*, Mektebetu’s-Selefiyye, Kahire 1979, Tevhid 22, 35; Tefsir, Hûd 2.

³⁰⁵ Müslim, Ebû’l Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyrî, el-*Câmi’u’s-Sahih*, Mektebetü’l-İlmiyye, Kahire 1979, Cenaiz, 106; Nesai, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 2001, *Cenaiz*, 100.

geçen yolcu gibi ol!”³⁰⁶ “ve nefsinı kabir ehlinden say!”³⁰⁷ buyurarak insanın dünyada garip bir yolcu gibi olmasını, ölümü ve kabri, kabrin arkasını düşünmesini tavsiye etmiştir. İnsan karşılaşacağı bu gerçekleri tefekkür ettiğinde ister istemez kendini toparlayacak, Allah (c.c) istediği tarzda yaşamaya çalışacaktır.

BÖLÜM 2: KUR’ÂN AYETLERİNDEKİ YANSIMALARI AÇISINDAN TEFEKKÜR KAVRAMI

1. İNSANA VERİLEN NİMETLER AÇISINDAN TEFEKKÜR

İnsana değişik ve çeşitli nimetler verilmiştir. İnsanın kendi üzerindeki nimetlerinden tutunda dış dünyaya ait nimetlere kadar birçok nimet insanın istifadesine sunulmuştur. Fakat âdemoğlu bunların birçoğunun farkında değildir veya habersizdir. Bunun yanında insan kendisine verilen nimetleri saymaya kalksa bundan aciz kalacaktır. Bu durum Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde bildirilmiştir. “*O, İsteddiğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.*”³⁰⁸

1.1. Akıl

Akıl, A-K-L kelimesinden türetilmiş mastar bir isimdir. Akıl, "bağlamak" manasına gelir. Zira sahibini tehlikelere düşmekten alıkoyar. Diğer bir tanıma göre ise, akıl, "devenin bağı" demek olan "ikal" den alınmıştır.³⁰⁹ Engellemek, kaçırmak, ahmaklığın zıddı gibi manalar taşır. Akıl sahibi (âkil); işini toparlayan ve görüşünü sağlamlaştıran demektir. Bu mana şu misalden çıkarılmıştır. "Akâltü'l-beî'ra" Devenin ayakları bir araya getirilip bağlandığında böyle denir. Aklın "Akıl" olarak adlandırılma sebebi sahibini tehlikeye götürecek şeylerden engellemesidir.³¹⁰ Akıl, insana Rabbi tarafından verilen en büyük nimetlerdendir. Çünkü insan, akıl sayesinde iyiyi-kötüyü, güzeli-çirkini ayırt edebilir. Kur’ân’da akıl kelimesi kırk

³⁰⁶ Buhari, a.g.e., *Kitabu'l-Cum'a*, 8.

³⁰⁷ Tirmizi, a.g.e., *Zühd*, 4.

³⁰⁸ İbrahim, 14/34.

³⁰⁹ İbn Manzûr, a.g.e., V, 458.

³¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., V, 458.

dokuz yerde fiil olarak geçmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de ³¹¹ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ifadesiyle, şimdiki ve gelecek zamana delalet eden bir kip kullanılmıştır. Yani “Bugün ve yarın akletmezler mi, akıllarını kullanmazlar mı?”

Aklın önemli oluşu iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin anlaşılmasının yanında, Kur'ân'ın manasının, İslam'daki emir ve yasakların ve bunların hikmetlerinin anlaşılması içindir. Aklın önemine vurgu yapan âyetlere ve hadislere baktığımızda bunun ne derecede önemli olduğunu anlamaktayız. Kur'ân'da “*Ancak bilenlerin akledebileceği,*”³¹² Kâfirleri anlatırken de, “*...Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bu yüzden akledemezler.*”³¹³ buyurularak aklın doğru ile yanlışın arasını ayırt etmede en büyük araç olduğu vurgulanmıştır.

Bir hukuk terimi olarak iyi ile kötüyü, kâr ile zararı ayırt etmeye yarayan melekeler açısından yeterli kimseyi ifade etmesine³¹⁴ denir. Hz. Peygamber'in “Üç kimseden kalem kaldırıldı (dini yükümlülüklerden muaf tutuldu): Bulûğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından.”³¹⁵ mealindeki hadis aklın insan için önemine vurgu yapmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilahî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.³¹⁶ Eşyadaki nizamı anlama gücüne sahip olan akla, aynı zamanda ilahî hakikatleri sezme, anlama ve onların üzerinde düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmiştir. İmam Gazzâlî bu konuda dünya ve ahiret saadetinin vesilesi olan akıl nasıl olur da şerefli olmasın? derken aklın sorumluluğuna değinmiştir.³¹⁷ Nitekim “*Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır*”³¹⁸ âyetiyle bu fonksiyona işaret edilmiştir.³¹⁹

Hz. Enes'ten rivâyet edilen bir hadiste: “Bir kimse, Rasûlullah'ın (sav) huzurunda bir başkasını övdü. Peygamberimiz (sav): ‘Bu adamın akli nasıldır?’ diye sordu. Sahabeler cevap verdi: ‘Ya Rasûlullah! biz bu adamın iyiliklerinden ve ibadetlerinden bahsediyoruz. Siz aklını mı soruyorsunuz?’ dediler. Peygamberimiz

³¹¹ Yâsîn, 36/68.

³¹² Ankebût, 29/43.

³¹³ Bakara, 2/171.

³¹⁴ Döndüren, Hamdi, "Akıl" md., *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1989, II, 247.

³¹⁵ Buhari, Hûdûd, 12; Talâk, 11.

³¹⁶ Bolay, a.g.e., II, 238.

³¹⁷ Gazzâlî, a.g.e., I, 307.

³¹⁸ Bakara, 2/242.

³¹⁹ Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl" md., *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1989, II, 239.

(sav): ‘İnsanlar ahmaklığı ile günahkârlardan daha büyük hatalara düşerler. İnsanların yarın kıyamet gününde mertebeleri akılları nispetindedir.³²⁰ İnsan akılı gibi, hidâyete eriştiren ve felaketten kurtaran bir şey kazanmadı. İşitmediniz mi, facirler cehenneme atıldıklarında ‘Biz akılmızı kullanmış olsaydık bu cehenneme düşmezdik’³²¹ diye pişmanlık gösterisinde bulunacaklardır’³²² buyurdular.

Hadisi şeriflerde Hz. Muahmmed (sav): “En akıllınız, Allah’tan çok korkanınızdır. En iyiniz Allah’ın emir ve yasaklarına riâyet edeninizdir. Her ne kadar nafiye ibadetleriniz az bile olsa.”³²³ "Akıllı, nefisini kontrol altına alıp, ölümünden sonraki ebedi hayat için hazırlanan kimsedir."³²⁴ “Hiçbir kimse akıl gibi, büyük bir fazileti elde etmiş değildir. Akıl, sahibini hidâyete erdirir, felaketten kurtarır. Kişinin akılı tamam olmadıkça imanı tamam, dini müstakim olmaz” buyurmuştur.³²⁵

Hz. Ali (ra): “İnsanı, şeref ve izzet sahibi yapan üç şey vardır. Bunlar: Akıl, din ve ilimdir³²⁶ demiştir. Hz. Muhammed (sav): “Allah (c.c), nezdinde akıldan daha üstün ve şerefli bir mahlûku yaratmadı”³²⁷ buyurmuştur. Akıl, insanı hayvandan ayırt eden bir vasıftır. Akıl sayesinde insan, ilahî hükümlerin sorumlusu tutulmuştur. İnsan, tefekkür neticesinde çeşitli ilim ve sanatları, hayır ve şerri, çirkin ve güzeli, iyi ve doğruyu ancak akıl sayesinde öğrenebilmiştir. Bütün bunlardan dolayı akıl insana verilen en büyük nimetlerden sayılmıştır. Tefekkürün de ancak akılla olabileceği kabul edilmiştir.

1.2. Kalp

Kur’ân’da zikri geçen tefekkür vasıtalarından bir diğeri de kalptir. Bilindiği gibi kalp iki manada kullanılır: 1- Çam kozalağı şeklinde olan et parçasıdır ki göğsün sol tarafına konulmuş özel et parçasıdır. 2- Rabbanî ve ruhanî bir lâtife ve incelikdir ki onun bu cismanî kalple ilişkisi vardır. O lâtife insanoğlunun hakikatidir.³²⁸

³²⁰ Gazzâlî, a.g.e., I, 310.

³²¹ Mülk, 67/10.

³²² Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Temel Neşriyat, İst. 1985, s. 2.

³²³ Gazzâlî, a.g.e., I, 314.

³²⁴ İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *es-Sünen*, Darû İhya-i'l-Kutubi'l-İlmiyye, Kahire ths., Zühd, 31.

³²⁵ Gazzâlî, a.g.e., I, 310.

³²⁶ Mâverdî, a.g.e., s. 11.

³²⁷ Gazzâlî, a.g.e., I, 315.

³²⁸ Gazzâlî, a.g.e., III, 3.

Kalbimiz, biz daha anne karnında iken yaklaşık 40 günlük iken çırpınmaya başlayan etten, damardan, sinirden yapılmış emme-basma yapan harika bir motordur. Bir çam kozalağına benzeyen bu motor, iki katlı, dört odacıklı olup, göğüs boşluğumuzun ortasında çalışır ve yetişkin bir insanda yaklaşık 280-350 gr ağırlığındadır.³²⁹

Kur'ân'da kalp şu şekilde anlatılmaktadır: Allah (c.c) anıldığı zaman titreyip ürperen,³³⁰ inkârdan dolayı mühürlenmiş³³¹ tefekkür vasıtası olduğu halde tefekkür etmediğinden üzerine kilit vurulan,³³² ebedî saadet ve mutluluk kendisinin selim oluşuna bağlı olan,³³³ istikametten ayrılabilen,³³⁴ taştan daha sert olabilen,³³⁵ ibret ve ders alabilme kabiliyetine sahip olan³³⁶ ve insanın hayatında, ruhî ve fikrî terakkisinde mihrak noktayı teşkil eden kalp olduğu gibi, manen körleşip³³⁷ paslanan³³⁸ da yine kalptir.

Kalp nasıl bir organdır ki bütün sorumluluğun kaynağı gösterilmiştir. Nurbaki bu konuda; “Kalp, vücudumuzdaki milyarlarca hücreye eksiksiz hayat dağıtan bir sistemdir. Kalp, göğüs boşluğu içinde yumruk kadar bir organ sanıldığı için, onun maddesi bile yeterince anlayamamıştır. Hâlbuki kalp, damarlarıyla beraber bir organdır. Gerek anatomik yapısı bakımından, gerekse elektro-kimya yapısı bakımından bu yapı tamamen bir bütündür. Kalp, vücudun en uzak köşelerine kadar uzanıp devam eden bir organdır. Bir insanın, ilmî manada kalbini çıkartmamız demek, en ince parçalarına kadar damarlarla birlikte kalbi sökmemiz gerekir,”³³⁹ demektir.

Kalbimizin belirli noktalarındaki hücrelerin kimyevi devri daimleriyle, hiç şaşmadan hatta vücudun ihtiyacını da algılayarak gereken miktarda kalp atımını sağlayarak elektrik sinyallerinin üretilmesi ve kalp kaslarının kasılıp gevşemesi olağanüstü bir durumdur. Bir kalp, her kasılışında yaklaşık 70-100 ml kan pompalar. Bir kalbin ortalama 100 ml kan bastığını ve dakikada 70 vuruş yaptığını kabul

³²⁹ Çil, Yaşar, "Kalbimizi Ne kadar Tanıyoruz?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2012, S. 428, s. 28.

³³⁰ Enfâl, 8/4.

³³¹ Bakara, 2/7.

³³² Nisâ, 4/82.

³³³ Kehf, 18/33.

³³⁴ Âl-i İmran, 3/7-8.

³³⁵ Bakara, 2/74.

³³⁶ Kaf, 50/37.

³³⁷ Hac, 22/46.

³³⁸ Mutaffifin, 83/14.

³³⁹ Nûrbaki, Haluk, *Kalb ve Ötesi*, Yeni Asya Yay., İst. 1985, s. 7.

edersek, bu dakikada 7 lt, saatte 420 lt günde ise 10080 lt kan pompalıyor demektir.³⁴⁰

Sefa Saygılı, Duyularımızın merkezi kalbimiz mi? adlı makalesinde şunları aktarmaktadır: "Olumlu duygular hissettiğimizde, birbirini izleyen kalp atışları arasındaki sürelerin değişkenliği çok düzenli hale geliyor ve bu değişim kalbin elektromanyetik alanına yansıyor. Kalp ritminin düzenliliği arttığında bağışıklık sistemi güçleniyor. Stres hormonu düzeyi azalıyor. Tansiyon düşüyor ve insanın zihni açık oluyor. Öyle anlaşılıyor ki, hayatımızla ilgili her şey kalbimizde odaklanıyor. Kalbimiz duygularımızın merkezinde olduğu gibi, yaşamımızın da merkezindedir."³⁴¹

Kalp, nasıl bütün hücreleri temsil eden bir birlik sırrına sahipse, madde ötesinden de tüm gerçekleri alıp yoğurarak şekillendiren bir güce sahiptir.³⁴² Kalbin bu önemli fonksiyonundan dolayı, Hz. Muhammed (sav) bir hadisinde insanın manevî hayatının ve ruh âleminin temel rüknü ve direğinin kalp olduğunu ifade etmiştir: "Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır. Eğer o iyi olursa bütün beden de iyi olur. O bozulursa bütün beden de bozulur. İyi bilin ki o kalptir."³⁴³ Allah (c.c) kalbinizi hidâyet ve hayrı anlamayacak bir hale koyar, mecnunlar gibi akıllarınızı giderir veya hiçbir şey duyamayacak şekilde kalplerinizi öldürür veyahut bütün şuurunuzu giderirse, Allah'tan başka hangi ilah onu size geri verebilir.³⁴⁴ Kur'ân'da *"De ki: Ne dersiniz; eğer Allah (c.c) kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder ve kalplerinizi mühürlerse, bunları size Allah'tan başka hangi ilâh geri verebilir? Bak, biz âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz? Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar."*³⁴⁵

1.3. Göz

Kur'ân'ın insanlar için kabul ettiği ve önemine dikkat çektiği tefekkür vasıtalarından ilk sırayı teşkil eden husus, fizikî âleminin tetkikine yarayan duyulardır. Bu duyular ise, esas itibariyle görme ve işitme vasıtaları olan göz ve kulak gibi duyulardır. Kur'ân'ın belirlediği tefekkür hedefine varmak için sıhhatli

³⁴⁰ Çil, a.g.m., s. 23.

³⁴¹ Saygılı, Sefa, "Duyularımızın Merkezi Kalbimiz mi?" *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2012, S. 429, s. 24-26.

³⁴² Nûrbaki, a.g.e., s. 57.

³⁴³ Buharî, İman, 39.

³⁴⁴ Akgün, a.g.e., s.14.

³⁴⁵ En'âm, 6/46.

çalışan duyulara ihtiyacın olduğu apaçık bir gerçektir. İnsanla kâinat arasındaki bağlantıyı kuran vasıtaların başında hiç şüphesiz görme ve işitme vasıtaları ve dolayısıyla da tefekkür vasıtaları olan göz ve kulak gelir. Secde sûresinde bu açıkça görülmektedir. Hak Teâlâ *“Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!”*³⁴⁶ buyurarak dikkatlerimizi göz, kulak ve kalbimize çekmektedir.

Kur’ân-ı Kerim, insana birer nimet olarak verilen ve aynı zamanda birer tefekkür vasıtası olan gözlerimize dikkatlerimizi çekmektedir. Cenab-ı Hak, bir taraftan şu madde âlemine dikkatimizi çekerken diğer taraftan da şu âlemi incelemeye vasıta olan gözün kendisine dikkatimizi vermemizi istemektedir. Nitekim şu âyet-i kerime bu hususu şöyle ifade eder: *“(Rasûlüm) de ki: Sizi yaratan, size işitme duygusu, gözler ve kalpler veren O’dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz?”*³⁴⁷ Diğer bir âyet-i kerimede şöyle der: *“And olsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”*³⁴⁸

Âyetlerde görüldüğü gibi insana göz nimetinin verilmesindeki maksat, görülmesi gereken her türlü renk ve manzaraları ihtiva eden, nazar, akıl ve tecrübe ile nice ilimlerin ortaya çıkmasına yol açacak olan tekvinî âyetleri görmek ve tefekkür etmektir.³⁴⁹

Gözler sadece bakan bir organdan ibaret değildir. Her ne kadar Allah’ın en büyük nimetlerinden bir nimet ise de burada kast olunan, gören ve gördüğünün şuuruna varan, delâlet ettiği anlamı kavrayan ve ötesindeki hikmeti idrak eden organdır.³⁵⁰

Cenab-ı Hak göz gibi bir nimeti ihsan etmiştir. Demek ki gözün kıymet kazanması onun şükürünün edası manasına gelen yaratılış gayesine uygun bir tarzda kullanılmasıdır. Gözün yaratılış gayesi ise şu kâinat kitabına, sahibi ve müellifi olan

³⁴⁶ Secde, 32/9.

³⁴⁷ Mülk, 67/23.

³⁴⁸ A'râf, 7/179.

³⁴⁹ Yazır, a.g.e., VII, 5242.

³⁵⁰ Kutub, Muhammed, *Kur'an Araştırmaları*, ter. Bekir Karlığa; Beşir Eryarsoy, İst. 1997, I, 166.

Allahû Teâlâ hesabına bakıp tefekkürle yoğrulmasıdır. Esas kıymet kazanması da buna bağlıdır ve bu bağlılıkla doğru orantılıdır.³⁵¹

Ruhumuzun dünyaya açılan penceresi olan göz, vücudun en uygun yerine yerleştirilmiştir. Bu kıymetli organımız son derece girift ve intizamlı bir yapıya sahiptir.³⁵² Gözün görme olayı şu merhalelerden geçerek gerçekleşmektedir: Cismin görüntüsü ışık vasıtasıyla gözün saydam tabakasına yansır. Gözbebeğinden ve onun arkasındaki ince kenarlı mercekten kırılarak geçer ve gözü dolduran sıvı içerisinde yoluna devam ederek gözün arka kısmındaki ışığa karşı hassas olan hücrelere ulaşır. Normal olan bir gözde "sarı benek" denilen bu bölge gözün odak noktasıdır. Görüntü bu bölgeye ulaşmadan algılanırsa göz miyop, ilerisinde algılanırsa göz hipermetroptur. Gelen ışık kırılarak göze girdiği için cismin görüntüsü ters olarak teşekkül eder. Bu ters görüntü görme sinirleri vasıtasıyla beyne ulaştırılma esnasında düzeltilir ve cisim düz olarak görülür.³⁵³ Böylece çok kısa ve sathi olarak anlatılan bu olayların meydana gelişi esnasında çok muazzam kanunlar işletilmektedir.³⁵⁴

Akıllara durgunluk veren mekanizmalarla işleyen görme duyumuzla, güneş ışığının belirli frekans aralığını görebiliriz. Bu frekanslar da beynimizde farklı şekilde işlenir ve biz bunu değişik renkler olarak algılarız. İşte o algılanan renkler ne beynin bir üretimidir, ne de gelen ışığın bir özelliğidir.³⁵⁵ Alexis Carrel, göz ile ilgili ve diğer organlarla karşılıklı uyum içerisindeki bu münasebetlerini aktardıktan sonra bu husustaki kanaatini de şöyle belirtir: Bu karşılıklı münasebetleri müşahade ederiz, fakat izah edemeyiz.³⁵⁶

1.4. Kulak

Kur'ân'ın beyanına göre tefekkür vasıtası olan duyularımızdan biri de kulaktır. Kâinattaki sesleri duymamızı sağlayan hiç şüphesiz kulaktır. Kulağın kendi anatomik yapısı ve icra ettiği fonksiyon dahi başlı başına bir tefekkür sahasıdır.³⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim, Cenab-ı Hakkın bu nevi nimetlerini serd ederken bu nimetlerin Allah (c.c) tarafından verildiğini bildirerek onların tesadüf ve tabiata

³⁵¹ Akgün, a.g.e., s. 5.

³⁵² Heyet, *İnsan Vücudu*, Sağlık Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yay., İst. 1979, s. 72.

³⁵³ Heyet, *İnsan Vücudu*, s. 71-72.

³⁵⁴ Akgün, a.g.e., s. 6.

³⁵⁵ Tuzcu, Volkan, "Görüp Geçmemek," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440, s. 34.

³⁵⁶ Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*. Ter. Ömer Durmaz, Hayat Yay., İst. 1999, s.151.

³⁵⁷ Akgün, a.g.m., s.8.

isnadını reddeder ve şöyle der: "O, sizin için kulakları, gözleri ve kalpleri yaratandır. Ne de az şükrediyorsunuz."³⁵⁸ Verilen duygu ve cihazları yaratılış maksatlarına uygun bir şekilde kullanmamakla az şükrediyorsunuz, denilmektedir.

Kulak her ne kadar Allah'ın lütfettiği nimetlerin en önde gelenlerinden bir tanesidir. Kulak sadece duyan bir organdan ibaret değildir, aynı zamanda şuurlu bir organdır.³⁵⁹ Atmosferde meydana gelen ses dalgalarının kulağımız tarafından toplanmasından beyindeki işitme merkezlerinde karakter ve anlam olarak algılanmasına kadar olan süreçte işitme denir.³⁶⁰ İşitme duyusu dış kulakla başlar. Fakat nerede bittiğini sadece Allah (c.c) bilir. İlim ispat ediyor ki, sesin havada meydana getirdiği titreşimler, dış kulak kepçesine, buradan da iç kulak boşluğuna geçer. İç kulakta burgu ile yarım daire arasında birçok kanal bulunmaktadır. Sadece burguya mahsus, beyindeki işitme sinirlerine bağlı dört bin küçük yay vardır. İç kulakta 100 bin işitme hücresi vardır. Sinirler, insan aklının alamayacağı incelik ve azamet dolu sinirciklerle sona erer.³⁶¹

İnsan kulağı 20 ile 20 bin frekans arasındaki sesleri duyabilmektedir. Bu rakamların altında veya üstündeki titreşimleri ise işitilmez. Bunda büyük hikmetler vardır. Eğer daha yüksek frekanstaki sesleri duyacak olsaydık, bütün dünya bizim için dayanılmaz gürültülerle dolacaktı. Buna mukabil küçük frekanslı sesleri işitebilecek bir kulak yapısına sahip olsaydık, yine bizim için dünyada, rahat ve huzur kalmayacaktı.³⁶²

Kulak, fizikî yapısı itibariyle üzerinde tefekkürle düşünüldüğünde insanı hayretten hayranlığa sevk etmektedir. Fakat kulağın asıl kıymet ve ehemmiyeti onun maddî ve fizikî boyutunun ötesinde "Niçin" yaratıldığının anlaşılmasıdır. Binaenaleyh, kulağın asıl kıymet kazandığı nokta, kendisine beyan kabiliyeti verilen insanın hak sözü ve Kur'ân'ı dinlemesi ve dinlemesinin ötesinde onu anlamasıdır. Kur'ân-ı Kerim bu noktaya şu âyet-i kerime ile işaret etmektedir. "... Onların

³⁵⁸ Mü'minûn, 23/78.

³⁵⁹ Kutub, a.g.e., I, 166.

³⁶⁰ Akyıldız, Necmettin, *Kulak Hastalıkları ve Mikro-cerrahisi*, Bilimsel Tıp yayınevi, Ank. 1998, s. 81-82.

³⁶¹ Nevfel, Abdurrezzak, *Kur'an ve Modern İlim*, Hikmet yay. Bursa 1978, s. 120-121.

³⁶² Heyet, *İnsan Vücudu*, s. 76-77.

*kulakları var, fakat işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkıncırlar..."*³⁶³

Kulağa asıl kıymet kazandıran husus, onun gerek enfüsî ve gerekse afakî âlemden aldığı sesler vasıtasıyla tefekküre altyapı oluşturmasıdır. Tefekküre kapı aralayamayan bir kulak fazla kıymet taşımamaktadır. Çünkü kulak, sadece insana mahsus bir duyu değildir. Hayvanlarda da kulak olmasına rağmen aldıkları sesteki bir mana çıkarıp tefekküre vasıta yapamadıkları için fazla bir önem arz etmemektedir.³⁶⁴

Gazzâlî, İhya adlı eserinde kulak hakkında şunları söylemektedir: “Sonra kulaklarını yardı. Onlara acı bir su koydu ki duymasını muhafaza etsin, zarar verici hayvanları ondan uzaklaştırsın. Kulağa kasteden zararlı hayvanların yürüyüşünü hissetsin diye kulakta virajlar yarattı. Kulağa girmek için uzun bir yol meydana getirdi ki uyku halinde herhangi bir hayvan kulağa girmek isterse sahibi uyansın diye kulağı virajlı yaptı.”³⁶⁵ Bunları bilen ve düşünen insan, bunun tesadüflerle olamayacağını idrak edebilmelidir.

Sonuç olarak, maddi görmenin önemli olmadığını, asıl manevi görmenin gerekli olduğunu Allah (c.c) şu âyetiyle bizlere bildirmektedir. “*Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.*”³⁶⁶

1.5. El ve Ayak

El ve ayaklarımız da tefekküre konu olacak azalarımızdandır. Müşriklerin kendi elleriyle yaptıkları putların ne tutacak elleri ne yürüyecek ayakları ne de görececek gözleri vardır. Kur’ân’da bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. “*Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görececek gözleri mi var? Yahut işiticek kulakları mı var? De ki: ortaklarınızı çağırın. Sonra bana (istediğiniz) tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın.*”³⁶⁷

³⁶³ A'râf, 7/179.

³⁶⁴ Akgün, a.g.e., s.10.

³⁶⁵ Gazzâlî, a.g.e., IV, 482.

³⁶⁶ A'râf, 7/179.

³⁶⁷ A'râf, 7/195.

Gazzâli, tefekküre konu olması bakımından şunları kaydetmektedir: Sonra elleri yarattı. Hedeflere uzansın diye uzun yaptı. İçini yassı yaptı. Beş parmağı ayırdı. Her parmağı üç boğuma taksim etti. Dört parmağı bir tarafa, diğer parmağı da bir tarafa koydu ki başparmak bütün parmakların yardımına koşabilsin. Eğer geçmiş ve geleceğin hepsi bir araya gelip, ince fikirleriyle beş parmağın birbirinden uzaklığını değiştirerek mevcut şeklin ve dört parmağın uzunluktaki farklılığının ve aynı safta tertip edilmesinin yerine başka bir şekil vermeye çalışsalar buna güç yetiremezler. Zira bu tertiple el, almaya ve vermeye yatkın olmuştur. Sonra parmak boğumlarına süs olsun diye parmakların başında tırnakları yarattı. Tırnaklar kopmasın diye destek direkler yarattı ki parmak boğumlarının yapamadığı ince işleri tırnaklarla yapabilsin.³⁶⁸

İnsan iskeletinin en önemli ve en karmaşık bölümü olan ayak, 26 adet kemikten meydana gelmiş bir yapıdır. İnsan iskeletinin yaklaşık yüzde 25'inin ayakta olduğu düşünülecek olursa ayak biyomekaniğinin ne kadar kompleks ve karmaşık olduğu anlaşılabilir. Ayağın iki önemli görevi vardır. Bunlardan biri vücut ağırlığını taşımak, diğeri de yürüme ve koşma esnasında bir kaldıraç kolu gibi görev yaparak vücudu ön tarafa doğru itmektir. Ayağın tasarımında her bir detayın çok önemli bir amaca hizmet ettiği görülür. Örneğin eğer ayak birçok kemik yerine tek parça bir kemikten oluşsaydı, sadece vücut ağırlığını taşıyan ve vücudu ön tarafa iten bir kaldıraç görevi yapardı. Fakat elastik olamayacağı için engebeli yerlerin şekline uyum sağlayamaz ve dolayısıyla vücudun dengesini koruyamazdı. İşte ayakta bulunan 33 adet eklem, ayağa elastikiyet kazandırarak vücut ile uyumlu olmasını sağlamaktadır.³⁶⁹ Bütün bunları yapan ve dengeleyen güç nedir? Bu nedenle ayak, tefekkür edilmesi gereken organlarımızdan bir tanesidir.

2. İNSANIN YARATILIŞI AÇISINDAN TEFEKKÜR

Bilimin tespit ettiği gibi, kâinatta her şey belli kanunlara tabidir. Bir atom ya da bir yıldız olsun, canlı olsun cansız olsun her şey belirlenmiş prensiplere göre hareket eder. Bu ise her akıl sahibinin söyleyeceği gibi, bu kanunları koyan birisini gösterir.

³⁶⁸ Gazzâlî, a.g.e., I, 183.

³⁶⁹ Gülçimen Betül, Ülkü Sedat; *İnsan Ayağı Biyomekaniğinin İncelenmesi*, Uludağ Ün. Mühendislik-Mimarlık Fak. Der., Bursa 2008, C. 13, S. 2, s. 12.

Allah (c.c), pek çok âyette insanın yaratılışına dikkat çekerek bu konunun tefekkür edilmesini istemiştir. Kur'ân âyetleri üzerinde araştırma yapan bilim adamları, insanın yaratılışı hakkında bilgiler veren birçok mucizenin saklı olduğunu görmüşlerdir.

Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir sûreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.³⁷⁰ Diğer bir âyette "Biz sizi hakir bir sudan yaratıp malum bir vakte kadar onu sağlam bir yere yerleştirmedik mi? Onu bir ölçü ile tayin ettik. Şu halde biz ne güzel takdir ederiz."³⁷¹ Bu açıklamaların ışığında denilebilir ki rahmin böyle bir adla isimlendirilmesi onun sırf cenin için özel bir yer olarak ve şartlarına uygun olarak yaratılmış olmasındandır. Rahim, sağlam yapılı kaslarla boşluğa tutturulmakta, gebelik sûresince normal hacminin 3000 kat fazla büyümeye imkân vermekte ve annenin aldığı vücuda zararlı maddelerin pek çoğundan cenini koruyabilmektedir.³⁷² Maurice Bucaille, "O, sizi bir tek candan yaratandır. Sonra sizin için bir karar yeri vardır. Biz iyi ve ince anlayacak zümrelere âyetlerimizi hakikaten açıkça bildirmişizdir."³⁷³ Bu âyette rahimden, insanın içinde kaldığı sağlam ve sabit bir yer olarak bahsediliyor. Ben şahsen bu kanaattem³⁷⁴ demektedir. Minicik bir hücre topluluğunun kendine göre çok büyük olan rahim duvarında en iyi yerleşme alanını bulup tutunması başlı başına hayret verici bir olaydır.³⁷⁵

³⁷⁰ Hac, 22/5.

³⁷¹ Mürselat, 77/22-23.

³⁷² Bar, Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, ter. Abdulvehab Öztürk, T.D.V. Yay., Ank. 1996, s, 55,56.

³⁷³ En'âm, 6/98.

³⁷⁴ Bucaille, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım, T.Ö.V. Yay., İzmir 1985, s, 302.

³⁷⁵ Tuzcu, Volkan, "Yaratılış Mucizesi ve İnsan," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2012, S. 428, s. 20.

Bütün canlılar tek bir hücreden yaratılmakta ve her birisinin organları tam yerli yerine konulmaktadır. İnsan da tek hücreden yaratılmıştır. Fakat hiçbir organımızın ne yapısında, ne şeklinde ve ne de vücudun neresinde görev alacağı ve ne gibi vazifeler yapacağı hususunda hiçbir katkımız olmamaktadır. Biz, anne karnında tek hücre iken, Allah (c.c) o hücreden gözümüzü, dişimizi, başımızı, kaşımızı, kalbimizi, beynimizi yapmakta ve çalıştırmaktadır.³⁷⁶

Canlılardaki her bir organın, gerekli sistemin tam ve en mükemmel şekliyle var olmasıyla iş görebileceği ifade edilmektedir. Mesela dolaşım sisteminde, kanın vücutta deveran etmesi ve besinleri hücrelere taşınması için, kalbin tam bu şekliyle olması, tüm damar ağlarının vücudunun her tarafına böyle dağılmış olması lazımdır. Bu sistemden bir şeyi çıkardığınız ya da bir parçayı yok saydığınız zaman, sistem işlememektedir. Solunum olayının meydana gelebilmesi için de, havanın %21 oksijen karışımıyla mevcut olması akciğerlerin ve akciğerdeki alveollerin mükemmel şekilde yapılmış olması ve kanın vücutta devretmesi zarureti vardır. Canlı sistemlerde böyle indirgenemez mükemmellik olduğu gibi, hücre seviyesinde de böyledir. Mesela hücrede faaliyetlerin aksamadan yürüyebilmesi için DNA ve RNA'nın mevcut olması, hücreye enerji temin edecek olan mitokondrilerin ya da bu vazifeyi görecek yapıların bulunması, protein sentezi için ribozomların yaratılmış olması gerekmektedir. Bunlardan birisini yok saydığınız zaman hücrede hayat sona ermektedir. İşte bu şekilde canlılardaki her yapı, tek başına iş görememekte, sistemin bütün parçalarının tam olmasıyla sistem işlemektedir.³⁷⁷

(Ey Muhammed!) Şimdi sen onlara sor: "Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?" Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.³⁷⁸ Son yıllarda jeoloji ve biyoloji dallarında araştırmacılar âyetlerde geçen insanın balçıktan yaratıldığı konusu üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Çeşitli ilim adamları araştırmalarında insanın balçıktan yaratıldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmacılar göre eğer balcık olmasaydı ne elektronik ilmi meydana gelir, ne de kıtalar ve uydular arası haberleşme gerçekleşirdi.

³⁷⁶ Tatlı, Âdem, "Gözsüz Balıklar Evrimin Delilleri mi?" *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2012, S. 429, s. 47.

³⁷⁷ Tatlı, Âdem, "Canlılardaki İndirgenemez Komplekslik," *Zafer Der.*, Sakarya, Mart 2014, S. 447, s. 12.

³⁷⁸ Sâffât, 37/11.

Haberleşmede yeni bir çığır açan süper iletkenler de balçığın bir meyvesidir.³⁷⁹ Bu açıklamalardan sonra insanın oluşum aşamalarından kısaca bahsetmeye çalışalım.

2.1. Nutfe

Arap dilinde “nutfe, azar azar akmak, sızmak ve damlamak” manalarına gelen N-T-F kökünden türetilmiş bir isimdir. Çoğunlukla az suya nutfe adı verilmektedir. Kovanın içindeki su boşaltıldıktan sonra, dibinde kalan yaşlık derecesindeki az suya nutfe adı verilir. Berrak su, damla meni, nutfeyi ifade etmek için kullanılır.³⁸⁰

Terim olarak kullanılan nutfe “مَاءٍ دَافِقٍ”³⁸¹, “مَنِی (meni)”³⁸², “مَاءٍ مَّهِينٍ”³⁸³, “نُطْفَةٍ”³⁸⁴, “نُطْفَةٍ”³⁸⁵ gibi çeşitli isimlerle Kur’ân’da on iki yerde geçmektedir. Nutfe kelimesi için değişik yorumlar yapılmıştır: Bazı müfessirler nutfeye meni³⁸⁶ bazıları ise zigot anlamını vermişlerdir.³⁸⁷ Kıyâme sûresi 37. Âyette Cenab-ı Hak, nutfeyi meniden ayırmış ve meninin bir parçası saymıştır.³⁸⁸ Min harfi cerri ba’z ifade eder. Onun bir cüzünden demektir.³⁸⁹

Doğrusu biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık.³⁹⁰ Sizi âdi bir sudan (meniden) yaratmadık mı? Sonra o suyu sağlam bir yerde (rahimde) sakladık. Belirli bir vakte kadar!³⁹¹ Sonra Allahû Teâlâ, meniye nasıl kan pıhtısı, kan pıhtısını nasıl et çiğnemi ve kemik yaptığını zikrederek şöyle buyurmuştur: “Andolsun biz insanı çamurun özünden yarattık. Sonra onu bir nutfe olarak sağlam bir karar yerine koyduk. Sonra o nutfeyi kan pıhtısı haline getirdik. Ondan sonra kan

³⁷⁹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Yaratılış ve Ötesi*, Kültür Yay, İst. 1989, s. 108.

³⁸⁰ İbn Manzûr, a.g.e., IX , 335; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye ü Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Daru'l-İslamiyye, Beyrut 1963, V, 74.

³⁸¹ Kıyâme, 75/37.

³⁸² Târik, 86/6.

³⁸³ Secde, 32/8; Mürselât, 77/20.

³⁸⁴ Nahl, 16/4; Kehf, 18/37; Hac, 22/5.

³⁸⁵ İnsan, 76/2.

³⁸⁶ Taberî, a.g.e., XXIX, 201; Kurtubî, a.g.e., XVII, 115; İbn Kesir, a.g.e., VII, 283.

³⁸⁷ Taberî, a.g.e., XXIX, 203.

³⁸⁸ Bar, a.g.e., 37-38.

³⁸⁹ Talu, Mehmet, *Sarf Nahiv ilmi*, Enes Kitabevi, Kayseri 1986, s, 266-267.

³⁹⁰ İnsan, 76/2.

³⁹¹ Mürselât, 77/20-22.

pıhtısını bir parça et yaptık. O et parçasını da kemikler haline çevirdik. Kemiklere de et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık.”³⁹²

Gazzâli insanın yaratılışını şu şekilde anlatır: Toprak merhalesi bir yana, insan yaratılışının başlangıcı nutfе merhalesidir. Nutfе sözcüğü Kur’ân-ı Kerim’de on iki yerde geçmekte ve bazen hakir su, bazen atılan su, bazen de meni kaydı ile geçmektedir. Nutfе kelimesinin Kur’an’da çokça zikredilmesinin hikmeti, manası düşünülmeden sadece bilinsin diye değildir. Bu bakımdan nutfeye dikkat et. Necis bir su olan nutfeyi eğer bir saat dışarıda bırakırsan kokar. Allah’ın (c.c) onu nasıl erkeğin sulbü ile kadının göğüs kemiklerinin arasından çıkardığına bak. Erkek ile dişiyi nasıl bir araya getirdiğine, muhabbeti onların kalbine nasıl ilkah ettiğine dikkat et. Onları muhabbet ve şehvet zinciriyle cinsî münasebette bulunmaya nasıl sevk etmiş. Cima ile erkekten meniyi nasıl çıkartmış. Damarların derinliklerinden hayız kanını nasıl celbetmiş ve ana rahminde toplamıştır. Sonra düşün ki cenini meni damlasından nasıl yaratmıştır. Hayız suyu ile onu nasıl sulamıştır, nasıl gıdalandırmıştır. Cenin, bununla nasıl büyümüştür. Beyaz ve parlak olduğu halde meni damlasını nasıl kıpkızıl bir kan pıhtısına çevirdiğine, sonra o kanı nasıl bir et parçası yaptığına, sonra meninin parçalarını ki -birbirlerine benzer ve eşittirler- nasıl kemik, sinir, damar ve ete ayırdığına dikkat et!³⁹³ Önce meninin halini, sonra vardığı durumu düşün. Cinler ve insanlar bir araya gelip bir damla meniyе, kulak, göz, akıl, kudret, ilim veya ruh vermeye veya o damlanın içindeki kemik, damar, asab, deri, tüy yaratmaya çalışsalar, acaba buna güçleri yeter mi? Hatta onun, hakikatini, Allahû Teâlâ’nın onu nasıl yarattığını çözmeye çalışsalar, bunu çözmekten bile aciz kalırlar!³⁹⁴

Dünyaya teşrif edecek olan insan, bir aşamadan bir başka aşamaya kusursuzca geçirilerek yaratılmaktadır. Önce tek bir damla su iken onu yaratıp düzgün bir insan kılan kudret sadece Yüce Allah’tır. Allah (c.c) insanın nasıl yaratıldığını şu âyetle anlatmaktadır. “*İnsan, kendi başına ve sorumsuz bırakılacağını mi sanıyor? Kendisi akıtılan meniden bir damla su değil miydi? Sonra bir alak (embriyo) oldu derken (Allah onu) yarattı ve erkek ve diş olmak üzere çift kıldı.*

³⁹² Mü’minûn, 23/12-14.

³⁹³ Gazzâlî, a.g.e., IV, 479.

³⁹⁴ Gazzâlî, a.g.e., IV, 481.

(Öyleyse Allah) ölüleri diriltmeye güç yetiren değil midir?³⁹⁵ Milyonlarca spermin içerisinden bizi meydana getirecek spermin seçilmesi şans eseri değil, sonsuz ilmin, iradenin ve kudretin eseridir. Yapı, şekil ve fonksiyon itibariyle en güçlü ve kuvvetli ve en sağlıklı olan spermelerden birisi yumurta hücresine ulaşarak onu dölemektedir. Sayı itibariyle milyonları bulan spermin her birisinin kendine has özellikleri vardır. Mesela her bir spermdeki göz karakteri, birbirinden ayrı bir takım varyasyonlara yani küçük farklılıklara sahiptir. Bu işte hangi spermin görev alacağı Allah'ın ilminde bellidir ve kader defterinde kaydedilmiştir. Hiçbir şey gelişigüzel ve tesadüf değildir.

Nasıl ki, e-mail adresi için bir şifre gerekiyorsa, aynı şekilde her bir spermin de ayrı bir şifresi vardır. O şifre birleşeceği yumurtaya göre programlanmıştır. İnsan, tabiatın ve tesadüfün değil, Allah'ın yarattığı ve kendisine muhatap kabul ettiği, yeryüzünün halifesidir. İşte kâinat kitabını bu manada okuyabilen, âlemde hiçbir şeyin gereksiz olmadığını görecektir ve varlıkları bu tefekkür ışığında inceleyecek, düşünce ufku ve anlayışı da o nispette gelişecektir. Zaten insanın dünyaya gönderiliş gayesi de, bu âlemdeki varlıkların yaratılış gaye ve hikmetlerini inceleyip araştırmak ve böylece kendi yetenek ve istidatlarını nemalandırarak manen ve maddeten gelişip, cennete layık hale gelmek değil midir?³⁹⁶

Neden yaratıldığını gören ve bilen insanın apaçık bir düşman kesildiğini Cenab-ı Hak Yasin sûresinde bize şu şekilde bildirmektedir. "*İnsan, bizim kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir.*"³⁹⁷ Oysa nutfenin içinde ve dışında nakşeden birini göremezsin. Rahme gireni veya rahimden çıkanı müşahede edemezsin. Bundan ne annenin, ne babanın, ne meni damlasının ve ne de anne rahminin haberi vardır. Acaba bu nakkaş, kalem ile hayret verici bir sûreti çizen ressamdan daha hayret verici değil midir? Eğer bir veya iki defa dikkatle buna bakarsan muhakkak anlarsın. Bütün bunlar belirgin deliller ve birbirini takviye eden burhanlar, hâl diliyle konuşup kendilerini yoktan var edenin celâlini izah eden, kendileri hakkındaki kemâl-i hikmetini belirten delillerdir. Şimdi de bir sonraki aşama olan alak safhasının oluşumun tefekkür açısından ele almaya çalışalım.

³⁹⁵ Kıyamet, 75/36-40.

³⁹⁶ Tatlı, Âdem, "Kâinattaki Herşey Tam Olması Gerektiği Kadardır?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ocak 2014, S. 405, s. 10.

³⁹⁷ Yâsîn, 36/77.

2.2. Âlak Safhası

Âlak kelimesi Kur'ân'da altı yerde geçmektedir. Allahû Teâlâ, âlak safhasıyla ilgili Kur'ân'ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır. “*Sonra nutfeyi alaka olarak yarattık.*”³⁹⁸ “Alaka” asıl itibarıyla “uluk” taalluk, gibi yapışıp tutunmak, bağlı olmak manalarına gelen bir isimdir.³⁹⁹ Bir şeye yapışan, tutunan şeye Araplar alaka tabir ettikleri gibi suda yaşayan ve tutunduğu canlının kanını emen canlıya da “dûdetüalak” adını vermektedirler.⁴⁰⁰ Süleyman Ateş âlak safhasını, “rahmin cidarına yapışıp yerleşen ve çevresi kalın bir tabakayla sarılan”⁴⁰¹ olarak tanımlamaktadır.

Bu açıklamaların ışığında dölllenme tamamlandıktan sonra rahmin cidarına asılıp tutunan şey olan hücreler topluluğu olarak âlak'tan bahsedilmektedir. Âlak'ın kan pıhtısı olmadığı gelişen teknoloji ile anlaşılmıştır.

Erkek ve dişi genlerinin birleşerek ilkah olayının gerçekleşmesi ancak ilahi izne bağlıdır. Bu oluşum fevkalade güç ve girift aşamalardan geçmektedir. Şöyle ki yumurta hücresi etrafında 250 milyon sperm hücresinin sadece birinde 30000 şifre vardır. Yumurta hücresi emrine 1000 tane biyoloji âlimi verseniz ve onların çalışması için mükemmel bir laboratuvar açsanız dahi bu bilmeceyi kesinlikle çözemeyeceklerdir. O halde ilkah olayının sonsuz bir ilim sahibinin müdahalesi olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü bu bilmece O'nsuz çözülemez.⁴⁰²

2.3. Mudga Safhası

Alaka safhasının sona ermesiyle veya tedrici olarak değişime uğraması sonucu meydana gelen yeni merhaleye mudga safhası adı verilmiştir. Allahû Teâlâ “*Âlakayı da mudgaya çevirdik*”⁴⁰³ âyeti ile bunu belirtmiştir.

Mudga ağızda çiğnemek anlamına gelen D-M-Ğ kökünden türetilmiş bir isimdir. Çiğnem büyüklüğündeki et parçasına Araplar “mudga” adını vermektedirler.⁴⁰⁴ Âlûsî (v. 1270/1854)'de "kısmen kemik özelliğini taşıyan bir et

³⁹⁸ Mü'minûn, 23/14.

³⁹⁹ İbnü Manzûr, a.g.e., IX, 267.

⁴⁰⁰ Râzî, Muhtâsarü's-Sıhah, s. 385-336.

⁴⁰¹ Ateş, Süleyman, *Gerçek Din Bu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. 1991, s. 170-173.

⁴⁰² Ahmet Muhtar, a.g.e., s. 112.

⁴⁰³ Mü'minûn, 23/13.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, a.g.e., VIII, s. 451; İsfehânî, a.g.e., s. 469.

parçası" olabilir⁴⁰⁵ demektedir. Embriyon başlangıçta küçük bir kitledir ki gelişmesinin belirli bir döneminde çıplak gözle bakılacak olursa, çiğnenmiş et görünümünde olduğu tespit edilir.⁴⁰⁶ Mudga safhası embriyonun büyük bir hızla büyüyüp geliştiği, bir insanın bedenindeki organ ve sistemlerinin temellerinin atıldığı dönemdir.⁴⁰⁷

Tuzcu, Flanagan'dan naklen şunları söylemektedir: “*Böyle zor bir organizasyon nasıl başarılı olur? Hücrelerin nereye gideceklerini, ne olacaklarını ve ilgili yere ulaştıklarında ne yapacaklarını bilmelerini sağlayan nedir? Aynı zamanda diğer hücrelerle güzel bir uyum içinde çalışmalarını sağlayan...*” Açıkçası bilim, insanın vücudunda neler olup bittiğini göstermekten aciz kalmaktadır. Her biri sanat eseri olan ve canlı cansız varlıklardan oluşan kâinat kitabını anlamak için onu yaratanı bilmek gerekmektedir. Kâinatı yaratan ve idare edeni tanımayan insanların, okuma ve yazma bilmeden harika bir kitaba bakanlar gibi, şaşkınlık içinde olup bitene anlam verememeleri bunun içindir.⁴⁰⁸

2.4. Muhallaka ve Gayri Muhallaka

Kur’ân, bu safhadaki cenin için “muhallaka ve gayri muhallaka” tabirini kullanmıştır. “*Ey insanlar! Eğer öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphe ediyorsanız, bilin ki ne olduğunuzu size açıklamak için biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir et parçasından yarattık.*”⁴⁰⁹

Râzî tefsirinde; “Sanki Allah (c.c), ceninin mudga safhasını iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, uzuvları ve duyu organları henüz belli olmamış başlangıç safhası, ikincisi de hatları uzuv ve duyu organları yeni belirlemeye başladığı mudganın son safhasıdır,” demektedir.⁴¹⁰ Âlûsi ise “mudganın bir kısmı asli özelliğinden çıkartılarak, tamamen kemiklere dönüştürülüyor. Kalan kısmı da kemiklere et olarak giydiriliyor,”⁴¹¹ demektedir.

⁴⁰⁵ Âlûsi, Ebû's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rîhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1884; XVII, s. 9.

⁴⁰⁶ Bucaille, a.g.e., s. 303.

⁴⁰⁷ Altunbaş, a.g.e., s. 125.

⁴⁰⁸ Tuzcu, a.g.m., s. 21.

⁴⁰⁹ Hac, 22/5.

⁴¹⁰ Râzî, a.g.e., XIII, 263-268.

⁴¹¹ Âlûsî, a.g.e., XVIII, 14.

Bu âyetin izahını bugün modern teknolojiden yararlanarak anlamamız mümkündür. Zigot, anne rahmine asılıp bağlı kaldıktan sonra iki tabakaya ayrılır. Bu mudganın başlangıç aşamasıdır. Bu tabakalar:

a. Dış Kısım: Görevi, rahim cidarında kenetlenip, ondaki kan keseciklerini emerek kendisine ve kendi içindeki cenine gıda sağlamaktadır.

b. İç Kısım: Bunun görevi de cenini ve zarları oluşturmaktır.⁴¹²

Anne karnında yaratılma sûreci 9 ay boyunca kusursuz devam eder. Tek bir hücre olarak yoluna başlayan cenin, giderek tam bir insana dönüşür. Eğer bu dönüşüm içinde en ufak bir uyumsuzluk olsa, cenin kaçınılmaz bir şekilde ölecektir. Mesela beyin, kafatası kemiklerinden daha hızlı büyüse, ceninin beyni sıkışacak ve zarar görecektir. Ya da dolaşım sistemi oluşurken böbrekler geç kalsa, kan temizlenmeyecek ve vücut zehirlenecektir. Bu durum kemik-doku uyumu, gözler, akciğerler, kalp gibi diğer bütün organ ve bunları çevreleyen kemikleri için de geçerlidir. Ancak dünyaya gelmeye hazırlanan insan, bir aşamadan bir başka aşamaya kusursuzca taşınarak yaratılır. İnsan için hiç şüphe götürmeyecek bir gerçek ise, Kur'ân'ın anlattığı gibi tanımaya, düşünüp ibret almaya çalışmaktır.⁴¹³

2.5. Kemiklerin İnşası ve Et Giydirilmesi

Sulb, sulüb, şekilleriyle de telaffuz edilen bu kelime kuyruk sokumuna kadar olan sırt ve omurga kemiğine verilen isimdir. Genellikle “omurga, bel” tabir edilir.⁴¹⁴

“Teraib” teribetün kelimesinin çoğuludur. Müfessirlerin büyük bir kısmı, bu âyette geçen sulb kelimesiyle, erkeğin sırt bölgesinin, teraible de kadının kaburga kemiklerinin kastedildiğini söylemişlerdir.⁴¹⁵ Bu görüşte olanlardan biri de İmam Maturidi (333/944) “*kendi sulblerinizden gelmiş oğullarınızın eşleri de size haram kılındı*”⁴¹⁶ âyetini delil göstererek şöyle demiştir. “Bu âyette çocukların, babalarının sulbüne nispet edilmesi de görüşümüzün doğru olduğunun ispatıdır.”⁴¹⁷ Göğüs kemiğine iki meme ile boyun halkası arasındaki kemiğe bu ad verilir. Ayrıca, göğsün

⁴¹² Ateş, a.g.e., s, 176.

⁴¹³ Tuzcu, a.g.m., s. 22.

⁴¹⁴ Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İst. 1995, s. 486.

⁴¹⁵ Taberî, a.g.e., XXX, 92.

⁴¹⁶ Nisâ, 4/23.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandi, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Dâru'l-Mizan, İst. 2005, III, 108.

sağ tarafından dört ve sol tarafında da dört kaburga kemiğine ve gerdanlık kısmına da teraib ismi verilmektedir.⁴¹⁸

Bir çiğnem et parçası içinde sessiz sedasız bir insan vücudunun çatısı kurulur. Bu çatıyı ayakta tutan iskelet sistemidir. İskelet sistemi getirdiği fonksiyonlar bir yana mimari yönüyle bile akıllara durgunluk veren bir yapı sergiler. Bu yapının bütün malzemeleri kan içinde anne vücudunda taşınır. Baş döndürücü bir hızla çoğalıp duran hücrelerin bir kısmı çeşit çeşit kemik dokularını kurmak ve değişik şekiller almak üzere farklılaşıp, göç ederler. Adım adım 300 parçadan meydana gelen bir yapı inşa edilir. Her biri uygun şekilde biçilmiş yirmi iki parça kemik, bir arada kafatasını teşkil ederler. Gözlerin, kulakların, burun deliklerinin, ağzın ve dişlerin yeri bellidir. Sırttan aşağı omurlar sıralanır. İçlerinden kablo dönercesine sinir hatları geçer. Sonra bunların etrafını spinal sıvı kaplar. Parmak uçlarına varıncaya kadar kemik kemiğe eklenir. Aralarına mafsallar yerleştirilir. Bunlar da tıpkı bir makinanın hareketleri aksamının rahat çalışması için gerekli yağın görevini gören bir sıvıyla ayrıca koruma altına alınır. Böylece, gözünü kafatası içinde oynatan, kafatasını boyun içinde oynatan, hareket ettiren, sağa sola dönen, adım atan, oturan, eğilen bir bedenin çatısı vardır.⁴¹⁹ Kur'ân'ı Kerimde bu durum şöyle dile getirilmektedir. *“Sonra o su damlasını bir âlak olarak yarattık. Daha sonra o çiğnem et parçasını kemik olarak yarattık. Böylece kemiklere et giydirdik. Sonra bir başka yaratılışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah (c.c) ne yücedir.”*⁴²⁰

Kemikler katı ve kuvvetli cisimlerdir. Allah onları nasıl ince ve zayıf bir damla meniden yaratmıştır. Sonra onları bedene nasıl direk ve duvar kılmıştır. Sonra onları değişik miktar ve şekillerde nasıl şekillendirip takdir etmiştir. Kimisi küçük, kimisi büyük, kimisi uzun, kimisi yuvarlak, kimisi içli, kimisi dolu, kimisi enli, kimisi incedir.⁴²¹ Kemikleri zikretmekten gayemiz; kemik sayısını bildirmek değildir. Gayemiz; bu kemiklerden, onları tedbir edip yaratana görmektir. Allah (c.c) bu kemikleri nasıl takdir ve tedbir etmiştir. Şekilleri ve miktarları arasında nasıl değişiklik yapmıştır. Bu bakımdan Allahû Teâlâ'nın, bütün bu kemikleri nasıl ince ve zayıf bir damla meniden yarattığını iyice düşün. Zira Allahû Teâlâ, bu kemikleri bir

⁴¹⁸ Yazır, a.g.e., VIII, 70.

⁴¹⁹ Altunbaş, a.g.e., s.148.

⁴²⁰ Mü'minûn, 23/14.

⁴²¹ Gazzâlî, a.g.e., IV, 479.

tane fazla yapsaydı, o insan için sökülüp atılması gereken bir felâket olurdu. Eğer bu kemiklerden bir tanesini eksik yapsaydı, insanın bir tarafı eksik kalırdı. Doktor, kemiklere, sadece tedavi yolunu öğrenmek için bakar. Basiret sahipleri ise kemiklere, yaratanının ve sûret vereninin celâl ve azametini istidlal etmek için bakar. Öyleyse iki bakış arasında derin bir fark vardır.⁴²²

Kısacası, Kur'ân'ın haber verdiği bu durumu insan, yıllar sonra teknoloji vasıtasıyla ancak anlamıştır. Bu da bize Kur'ân'ın bütün asırlara hitap eden mucizevi bir kitap olduğunu açıkça göstermektedir.

2.6. Dünyaya Gelmeden Önceki Son Aşama

Organları yavaş yavaş tamamlanan ve hareketlenmeye başlayan bebeği yeni bir oluşum beklemektedir. Bebeğin bulunduğu güvenli ortamdan tamamen farklı özelliklere sahip bir ortamda yaşayabilmesi için vücudunda da gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bunun için yeni oluşan organlarını çalıştırmaya başlaması gerekecektir. Kuşkusuz bu konuda en güzel şekilde ayarlanmıştır. Bebeği rahimden ayıran zarın içinde “amniyon sıvısı” isminde özel bir sıvı oluşmaya başlar. Bebeğin böbrekleri, akciğerleri amniyon zarının kendisi ve rahim ortaklaşa katkıda bulunarak bu sıvıyı oluştururlar.⁴²³

Bebek için özel olarak hazırlanmış olan amniyon sıvısı, organların doğumdan sonraki kullanımı için hazırlanmasını sağlar. Bebek, amniyon sıvısı ile bir anlamda dış dünyaya alışmak için egzersizler yapar. Düzenli olarak bu sıvıyı içer. Bu sayede dili acı-tatlı, tuzlu-ekşi algılamaya başlar. Bu gelişmelerin yanı sıra bu dönemde sindirim sisteminin tam olarak hazır olması için midede sindirim suları salgılaması başlamıştır.⁴²⁴

İnsan, bu oluşumlara bakarak gerçeği bulmalıdır. Bu konuda Gazzâli şöyle demektedir: “Et, sinir ve damarlardan azaları nasıl düzenlediğini düşün. Başı yuvarlak yapmış, kulak, göz, burun, ağız ve diğer menfezleri yarmış, el ve ayağı uzun yaratmış, uçlarını parmaklara, parmakları da bükümlere ayırmıştır. Sonra kalp,

⁴²² Gazzâlî, a.g.e., IV, 480.

⁴²³ Lux Flanagan Geraldine, *Beginning Life (Yaşamın Başlangıcı)*, çev. Süleyman Yusuf), Rondon House, Londra 1996, s.74.

⁴²⁴ Lux Flanagan a.g.e., s.74.

mide, ciğer, dalak, kalın bağırsak, rahim, mesane ve bağırsaklardan ibaret olan iç azaları nasıl terkip etmiştir?⁴²⁵

Dünyaya geldikten sonra da vücudumuzda akıl almaz işler devam etmektedir. Vücudumuzda pek çok organ vardır. Bu organlar bizim bilgimiz ve irademiz olmadan çok hassas görevleri yapmaktadırlar. Biz de bu sayede hayat fonksiyonlarımızı rahatça yerine getiririz.

Vücuttaki iç organların hepsi; mide, ciğerler, bağırsaklar, böbrekler her an değişikliğe uğrarlar. Vücutta mevcut olan 100 trilyon hücreden her saniyede vücutta ölen hücre sayısı 50 milyon. Bu sayı dakikada 3 milyarı, saatte 180 milyarı, günde ise 2 trilyonu buluyor. Ölen hücrelerin yerine, dışarıdan gelen besinler, moleküllere ayrıştırılarak yeni hücreler yaratılmaktadır.⁴²⁶ Birbiri içine girmiş ince ölçüler, hayatın idamesi için düzenlenmiş emniyet mekanizmaları ve farkında olmadan vücudumuzda işleyen çarklar bu laboratuvarın arkasında görmek isteyen gözlere hikmetli bir kimyageri işaret etmektedir. Görmek istemeyenler ise, ister istemez göremedikleri hücrelere bu akıl almaz ilmi yüklemek ya da doğa ismini taktıkları şeye sığınmak zorunda kalmaktadırlar.⁴²⁷ Allah'ın bu eserlerini tefekkür etmemek insanı açmazlığa sokacaktır ve de hayattan ve kendisinden gafil kılacaktır.

3. ÇEVRE AÇISINDAN TEFEKKÜR

Cenab-ı Hakkın 'Adl' isminin kâinattaki yansıması; ölçü, denge ve mizan olarak karşımıza çıkar. Kâinatın her yerinde olduğu gibi, canlılar âleminde de adilane bir denge söz konusudur. Kur'ân'ı Kerim'in birçok yerinde yeryüzündeki ölçü ve düzenle ilgili olarak pek çok âyet zikredilmiştir. "...Her şeyi yaratan ve bir ölçüye göre düzenleyen Allah'tır"⁴²⁸ Allah'ın âyetlerinden biri de yerküresini yaygı ve beşik olarak yaratması, orada geniş yollar ve geçitler yapması, üzerinde yürümek için onu yumuşak bir vaziyette ve dağları da yeri sallantıdan koruyucu kazıklar olarak yaratmasıdır. Allah (c.c) Göğü sağlam yaptık, biz genişleticiyiz. Yeri biz döşedik. (Biz) ne güzel döşeyiciyiz!⁴²⁹ buyurmuştur.

⁴²⁵ Gazzâlî, a.g.e., IV, 483.

⁴²⁶ Tuna, Taşkın, "Her An Değişen Kâinat," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2012, S. 426, s. 14.

⁴²⁷ Şumnu, Abdullah, "Vücudumuzun Hassas Özellikleri," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2010, S. 402, s. 27.

⁴²⁸ Furkan, 25/2; Ra'd, 13/8; Kamer, 54/49.

⁴²⁹ Zâriyât, 51/47-48.

Allahû Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzünden birçok yerde bahsetmiştir. Bunun sebebi acaiplikleri hakkında insanoğlu düşünsün. *“Arzı, diriler ve ölüler için toplanma yeri yapmadık mı?”*⁴³⁰ *“O (Allah) ki yeryüzünü sizin için döşek, göğü de bina yaptı.”*⁴³¹ Göz önündeki bu hakimane, bu nihâyet derecede mucize ve harika denge, ne ile izah edilebilir? Bu işlere tesadüfün karışması yüz derece imkânsız değil mi? Şu harika işlerin binden birinin tabiata ya da sebeplere havalesi bin derece akıldan uzak olmaz mı?

Kur'ân, sık sık evrendeki ölçü ve dengeyi hatırlatarak, bunlar üzerinde düşünmemizi, dersler çıkarmamızı ister. Bu anlamda bize düşen görev, Allah'ın evrende koyduğu ölçü ve denge üzerinde düşünmek, incelemek, varlıklar âlemi içinde görülen bu dengenin hikmetini araştırmak olmalıdır. Görüldüğü gibi Allah (c.c), kâinatta düzensizlik ve kargaşa ortamı oluşmaması için bir denge koymuştur. Bütün bunlar Allah (c.c)'ın kudretini gösteren delillerden sayılmıştır.⁴³² İnsan da kâinatta bu ölçü, mizan ve adalete uygun hareket etmeli, dünyadaki düzen ve ahengi bozacak davranışlardan kaçınmalıdır. İnsan, bunlara bakarak yaratıcının kudreti hakkında tefekkür ederek doğru yolu bulmaya çalışacaktır.

3.1. Bitki

Her şeyi en uygun şekilde yaratan Allah (c.c), bitkileri de en güzel şekilde yaratarak bizlere harika bir tefekkür tabloları sunmaktadır ve bunlarla âlemlerin Rabbini tanıma fırsatı vermektedir. Çevremizdeki ekinlere, ağaçlara, bitkilere ibret nazarıyla bakarak Allahû Teâlâ'nın yaratma sanatını ve nimetlerini çok net bir şekilde görmekteyiz. Allahû Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: *“Ektiğiniz o tohumu gördünüz mü? (Şimdi onu bir düşünün!). Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz? Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız.”*⁴³³

Allah (c.c), her güzel çiftten çeşitli renklere, birbirine benzer benzemez bitkiler çıkarır. O bitkilerin her birinin tadı, kokusu, rengi ve şekli öbürüne muhaliftir. Bitkilerin çokluğuna, türlerinin çeşitli oluşuna ve şekillerine (dikkatle) bak. Sonra bitkilerin değişikliğine, faydalarının çokluğuna dikkat et. Dikkat et ki

⁴³⁰ Mürselât, 77/25-26.

⁴³¹ Bakara, 2/22.

⁴³² Satıl, Fatih, "Denge," *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2013, S. 439, s. 38-40.

⁴³³ Vâkıa, 56/63-66.

Allah (c.c), garip ve faydalı ilâçları nasıl bitkilere emanet etmiştir. Kısacası, yerden biten hiçbir yaprak ve hiçbir saman çöpü yoktur ki onda beşerin birçok faydası bulunmasın. Öyle ki beşerin takatinde o faydaların künhüne vâkıf olmak gücü yoktur. Bu bitkilerin her birinin yetişmesi özel bir çalışmaya muhtaçtır.⁴³⁴

Akılsız, şuursuz oldukları halde akıllıca işler yapmaları gösteriyor ki, bu harika faaliyetler onların işi değil ve olamaz. Allahû Teâlâ şu âyetiyle dikkatlerimizi bitkiler üzerine çekmektedir. “*Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik.*”⁴³⁵ Yüksek Orman Mühendisi Kamil Kırış bitkilerle ilgili makalesinde şunları kaydetmektedir: Bitkiler, ihtiyaçları olan tüm mineral besinlerini topraktan alırlar. Bu maddeler toprakta tek tek bulunmadığından bitkiler, bu besin elementlerinin iyon haline dönüştürülmüş formunu almak zorundadır. Bu işlem de basit bir işlem olmayıp çok karmaşık ve planlı bir olaylar zincirinden oluşmaktadır. Elbette yeryüzünde yüzbinlerce çeşit bitki bulunmaktadır. Hepsinin de özelliği birbirinden farklıdır.

Bitki köklerinde öyle mükemmel işler olur ki; köklerin uçlarında, istenilen iyonların bitki bünyesine alındığı, istenmeyenlerin ise geri itildiği tanıyıcı bir sistem olmak zorundadır. Öyleyse kökler akıllı mı ki böyle mükemmel bir sistemi bulup nasıl çalıştırıyorlar? Mesela nitrojen formundaki azotun topraktan fazla alınması; yüksek ısıda bitkinin kolay kırılmasına ve güçsüzleşmesine sebep olabilir. Az alınması durumunda ise bitkilerde sararma, kırmızılıkların ve morlukların oluşması, az tomurcuklanma ve geç büyüme gibi olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Fosfor eksikliğinde ise büyüme yavaşlar, renk koyulaşır, bazı bitkilerdeki yapraklarda kahverengileşme ve morarma oluşur. Tomurcuklanma azalır ve alttaki yapraklar dökülür. Çiçek açımı yavaşlar. Kısaca bitkilerin sağlıklı büyümeleri için belli başlı elementlerin toprakta var olması ve topraktan ne eksik ne fazla, sadece gerektiği kadar alınmaları şarttır.⁴³⁶

Bitkileri yaratan, onlara uygun kas sistemlerini de uygun yerlerine yerleştirmiştir. Aksi halde değil fırtınalı havalarda, en hafif bir rüzgârda bile dalları ve gövdesi kırılır ve bir daha doğrulamazdı. Bu gerekli ayarlamamanın tesadüf eseri olamayacağı da çok açıktır. Mesela bitkilerde bulunan kollenkima hücrelerinin görevi

⁴³⁴ Gazzâlî, a.g.e., IV, 487.

⁴³⁵ Şuarâ, 26/7.

⁴³⁶ Kırış, Kamil, "Acaba Kökler Akıllı mı?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ocak 2013, S. 433, s. 34-35.

bitkiye esneklik ve dayanıklılık sağlamaktır. Yapılan araştırmalar kollenkimanın yüksek bir dayanıklılığa sahip olduğu anlaşılmıştır. Bir metrekare kollenkiman dokusunun 12 kg ağırlığı taşıyabildiği hesaplanmıştır. Meyve saplarında bol miktarda yerleştirilmiş olan bu doku sayesinde armut, ayva, üzüm salkımı ve nar gibi ağır meyveleri incecik bir sap çekebilmektedir. Bitkilerde rüzgâra karşı dayanmak ve meyvelerin ağırlığını çekmek gibi işlere karşı çeşitli kollenkima hücrelerini koyan Yüce Allah (c.c) biz insanlara da maddi vücudumuzda kasları, manevi bünyemizde de irade, tevekkül, sabır, kanaat ve şükür gibi manevi güçleri yerleştirmiştir.⁴³⁷

3.2. Deniz ve Yüzen Gemi

O'nun yüce kudretine delâlet eden âyetlerinden biri de yeryüzünü kaplayan, Büyük Okyanus'un bir parçası olan ve yerin kıtalarını içine alan engin denizlerdir. şimdi denizin acailiklerini düşün. Zira denizin genişliği yerin genişliğinin birkaç misli olduğu gibi, orada bulunan hayvan ve cevherlerin acailikleri de yeryüzünde gördüğün acailiklerden kat kat daha fazladır.⁴³⁸

Dünya ekosisteminde buhar kazanları hükmünde olan okyanus ve denizler şimdikinden daha küçük olsa idi ne olurdu? Bu durumda dünyamızın çok daha fazla bir kısmı yeteri kadar yağış alamadığı için çöl olacak ve hayata elverişsiz hale gelecekti. Peki, dünya ve okyanuslar şimdikinden daha büyük olmuş olsalardı ne olurdu? Bu sefer de sel felaketleri çok daha etkin olacak ve yine hayatı olumsuz etkileyecekti. Özetle söylemek gerekirse; dünyamızda en etkin şekilde karaların kullanımı ve hayata uygun halde oluşu, ancak denizlerin şimdiki kadar büyük olmasıyla mümkündür. Karalar ve denizler arası bu hassas dengenin sürdürülmesi elbette tesadüflerle izah edilemez.⁴³⁹

Sonra gemilerin acailiklerine dikkat et. Allah (c.c) onları su üzerinde nasıl tutmuş, insanlara gemilerde seyretmeyi nasıl müyesser kılmıştır Yüklerini başka yerlere götürmek için gemileri onlara nasıl musahhar kılmıştır. Sonra gemileri

⁴³⁷ Kocaçalışkan, İsmail, "Bitkilerin Kasları," *Zafer Der.*, Sakarya, Ocak 2014, S. 405, s. 28-29.

⁴³⁸ Gazzâlî, a.g.e., IV, 490.

⁴³⁹ Uysal, Kazım, "Denizler Tesadüfün Eseri Değildir," *Zafer Der.*, Sakarya, Aralık 2012, S. 429, s. 14-15.

yürütmek için rüzgârları nasıl salıvermiş, sonra gemicilere rüzgârların esinti istikametlerini, vakitlerini ve varacakları noktaları nasıl bildirmiştir.⁴⁴⁰

Yeryüzünün dörtte üç kadar büyük bir kısmını denizler ve okyanuslar kaplamaktadır. Bu da dünyamızın %71'i su olduğunu gösterir. Fakat sular geç ısınır ve geç soğur. Bunun biz insanlara ne gibi faydaları vardır? Bu soruyu Târik Uslu şöyle açıklamaktadır: “Geç ısınan sular, gündüzleri özellikle Dünyanın sıcak bölgelerinde ısıyı adeta emerek, ortalığın sıcaktan kasıp kavrulmasına engel olurlar. Geceleri ise, sular gündüzden depoladıkları ısıyı yavaş yavaş verdikleri için ortamın birden soğumasına engel olurlar. Bir nevi kalorifer işlemi görürler. Suyun bu özelliği sayesinde kış-yaz, gece-gündüz arasındaki ısı farkı hep belli bir oranda kalmaktadır. Bu oran da, üzerinde kelebeklerden gergedanlara ve insanlara kadar milyarlarca canlı türünün yaşadığı yeryüzü için en ideal orandır.”⁴⁴¹

Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyeti kerimede denizlerin insanlara musahhar kılındığı haber verilmiştir. “Allah, emriyle içinde gemilerin yüzmesi ve lütfundan (nasibinizi) aramanız için denizi size boyun eğdirendir.”⁴⁴² Buna, O’ndan başka kimsenin gücü yetmez. Allahû Teâlâ hava basıncını, rüzgârın hızını, yeryüzünün çekim gücünü tanzim etmiş, gemilerin yüzmesini sağlayan daha birçok özellikler bahsetmiştir. Daha sonra da insanlara bütün bunları öğreterek denizlerinden faydalanmalarını mümkün kılmıştır. “Ta ki size rahmetinden tattırsın. Gemiler O’nun emriyle yüzsün ve siz O’nun lütfundan (nasibinizi) arayasınız.”⁴⁴³ “Gemiler rüzgârlar sayesinde yüzer. Rüzgârlar da O’nun emri ile hareket eder. Bunun içindir ki gemiler hakikatte O’nun emri ile yüzmektedirler. “Umulur ki şükredersiniz.”⁴⁴⁴

Diğer taraftan denizler, tuzlu olarak yaratılmıştır. Şüphesiz bunun birçok hikmeti vardır. Tuz muhtevası sıfır olan, yani iyonlardan arındırılmış saf su demektir. Saf su içerisinde ise canlı yaşayamaz. Mesela tuzluluğu oluşturan sodyum, klor, magnezyum gibi iyonların hiç olmadığı saf sularda, balıkların kan ve su arası iyon yoğunluğu ayarlanamaz. Ayrıca su canlılarının beslenmeleri de suyun belli oranda tuz bulundurmasına bağlıdır. Hiç tuz ihtiva etmeyen, yani tuzluluğu oluşturan iyonların olmadığı sularda besin de üretilemez. Farklı özellikteki suların oluşmasında

⁴⁴⁰ Gazzâlî, a.g.e., IV, 491.

⁴⁴¹ Uslu, Târik , "Su Hayattır," *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2010, S. 402, s. 25.

⁴⁴² Câsiye, 45/12.

⁴⁴³ Rum, 30/46.

⁴⁴⁴ Rum, 30/46; Câsiye, 45/12.

tuz muhtevası öncelikli öneme sahiptir. Tuz muhteviyatı çok farklı hayat ortamlarına uygun olarak çok farklı su canlıları yaratılmıştır. Eğer dünyamızdaki bütün sular, tuz muhtevası aynı veya düşük olsaydı, su canlıları sayısı günümüzdeki sayıdan çok daha az olacaktı.⁴⁴⁵

*“Görmez misin? Allah yerde olanları ve emriyle denizde akıp giden gemileri buyruğunuz altına vermiştir.”*⁴⁴⁶ Gemiler denizde O’nun kolaylaştırması ve musahhar kılmasıyla bu şekilde akıp gitmektedir. İnsanların menfaati için, O’nun gücü ve dilemesi ile denizde yüzerler. *“Hem onların hem gemilerin üstünde taşınırsınız.”*⁴⁴⁷ Hepsi de birer ilahi ihsandır. Elbette deniz ve denizin içindekilere, gemilere bakan Allah’ın buradaki mucize olan sanatını görüp tefekkür edecektir.

3.3. Yağmur ve Su

Allah (c.c.) Kur’ân’da önemli nimetleri konu edinmektedir. Su ve yağmur da bu nimetlerin sadece ikisidir. Çünkü su, bütün canlıların hayatında önemli yer tutmaktadır. Allah (c.c.), Kur’ân-ı Kerimde su ile ilgili âyetler de suyun önemine dikkatlerimizi çekmektedir. Su ile ilgili âyetlerden bazıları şunlardır: *“Ya o içtiğiniz suyu gördünüz mü? (Bir de onu düşünün!). Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi?”*⁴⁴⁸ Suların özellikle içilen suların üzerinde düşünülmesini isteyen Allah (c.c), yerdeki pınarların, gökten inen su sayesinde oluştuğunu vurgulamaktadır. Buharın göğe yükselip bulut haline gelmesi ve ardından buluttan yağmur yağması ile suyun yeryüzüne inmesi olayının arkasındaki gücü sormaktadır. Bunu insan gerçekleştirmediğine göre kimin gerçekleştirdiği zihinlere hatırlatmaktadır.⁴⁴⁹ Yüce Kitabımız Kur’ân’da suyun 59 kez yalın, 4 kez de tamlama şeklinde olmak üzere toplam 63 defa geçmekte olması suyun önemini gösteren bir işarettir.

Su damlasının keyfiyetine bir bakalım. Suyun önemi nereden gelmektedir? Gazzâli bununla ilgili şunları söylemektedir: Su, ince, lâtif, seyyal, ıslatıcı ve parçaları birbirine bitişik bir cisimdir. Terkibi ince, sanki bitişik değilmiş gibi parçalanmayı gâyet süratle kabul eder. Tasarrufa musahhar kılınmış, ayrılma ve

⁴⁴⁵ Uysal, Kazım, "Denizler Neden Tuzludur?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440, s. 18-20.

⁴⁴⁶ Hac, 22/65.

⁴⁴⁷ Mü'min, 40/80; Mü'minûn, 23/22.

⁴⁴⁸ Vâkıa, 56/68-70.

⁴⁴⁹ Bayraklı, a.g.e., XVIII, 544.

bitişmeye kabiliyetlidir. Yeryüzünde bulunan hayvan, bitki her şeyin hayatı ona bağlıdır. Eğer kul, su içmeye muhtaç olur da ondan menedilirse, eğer yeryüzünün bütün hazineleri, malı olsa, suyu elde etmek için, tereddütsüz malını feda eder. Sonra insan, suyu içtiğinde dışarı çıkarmaktan menedilirse yine yeryüzünün bütün hazinelerini ve bütün dünya mülkünü sarf etmekte tereddüt etmez. Âdemoğluna hayret etmek gerek. Nasıl dinar, dirhem ve cevherleri gözünde büyütür de Allahû Teâlâ'nın bir yudum sudaki nimetinden gafil kalır. Oysa o bir yudum suyun içilmesine veya dışarı atılmasına muhtaç olduğunda bütün dünyayı o yolda verir. Bu hüccetler basiret sahiplerini nağmeleriyle çağırarak her akıl sahibine şöyle haykırmaktadır: Beni görmez misin?⁴⁵⁰

Osman Nuri Topbaş su hakkında şu tespitleri yapmaktadır. Buluttan inen tatlı su, Allah'ın (c.c) bize büyük bir ikramıdır. O su, acı bir şekilde inse, kimse onu tatlandıramazdı. Veya kuraklık olsa, bulutları oluşturup yağmuru indirmeye kim güç yetirebilirdi ki?⁴⁵¹ İnsan, bulutları ve onun arasından çıkan suyu düşündüğü zaman da hayretler içinde kalır. Bulut, yumuşaklığına rağmen, ağır suyu taşır. Allahû Teâlâ, suyu indirmek, yağmur tanelerini irade ettiği miktarda yağdırmak ve istediği şekilde göndermek iznini verinceye kadar göğün boşluğunda durdurur. Allah (c.c) ona izin verince suyu yeryüzüne serper. Onu ayrı damlalar halinde gönderir ki damlaların biri diğerine yetişmez. Biri diğeriyile birleşmez. Her damla, kendisi için çizilmiş yoldan gelir ve o yoldan ayrılmaz. Ne gecikir, ne de arkadan gelen acele eder, yere tane tane düşer.⁴⁵²

Yeryüzündeki kullanılabilir tatlı sular, dünyadaki toplam suyun yaklaşık %0,05'ini oluşturmaktadır. İşte bu kadar az suyun devamlı kullanılmasına rağmen bitmemesi ve devamlı akan çeşmelerin, çayların ve nehirlerin kurumaması, ilahi bir kanun olan suyun buharlaşması ve yoğunlaşması kanunu ile sağlanmaktadır. Suya böyle bir özellik verilmeseydi, dünya ekosisteminde nasıl bir değişim olurdu? Sistem devam edebilir miydi?⁴⁵³ Bunları hepsi düşünüp ibret alınması için önümüze serilmiş nimetlerdendir.

⁴⁵⁰ Gazzâlî, a.g.e., IV, 491-92.

⁴⁵¹ Topbaş, a.g.e., s. 141.

⁴⁵² Gazzâlî, a.g.e., IV, 494.

⁴⁵³ Uysal, a.g.m., s. 16-17.

Allah (c.c.), Kur'ân'da, “Biz bütün canlıları sudan yarattık.”⁴⁵⁴ Ve “Allah (c.c) bütün canlıları sudan yarattı. Canlılardan bir kısmı karınları üstünde sürünür. Bir kısmı iki ayağı üstünde yürür. Diğer bir kısmı ise dört ayaküstünde yürür. Allah (c.c) dilediğini dilediği şekilde yaratır. Çünkü O, her şeyi yapma ve yaratma gücüne sahiptir.”⁴⁵⁵ Demek ki su, mahlûkat için vazgeçilmez nimetlerdendir. Suyun içimi kolaydır. Akışkanlığı ise olması gereken yoğunlukta ve mükemmel şekilde yaratılmıştır. Canbazoğlu suyun yoğunluğu ile ilgili şu tespitleri yapmaktadır: Suyun akışkanlığı daha yüksek olsaydı, su, hayat için uygun bir temel madde olma özelliğini kesinlikle yitirirdi. Örneğin akışkanlığı sıvı hidrojen kadar yüksek olsaydı, canlıların yapıları akıcılığın tahrip edici etkilerine çok daha şiddetli bir biçimde maruz kalacak, hassas moleküler yapıların su tarafından desteklenmesi mümkün olmayacak ve canlı hücresinin son derece hassas olan yapısı yaşamını sürdüremeyecekti. Suyun akışkanlığı biraz daha az olsaydı, proteinler, enzimler gibi makro moleküllerin ve özellikle mitokondri gibi özelleşmiş yapılar ile küçük organellerin kontrollü hareketleri ve hücre bölünmesi imkânsız hale gelecek, hücrenin tüm yaşamsal faaliyetleri fiili olarak donacak ve bizim bildiğimize benzer bir hücre yaşamı mümkün olmayacaktı. Bu yüzden suyun akışkanlık değeri, bizim için hayatı öneme sahiptir. Eğer suyun akışkanlık değeri bir miktar az olsaydı, kanın kılcal damarlar yoluyla taşınması imkânsızlaşacaktı.⁴⁵⁶ Târik Uslu da şunları söylemektedir: Eğer su zeytinyağı kıvamında aksaydı, her şeyden önce onu lıkir lıkir içmek, şimdiki kadar kolay olmazdı. Kalbimiz, %95'i su olan kanımızı vücudumuzun en ince damarlarına kadar pompalamak için çok daha fazla çalışacak ama yine de kılcal damarlar, kansız kalacaktı.⁴⁵⁷

Yağmur, mahlûkata verilmiş en büyük nimetlerdendir. Nemli sıcak hava veya neme doymuş soğuk hava soğursa yoğunlaşma meydana gelir. Havada yoğunlaşan su buharı, havadaki toz parçacıkları üzerinde yoğunlaşarak su damlacıklarını oluşturur. Oluşan su damlacıkları da birleşerek bulutları oluşturur. Bu su damlacıklarının yeryüzüne inebilmeleri için belli bir büyüklüğe ulaşmaları gerekir. Bunun için yüz binlerce su damlacığı Cenab-ı Hakk'ın kudret ve iradesi ile

⁴⁵⁴ Enbiyâ, 21/30.

⁴⁵⁵ Nûr, 24/45.

⁴⁵⁶ Canbazoğlu, Suat, "Suyun Akışkanlığındaki Hikmetler," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2013, S. 442, s. 15.

⁴⁵⁷ Uslu, a.g.m., s. 25.

rüzgâr veya soğuk hava ortamında birleştirilerek bildiğimiz yağmur damlası haline dönüşür. Yeterli büyüklüğe gelen yağmur damlaları yeryüzüne tane tane ve yavaş yavaş indirilir. Burada indiriliş şekli açısından, yağmur bir mucizedir. Yağmur damlacıkları adeta bir hediye şeklinde hazırlanmıştır. Çünkü öncelikle her birinde bütün canlıların mutlaka ihtiyacı olan su vardır. Bu su, insanın vücudunun %65'ini oluştururken, karpuzun %95'ini ve denizanasının vücudunun %98'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bitki ve hayvanların su ihtiyacı, Rahman'ın ikramı olan yağmur damlaları ile giderilir. Onun için yağmura rahmet namı verilmiştir.⁴⁵⁸

Isısı, ışığı, elektromanyetik alanı, atmosferi, yüzeyi vs. ile yaşama uygun bir biçimde donatılmış olan Dünyamızın büyük bölümü, hayatın sürdürülebilmesi için tam gerekli miktarda su ile doldurulmuştur. Bunların bir rastlantı olamayacağı ve ortada mükemmel ve kusursuz bir hesaplamanın bulunduğu bir hakikattir. Târik Uslu bu konuda şunları demektedir: İki hidrojen ve bir oksijen atomunun el ele tutuşturulmasıyla yaratılan suyun, böyle iki yanıcı maddeden meydana geliyor olması mucizevi bir olaydır. Allah (c.c), suyu özel olarak hayat için yaratmıştır. Suyun pek çok özelliği, yeryüzündeki hayatın devamı için o kadar önemlidir ki, su=hayattır desek abartmış olmayız. En azından yeryüzü şartlarından, su hayattan asla uzak kalmaması gereken bir nimettir.⁴⁵⁹ Bütün bunlar bize suyun tefekkür hazinelerinden bir hazine olduğunu göstermektedir.

3.4. Ateş

Ateş, ısıtma ve aydınlatmayı sağlayan ilâhî bir nimet, aynı zamanda Allahû Teâlâ'nın fâili mutlak olduğunu belgeleyen bir delildir. *“O ki, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkardı. Siz de ondan ateş yakıyorsunuz.”*⁴⁶⁰ Başka bir âyette de *“Tutuşturdüğünüz ateşe ne dersiniz?! Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?”*⁴⁶¹ Allahû Teâlâ bu ilâhî beyanı ile ağaçtaki odun ve kömürün yanıcılığını değil, sürtme ve temas ile yeşil ağaçtan meydana gelen hararet ve tutuşmayı haber vermektedir.

⁴⁵⁸ Hatipoğlu, Metin, "Güz Yağmurları," *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2010, S. 407, s. 42.

⁴⁵⁹ Uslu, a.g.m., s. 24.

⁴⁶⁰ Yâsîn, 36/80.

⁴⁶¹ Vâkıa, 56/71.

Ağaç anılırken yeşil sıfatına yer verilmesi, yeryüzünü kaplayan bitki tabakasının durmadan yakıcı madde olan oksijen neşrettiğini, yanmanın oksijenle gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Yeşil ağaçta var olan yanma özelliği insan için bir ders, bir öğüt olmakta ve insanlara fayda sağlamaktadır. Bizim için bu durumun üzerinde düşünüp Vâkıa sûresi 74. âyette emredilen Allah'ı tesbih etmek görevimizdir.⁴⁶² Çünkü ateş sayesinde yemekler pişer, ısınma sağlanır, birçok madenler eritilerek muhtelif eşyalar yapılır. Ateşin ne büyük bir nimet olduğu düşünülecek olursa, onu Allahû Teâlâ'nın yarattığı apaçık görülmüş olur. Fakat ateş alışılan bir şey haline geldiği için, insanların gözünde basit bir şeymiş gibi telâkki edilmektedir.

Bayraklı, tefsirinde ateş hakkında şu yorumu yapmıştır: Odunun içine ateş olma özelliğini koyan Allah (c.c) insanın yapısına da tekrar dirilme özelliğini koyamaz mı? Bir bakıma maddenin enerjiye dönüşümü ve insanın ondan istifadesine dikkat çekerek bir ders vermektedir. Kömür ve petrol de o yeşil denen ağaçtan meydana gelmekte ve farklı bir ateş oluşturmaktadır. Ağaçların toprak altında kömüre ve petrole dönüşmesindeki ameliyeyi yapan ve onun bu şekilde ateş türevlerine ayrılmasını sağlayan da Yüce Allah'tır.⁴⁶³ Allah (c.c), bunun sıradan bir hadise olmayıp, mucizevi bir yönü olduğunu Vâkıa sûresindeki *“Söyleyin şimdi bana, çakmakta olduğunuz ateşi!”*⁴⁶⁴ âyetle bildirerek adeta ateşin de tefekkür yönünün su gibi hiç azımsanmayacak kadar çok olduğunu haber vermektedir.

3.5. Dağ ve Yol

Kur'ân'da birçok âyette dağlardan bahsedilir. Allahû Teâlâ'nın âyetlerinden biri de dağların altına yerleştirilmiş cevherler ve yerden elde edilen madenlerdir. Yerde komşu birbirine değişik kıtalar vardır. Allahû Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'in dört âyeti kerimesinde, insanları sarsmaması için yeryüzünde sabit dağlar yarattığını, yedi âyeti kerimesinde ise yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdiğini beyan buyurmaktadır: *“Yer onları sarsmasın diye, onun üstünde sabit dağlar yarattık ve doğru gidebilmeleri için orada geniş yollar açtık.”*⁴⁶⁵

⁴⁶² Bayraklı, a.g.e., XVIII, 546.

⁴⁶³ Bayraklı, a.g.e., XVI, 95.

⁴⁶⁴ Vâkıa, 56/71.

⁴⁶⁵ Enbiyâ, 21/31

Toprak kütesinin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile yeryüzü insanların yaşaması için oturulabilir bir hale getirilmiştir. Eğer yeryüzü sallanıp hareket etseydi, insanlar onun üzerinde yaşayamazlardı. Bu gerçek Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir. *“O, sizi sallayıp çalkalar diye, yeryüzüne sabit ve muhkem dağlar, (bundan başka da) ırmaklar, yollar koydu. Ta ki maksatlarınıza ulaşasınız.”*⁴⁶⁶

Cenab-ı Hak, yeryüzünü yaratıp düzenlediğinde yerküre sallanıyordu. Dağları meydana getirerek yerleştirdi de yerküre istikrar buldu. (dengesini aldı). Bunun üzerine melekler, dağların şiddet ve kudretine hayret ettiler ve: “Ya Rabbi! Senin yerkürede yarattıkların arasında dağlardan daha şiddetli olan bir şey var mıdır?” diye sordular. Allah (c.c) onlara: “Evet, demir vardır.” buyurdu. Melekler: “Demirden daha şiddetli bir şey var mıdır?” diye sordular. Allah (c.c) onlara: “Evet, ateş vardır.” diye cevap verdi. Melekler: “Ateşten daha şiddetli bir şey var mıdır?” diye sordular. Allah (c.c) onlara: “Evet, su vardır.” buyurdu. Melekler: “Sudan daha şiddetli bir şey var mıdır?” diye sordular. Allah (c.c) onlara: “Evet, rüzgâr vardır” buyurdu. Melekler: “Rüzgârdan daha şiddetli bir şey var mıdır? diye sordular. Allah (c.c.) onlara: “Evet, âdemoğlu sağ eliyle sadaka verir de sol elinden gizlerse, o daha güçlü ve heybetlidir” buyurdu.⁴⁶⁷

*“O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı. Yere de sizi sarsmasın diye sağlam ve yüksek dağlar koydu ve orada her çeşit canlıları yaydı.”*⁴⁶⁸ Âyeti kerime dünyanın insanları sarsmadığının sebep ve hikmetini açıklamaktadır. Bu ilâhî beyanlardan anlaşılıyor ki, eğer dünya top gibi pürüzsüz olsaydı; yeryüzünde hayat olmazdı, belli aralıklarla sık sık sarsıntı ve titreşim meydana gelebilirdi.

Bütün bunlar kör bir tesadüfün eseri olamaz. İlâhî kudret olmasa kuru toprakta otlar biter miydi? Aynı sudan değişik hayatlar meydana gelir miydi? *“İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Şimdi gösterin bana, O'ndan başkaları ne yaratmıştır? Hayır! Zalimler apaçık bir sapıklık içindedirler.”*⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Nahl, 16/15.

⁴⁶⁷ Tirmizi, Tefsir, 3; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1995, III, 124.

⁴⁶⁸ Lokman, 31/10.

⁴⁶⁹ Lokman, 31/11.

Dağlar her mevsimde değişen görüntüleriyle bizi, arz ettiği güzelliklerine hayran bırakmaktadır. Üstünde yetişen bitki çeşitlerinin zenginliği, havasının temizliği ve bitki örtüsünün bol miktarda oksijen yayması sağlık için yararlı ve gönülleri dinlendirici özelliktedir. Ayrıca dağlar ekonomik yönden de önem taşıyan bazı kaynaklar ihtiva etmektedir. Bunlardan başka ısının ayarlanmasında, rüzgârların daha çok dengeli esmesinde de dağların önemini unutmamak gerekir.⁴⁷⁰ İşte dağlar ve yollar da tefekkür denizinden bir damladır.

3.6. Gece ve Gündüz

Kur'ân'ın takdim ettiği deliller, akıl ve kalpler için ikna edici en kuvvetli delillerdir. Bu kâinatın varlığı, düzenli, intizam içerisindeki seyri, gece ve gündüzün peş peşe gelmesi gibi meydana gelen değişikliklerin hepsi müdebbir bir kuvvetin varlığı tasavvur edilmeden izah edilemez. Bu gerçeklere karşı çıkanlar, yerine makul bir delil getirememektedirler. En basitinden gece ve gündüzün peş peşe gelmesi öyle sıradan bir iş değildir. Düşünenler ve aklını kullananlar için bu gerçeği anlar. Bu konuda Hak Teâlâ; *"Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alâmet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyesiniz, yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gece alametini giderip gündüz alametini aydınlattı. İşte biz her şeyi açıkça anlattık."*⁴⁷¹ Gece ve gündüz için "âyet" deyiminin kullanılması ilgi çekicidir. Kur'ân nasıl âyetlerden oluşuyorsa gece ve gündüz de iki âyettir; Allah'ın varlığı ve birliğini, kudretini, ihsanını gösteren iki delildir.

Yıldırım, gece ile gündüzün yararları hakkında şöyle demektedir:

- 1- Gece ve gündüzün birbirini takip emesi, Allah'ın varlığına ve birliğine, kudretinin şaşmazlığına delalet eden iki âyettir.
- 2- Gündüzün aydınlık içinde geçmesi, Allah'ın bol ve cömertçe nimetlerini arzulayıp elde etmemize imkân vermek içindir.
- 3- Dünyanın bu hareketi, yılların sayısını, işlerin ona göre düzenlenmesini sağlamaktadır. Güneş yılı, ay yılı bize birçok kolaylıklar getirmektedir.
- 4- Düzenli hareket, bize hesabı, matematiksel yolları öğretmektedir.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Yıldırım, a.g.e., VII, 3285.

⁴⁷¹ İsra, 17/12.

⁴⁷² Yıldırım, a.g.e., VII, 3474.

“Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın gökten rızık indirip onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde, rüzgârları yönlendirmesinde akıl eden bir topluluk için âyetler vardır.”⁴⁷³ “Şüphesiz ki gece ile gündüzün birbirini izleyip değişmesinde ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, O'ndan korkup kötülüklerden sakınan bir millet için âyetler, belgeler vardır.”⁴⁷⁴ İnsanın menfaatlerine hizmet eden gece ve gündüzün peş peşe gelmesi ve Allah'ın yarattığı sular, ormanlar, madenler ve hayvanlarda olan sanayi-i garibe için ahirete imanı olan kimseler ibret alırlar. Tefekkür ile derecelere nail olurlar.⁴⁷⁵

Nitekim Allah (c.c), “De ki: “Ne dersiniz? Allah, üzerinize geceyi kıyamete kadar sùrekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir? Hâlâ duymayacak mısınız? “De ki: “Ne dersiniz? Allah, üzerinize gündüzü kıyamete kadar sùrekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir? Hâlâ görmeyecek misiniz?”⁴⁷⁶ buyurarak gece-gündüz mucizesine dikkatlerimiz çekmek istemektedir.

4. HAYVANLAR AÇISINDAN TEFEKKÜR

Hayvanlar insan hayatında ve tabiatta önemli bir yere sahiptirler. Bu bölümde Allah'ın (c.c) azamet ve kudretinin delillerinden biri olan ve isimleri Kur'ân'da geçen hayvanlardan bahsetmeye çalışacağız. Cenab-ı Hakkın kendileri için yarattığı, emirlerine ram eylediği, gerektiğinde bindikleri, bir kısmının etini yiyip, sütünü içtikleri ve daha çok yünlerinden yararlandıkları küçük büyük sahip oldukları ve olamadıkları, üzerinde tefekkür edilmesi gereken hayvanlardır.

Allah (c.c), bir âyette şöyle buyurmaktadır. “Görmediler mi ki biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.”⁴⁷⁷ Hem de kimsenin yardımı olmaksızın.⁴⁷⁸ Bunu görmüyorlar mı? İşte Allah'ın âyeti burada, önlerinde durmaktadır. Ne gözden ıraktır, ne uzaktadır ve ne de uzun boylu düşünüp taşınmayı gerektirecek, kapalı, anlaşılması güçtür. Hayvanları istedikleri gibi çalıştırmak ve onlardan faydalanmak gücünü ve

⁴⁷³ Câsiye, 45/5.

⁴⁷⁴ Yunus, 10/6.

⁴⁷⁵ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., VI, 2166.

⁴⁷⁶ Kasas, 28/71-72.

⁴⁷⁷ Yâsîn, 36/71.

⁴⁷⁸ Bilmen, a.g.e., VI, 2953.

kabiliyetini insanlara bahşetmesi, birçok hayvanları insanın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak evsafıta yaratması; bunların hepsi Kerim ve Rahim olan Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, her şeye kadir ve her şeyin maliki olduğuna işaretler etmektedir.⁴⁷⁹

Küçük ve büyük hiçbir hayvan yoktur ki onda sayılmayacak kadar acayıklar bulunmasın. Acaba o hayvan, bu sanatı kendiliğinden öğrendiğini veya kendi kendisini meydana getirdiğini veyahut onu bir insanın yaptığını ve ona bu sanatı öğrettiğini veya onu hidâyet edip öğreten hiçbir kuvvetin olmadığını mı zannediyorsun. Acaba basiret sahibi bir kimse örümcek denilen hayvanın miskin, zayıf ve aciz olduğundan şüphe eder mi? Hatta cüssesi büyük, kuvvetli görünen fil bile kendi işini idare etmekten acizdir. Bu zayıf hayvan nasıl aciz olmayacaktır. Acaba bu hayvan şekliyle, sûretiyle, hareketiyle, hidâyet oluşuyla, sanatındaki acayıklarla, hikmet sahibi bir yaratanın, âlim ve kâdir bir yaratanın olduğuna şahitlik etmez mi? Basiret sahibi, şu küçücük hayvanda, tedbir edici yaratanın azametinden, celâl, kudret ve hikmetinin kemâlinden öyle bir şey görür ki onun hakkında akıl sahipleri şaşakalırlar. Acaba diğer hayvanlarda neler vardır.⁴⁸⁰

Özellikle süt veren deve, inek, keçi ve koyun cinsine bir bakın. Süt nasıl meydana geliyor? Süt, kanla hayvanın karnında olan fena şeyler arasından çıktığı halde kanın renginden ve fena şeylerin kokusundan asla eser görülmeyle berrak, halis ve içenlere hazmı gâyet kolay ve boğazdan geçmesinde asla güçlük olmaz. Kan ve tortunun renginden ve kokusundan hiçbir eser olmaması beşerin idrakinden aciz olduğu ve düşündükçe hayret edeceği mesailendir. Çünkü erkek ve dişi her ikisi vücutta ve yemekte müşterek oldukları halde, dişinin karnında yavrusunun gıdasını yaratmak; aynı yemi yiyen erkekte böyle bir şeyin olmaması ve sütü diğer maddelerden ayırıp yağ, peynir gibi zıt maddeleri bir yerde toplamak ve memenin ucunda sütün çıkmasına mahsus menfezler halk eylemek tabiatın yapacağı şeyler değildir.⁴⁸¹ Şimdi Kur'ân'da ismi geçen hayvanlardan birkaçını bahsetmeye çalışalım.

⁴⁷⁹ Kutub, a.g.e., XII, 284.

⁴⁸⁰ Gazzâlî, a.g.e., IV, 489.

⁴⁸¹ Bilmen, a.g.e., VII, 2854-2855.

4.1. Karınca

Karınca, günümüz bilim açısından da ele alarak Allah'ın harika sanatını görmeye çalışacağız. Karıncalar, hayvanlar âleminin böcekler sınıfından olup, böcek türleri içinde yeryüzünün her tarafına dağılmış, en fazla nüfusa sahip ve böcekler içinde beyinleri en büyük olan canlılardır. 2-3 mm'lik bir vücut yapıları içine 500 sinir hücresi sığdırılmıştır.⁴⁸² Toplumsal sınıflar halinde yaşayan, ortaklaşa çalışan ve aralarında kesin bir işbölümü bulunan tek canlı türü sadece insan değildir. Karıncalar âlemi de, kraliçe, erkek karıncalar, asker karıncalar ve işçi karıncalar olmak üzere farklı sınıflar halinde yaratılmışlardır. Tüm bu gruplar arasında mükemmel bir işbirliği göze çarpmaktadır.

Karıncalar kendilerine ait görevlerini büyük bir disiplin altında yaparlar. Ne enteresandır ki, bu iş bölümünü ve disiplini sağlayan ortada bir komuta kademesi yoktur. Yani akli ve şuuru olmayan karıncalar, kumandanı ve komuta kademesi olmayan çok disiplinli bir ordudur. Karıncalarda, ne insanların sahip olduğu akıl, ne tercih etme seçeneği ne de deneme yanılma yöntemi vardır, ne de bir beyinleri! O halde sormak gerekir; karıncalarda bu disiplini kim sağlıyor? Karıncalar arasında bu görev dağılımı nasıl yapılıyor?⁴⁸³ Âyeti kerimede Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır. "*Nihâyet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi.*"⁴⁸⁴ Kur'ân, bu garip olayı nakletmekle, karınca ve benzeri kollektif çalışan canlılar hakkında ciddi araştırma yapmak isteyen ilim adamlarına ipucu, diğer bir tabirle ana fikir vermekle ve karıncaların kendilerine göre bir zekâyâ sahip olduklarına, gelen tehlikelerden kendilerini korumayı bildiklerine dikkatlerimizi çekmektedir.⁴⁸⁵ Cenab-ı Hak, hayvanlara da maksatlarını hemcinslerine anlatabilecek derecede bir nevi konuşma kuvveti ihsan buyurmuştur.⁴⁸⁶

Râzî, bu olayda insanların alması gereken ibret dersleri olduğunu açıklayarak şöyle demiştir: Karınca, hayvanat içinde en ufak bir hayvan olduğu halde reislerinin, mahiyetini hayırla nasihat ve zarardan muhafaza olunmalarını

⁴⁸² Çil, Yaşar, "Karıncalar," *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2010, S. 405, s. 34.

⁴⁸³ Satıl, Fatih, "Hayvancılıkla Geçinen Karıncalar," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440, s. 28.

⁴⁸⁴ Nemi, 27/18.

⁴⁸⁵ Yıldırım, a.g.e., IX, 4459.

⁴⁸⁶ Bilmen, a.g.e., V, 2529.

düşündüğünü Cenab-ı Hakkın Kur'ân'da bize beyan etmesi insanları ibrete davet ve hemcinsini hayır yola sevk etmek lazım olduğuna; hemcinsini hayra sevk etmeyen ve nasihatte bulunmayan insanların karıncadan daha aşağı olduklarına işaret vardır.⁴⁸⁷

Karınca yuvası, arı yuvası gibi düzenli ve muntazamdır. Orada herkesin vazifesi ayrılır. Ve her karınca akıl almaz bir nizam içinde kendi görevini ifa eder ki çoğu kere akıllı ve idrak sahibi insanoğlu onlardaki nizam ve intizamı sağlamaktan aciz kalır.⁴⁸⁸

Bir kısım karıncalar, bir bahçıvan gibi bitkilerden kestikleri ya da dökülen yaprakları, başlarının üzerinde taşıyarak yuvaya getirirler. Bazıları çok iyi bir yol mühendisidir. Yaprak taşımaya başlamadan evvel yol güzergâhlarını tespit ederek, bu güzergâh üzerindeki dal ve çırpıları, yaprakları, çimenleri, yabancı otları ve kumları toplayıp kenara atarak kendilerine çok düzgün bir ulaşım yolu yaparlar. Böylece yaprak parçalarını engelsiz olarak yuvalarına taşırlar. Bu karıncalar, yuvaya taşıdıkları yaprakları kuvvetli çeneleri ile çiğneyerek bir yığın halinde yuvanın en alt bölümünde %60 nem ve 25 dereceye sahip olan odalara taşıyıp bunların üzerinde mantar yetiştirirler. Ancak bu mantarcı karıncalar yaprakları çeneleri ile çiğneyerek oluşturdukları bu yaprak hamurunun içine tükürükleriyle öyle bir kimyasal madde salgırlar ki, bu salgı yapraklar üzerinde hiçbir zararlı mantarın yetişmesine imkân vermez. Bu noktada insan sormadan edemiyor. Acaba karıncalar mantar yetiştirmeyi nereden öğrendiler? Mantar yetiştirme odalarının nam oranını nasıl belirliyor, ölçüyor ve sabit tutuyorlar? Bu işi bizler ziraat fakültesinde öğrenirken, karıncalar nasıl bir eğitim alıyorlar da bunları yapabiliyorlar?⁴⁸⁹ Yine depoladıkları pirinç türü vs. yiyecekler nemlenecek olursa işçi karıncalar, onu kurutmak üzere güneşe taşırlar. Tohumlar yeşerecek olursa bu sefer onun köklerinin gelişmesi için yuvanın dışına taşırlar. Aynı şekilde değişik mantar türlerini toprağın sathı altında uzun tünellerde yapmaktadırlar.⁴⁹⁰

Karıncaların, insanların dikkatini çeken en önemli özellikleri sosyal hayatları olmuştur. Toplumsal örgütlenme ve uzmanlaşma bakımından hiçbir canlı ile kıyaslanamayacak üstünlükte dirler. İnsanlar bile bunca filozoflarına, bunca

⁴⁸⁷ Râzî, a.g.e., XIV, 186.

⁴⁸⁸ Kutub, a.g.e., XI, 136.

⁴⁸⁹ Satıl, Fatih, "Çiftçi Karıncalar," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2013, S. 442, s. 20.

⁴⁹⁰ Said Havva, a.g.e., X, 401.

ideologlarına rağmen bugüne kadar gelir dağılımında eşitlik, herkesin şahsi menfaatinden çok toplumun menfaatini gözeten; polisi, jandarması olmadığı halde suç işlenmeyen, herkesin halinden memnun olduğu bir topluluk kuramamışlardır. Nasıl olmuş da bir milyon tanesinin beyinlerinin toplam ağırlığı 20 gr. geçmeyen bu hayvancıklar böyle ideal bir organizasyona girmiş, binlerce seneden beri de isyan etmeden, anarşi çıkarmadan bu düzene itaat etmişlerdir.⁴⁹¹

Son derece iyi organize olmuş bu sistemin oluşması için, mutlaka karıncaları yönlendiren, hepsine kendi işini yapmasını ilham eden, onlara emir veren bir irade sahibine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde bir düzen değil, büyük bir karmaşa ortaya çıkacaktır. Karıncalara bitkilerden rızıkını çıkarma sanatını öğreten Âlemlerin Rabbini, âlem sergisindeki eserleriyle tanıyıp, Dünya bahçesinde kendisine iman ve tefekkür edenler sonunda kurtuluşa ereceklerdir.

4.2. Sivrisinek

Kur'ân'da ismi geçen hayvanlardan bir tanesi de sinektir. Sinek hakkında Allahû Teâlâ *"Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar. Hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de."*⁴⁹² buyurmaktadır. Sizin taptıklarınızın aczini belirtmek için bir misal verildi. Tefsiri Hazin'de, düşünmeksizin yalnız işitmek hiçbir zaman insana menfaat vermez. Ancak insan duyduğu sözün manasında ve o sözün maksadında teemmül ve tefekkür ederse menfaat görür,⁴⁹³ diyerek tefekkürün bir vecibe olduğunu beyan etmiştir.

En zelil kabul ettikleri yaratık, onlardan herhangi bir şey alıp götürecek olsa da götürdüğünü elinden kurtarmak isteseler buna güçleri yetmez. Onlar bir sinek yaratmaktan da acizdirler. Bundan ötesi, bu ilahlar bu sineğe karşı direnmekten de acizdirler, ondan intikam alamazlar. Hatta araştırılacak olursa taptıkları ilahların daha zayıf oldukları görülecektir. Çünkü sinek galip, uydurma ilahlar mağluptur. Bunun için Allah'ı gereğince bilemediler.⁴⁹⁴ Devamlı karşılaştığımız ve basit gördüğümüz

⁴⁹¹ Çil, "Karıncalar," a.g.m., s. 34.

⁴⁹² Hac, 22/73.

⁴⁹³ Hâzin, a.g.e., III, 297.

⁴⁹⁴ Said Havva, a.g.e., IX, 370.

sivrisinekte çok büyük mucizeler vardır. Bunları bilip tefekkür etmek insanların görevidir.

Dünya üzerinde birçok sinek çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de meyve (sirke) sineğidir. Meyve sineği saniyede 250 defa kanatlarının açısını değiştirebildiği ve otomatik denge sistem yardımıyla güçlü rüzgârlarda bile uçuş yönünü değiştirmeden uçabilen bir sinek türüdür. Bu minicik yaratık ani sapsmalarda tepki veren bir dengeleme sistemiyle donatılmıştır. Saniyede 250 kez açısını değiştirebilen kanatlarının yardımıyla eski konumlarına dönebiliyorlar. Meyve sineğinin kanatlarında bulunan küçücük titreşimli organların sineğin uçuş açısı ve hızını belirleyen jiroskop (yön ölçümü veya ayarlamasında kullanılan, açısal dengenin korunması prensibiyle çalışan bir alet) olduğu tespit edilmiştir. Meyve sineğine verilen harika özellikler bunlarla bitmiyor. Havada asılı kalabiliyorlar. 7 gün içinde yetişkin bir sinek oluyorlar. Dişileri 500'e kadar yumurta bırakabiliyor.⁴⁹⁵

Bu noktada çok önemli bir soru üzerinde durmakta yarar vardır. Bilgi nasıl olur da nesilden nesile aktarılır? Eğer söz konusu olan yeni doğmuş bir insan olsa, eğitilmesi yıllar sürer. Bildiği herşeyi doğumdan sonraki yaşamında edindiği tecrübeler ve aldığı eğitim ile elde eder. Oysa bütün ömrü birkaç hafta olan her dişi sinekler, ihtiyacı olan bilgilere doğuştan sahiptir. Birbiriyle bu kadar uyumlu bir sistemi oluşturan detayların, zaman içinde, şursuz tesadüfler sonucunda, kendi kendine oluştuğunu iddia etmek mümkün değildir. Dahası, bu detayların birinin eksik olması bütün sistemin bir daha geri gelememek üzere yok olmasına sebep olmaktadır. Sinekler, "deneme-yanılma" gibi bir yolla geliştiremeyeceği, tesadüfler sonucunda açıklanamayacak mucizevi bir yapıya sahiptir.

4.3. Örümcek

Günümüz teknolojisi ile bilim dünyası tarafından taklit edilemeyen, yapıyı üretilmeyen bazı mefhumlar var. Onlardan biri de ilginç yaşamlarıyla dikkat çeken örümceklerin ağları. İşlevine göre göreceli sağlamlığı ve esnek yapısı, örümcek ağlarının temel özelliklerindedir. Bunlardan birisi de Cenab-ı Hakkın yaratmış olduğu örümcektir. Örümcek hakkında Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır. *"Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu*

⁴⁹⁵ Saygılı, Sefa, "Meyve Sineği," *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2013, S. 443, s. 44.

gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!"⁴⁹⁶ Bu âyet; müşriklerin takip etmekte olduğu mesleği, örümcek ağı ile temsil ederek o mesleğin ne kadar çürük olduğunu bildiriyor ve müşriklerin Cenab-ı Haktan başka taptıkları şeylerin izzet ve hikmet sahibi olan Allah (c.c) tarafından malum olduğunu ihtar ile müşrikleri tehdit etmektedir. Bu gibi misaller ancak bilgin zatlarca anlaşılıp takdir edileceğini beyan buyurmaktadır. Şöyle ki, birçok kimseler, güzelce düşünmüyorlar. Mabudiyet vasfına asla haiz olmayan şeylere tapınıyorlar. Onlardan bir fayda bekliyorlar. Hâlbuki Allah (c.c), putlardan fayda bekleyenlerin misalini örümcek ağına benzetmiştir.⁴⁹⁷

Yüce Allah'ı, isimlerini, sıfatlarını akleden kimseler bu misalleri anlar. Yani onların doğruluğunu, güzelliğini, tefekkür edenler akıllarıyla kavrar, faydasını bilirler.⁴⁹⁸ Müşriklerin durumu, kendilerini ne soğuktan ne de sıcaktan yahut da yağmurdan ve rahatsızlık veren diğer şeylerden koruyamayacak şekilde bir ev yapan örümceğin durumuna benzer.⁴⁹⁹ Hatta bu zavallıların edindikleri dayanak, örümceğin dayanağı olan evinden daha da çürüktür. Çünkü örümceğin dayanağının hakikati ve faydası vardır. Eğer onlar bir şeyler bilmiş olsalardı, kendi hallerinin böyle olduğuna, dinlerinin, örümcek yuvasından bile çürük olduğuna kesin olarak hükmederlerdi.⁵⁰⁰

Celal Yıldırım, şunları söylemektedir: Cenab-ı Hak batılın peşine takılıp hakkı red ve inkâr edenlerin tutumunu tasvir ederken çok düşündürücü bir misal veriyor. Şöyle ki, batılın tutunduğu ip çok çürük ve zayıftır. Tıpkı örümcek ağı gibi her an yok olmaya mahkûmdur. Gelip geçen milletlerden batıl adına, küfür ve zulüm adına peygamberlere karşı cephe alıp harekete geçenlerin akıbeti bunun çürüklüğünün açık delillerinden biridir. Ayrıca bilindiği gibi, örümcek ağını, kendini korumaktan ziyade avlanmak için örer de kendinden zayıf canlıların yolunu kesip onları ölüm ağına düşürmeye çalışır. Kuvvetli sinekler, güçlü haşere o ağı delip geçer. Zayıfları ise takılıp kalır. Günümüzde de öyle değil midir? Zayıf iradeli, menfaatçi, kendi çıkarından başka kaygısı olmayan kişiler kısa zamanda ülkeyi

⁴⁹⁶ Ankebût, 29/41.

⁴⁹⁷ Bilmen, a.g.e., V, 2666.

⁴⁹⁸ Saîd Havvâ, a.g.e., XI, 120.

⁴⁹⁹ Sâbûnî, a.g.e., IV, 484.

⁵⁰⁰ Ebüsuûd Efendi, a.g.e., VII, 40.

sömüren dinsizlerin, maddeci ve sapıkların ağına yakalanırlar da son nefeslerini o ağda verme felaketine uğrarlar."⁵⁰¹

İnsanoğlunun binlerce yıldır meşgul olduğu inşaat ve kimya mühendisliği prensiplerini örümcekler milyonlarca yıldır kullanıyorlar. Laboratuvarlarımızın gelişmişliği ölçüsünde örümcek ağlarındaki ilahi sanatı anlayabiliyoruz. Bu minik ustalardan alacağımız birçok dersler vardır.

4.4. Kuş

Kanatlı hayvanlar insanların her zaman ilgisini çekmiştir. Renkli tüyleri, güzellikleri, sesleri ve uçma kabiliyetleri insanlar tarafından hayranlıkla izlenmiştir. Bilhassa bu hayranlık bilim adamlarında zirveye ulaşmıştır.

Şüphesiz kuşlarda da büyük ibretler vardır. Allah'ın yaratmış olduğu birçok kuş türü bulunmaktadır. Biz bu bölümde bu türlerden sadece birini anlatarak tefekküre kapı aralamaya çalışacağız. Bir türü anlatılınca diğer türleri üzerinde de akla kapı aralanacaktır. Bu yazımızda Volkan Tuzcu'nun makalesinden aktararak arı kuşlarından bahsetmek istiyoruz.

Arı kuşlarının boyu 7,5 ile 13 cm arası değişir. Yaklaşık ağırlıkları 2 gramdır. Bu küçük kuşlar, minik cüsselerine rağmen birer yaratılış harikasıdır. Havada adeta asılı gibi sabit durabilmeleri ile tanınan bu kuşları çiçeklerden nektar alırken görebilirsiniz. Vücutları havada bu şekilde dururken, kanatlarını çok hızlı çarptıklarını fark edebilirsiniz. Saniyede 10-80 arası bir hızla kanatlarını çırpabilen arı kuşlarının bu kabiliyeti ciddi bir enerji gerektirir. Bu nedenle arı kuşlarının her gün ağırlıklarının yaklaşık iki ya da üç katı kadar besin almaları gerekir. Arı kuşlarının en ilginç özelliklerinden birisi de geceleri hibernasyona yani bir nevi kış uykusuna girmelidir. Vücut ısısı ciddi anlamda düşerken, normalde çok hızlı atan kalpleri son derece yavaşlar. Uyanırken dakikada 1260 kez atabilen kalpleri, gece uykusunda hibernasyon sırasında dakikada 50'ye kadar düşebilir. Bu esnada gece saatlerinde bir nevi derin uyku olan bu özel hal sırasında metabolik hızları yaklaşık yüzde 95 azalır ve gündüz harcadıklarının yaklaşık yüzde 50'de biri kadar enerji harcarlar. Vücut ısıları gündüz 40 derece iken, hibernasyon esnasında yaklaşık 4,5 dereceye kadar düşer. Arı kuşları, şafak vaktinden yaklaşık 1-2 saat önce, henüz gece

⁵⁰¹ Yıldırım, a.g.e., IX, 4644.

ve soğuk gibi çevre şartları değişmediği halde hibernasyonu sonlandırıp vücut ısılarını artıran bir sistemle donatılmalarıdır.

Oysa insanlarda normalde vücut ısısı 36-37 derece civarında iken, 35 derece altında semptomlar başlar ve 30 derecenin altında çok ciddi rahatsızlıklar ortaya çıkar. Gerçek o ki 4-5 derece gibi inanılmaz seviyede düşük bir ısıya her gün maruz kalan arı kuşları hiçbir problem yaşamazlar. Vücut fonksiyonlarında hiçbir bozukluk olmaz. Böyle hayati bir konuda bir problem yaşamamak için elbette arı kuşları kendi olmayan akıllarıyla çözüm üretmiş değillerdir. Henüz hikmetine varılamayan bir uçuş yeteneğine de sahiptirler. Tek uçuş ile yaklaşık 800 km'lik bir yolu nasıl uçtukları anlaşılamamıştır.⁵⁰² Allahû Teâlâ bu gerçeği Kur'ân'ı Kerim'de şu şekilde dile getirmiştir. *“Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahman tutuyor. Şüphesiz O her şeyi hakkıyla görendir.”*⁵⁰³

Başka bir kuş çeşidi olan Kuzey Kutbu balıkçıl kuşları ise, her yıl bir kutubtan diğerine 35000 km'lik mesafeyi uçarak seyahat ederler. Nasıl oluyor da bu kadar uzak mesafeleri kat edebiliyorlardı? Nasıl oluyor da insan kapasitesinin üstündeki bu yükseklikte kuşlar ekstra oksijen alma gibi bir yardıma ihtiyaç duymadan uçabiliyorlardı? Çünkü bu yüksekliklerde oksijenin bir kısmı basıncı çok düşük, hava hem kuru hem de soğuktur. Peki, kuşlar böylesine yükseklerde egzersiz halindeki kasların ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan da diğer vücut fonksiyonları için yeterli oksijeni nasıl alabiliyorlardı? Bütün bu soruların cevabını kuşların vücut yapılarında gizlidir. Kuşlar özellikle uçuş kabiliyetleri sebebiyle memeli hayvanlardan farklı birçok anatomik ve fizyolojik özelliklerle donatılmıştır. Kanatlı hayvanlarda solunum sistemi ile irtibatlı balon gibi hava keseleri bulunmaktadır. Hatta bu hava keseleri bazı kemiklerin içlerine kadar girerek ağırlığın azalmasında da rol oynamaktadırlar. Ayrıca kuşlarda, uçarken denge unsurunu ortadan kaldırabilecek olan idrar kesesi bulunmaz.

Allah (c.c) kuşların solunumuna bir sürpriz koymuştur. O da kuşlarda hem nefes aldıklarında hem de nefes verdiklerinde kanları oksijenle muhatap olur. Hatta daha ilginç olanı kuşlar oksijen verdiklerinde daha da fazla oksijenden istifade ederler. Böylece kuşlar hem nefes alırken hem nefes verirken nefes almış olurlar. Yani her iki durumda da oksijen ile karbondioksit değişimi olur. Bu ise mükemmel

⁵⁰² Tuzcu, Volkan, "Arı Kuşları," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438, s. 20-21.

⁵⁰³ Mülk, 67/19.

bir solunum demektir. Bu mükemmel solunum, Allah'ın (c.c) her şeye hakkını veren adaletini akıl sahiplerine göstermektedir. Yarattığı kuşları o yükseklikte uçuracak, onlara o şartlarda nefes aldıracak olan Allah (c.c), kuşların ihtiyacını her şartta karşılamaktadır. Zaten o şartlar da, kuşlar da O'nun eseridir.⁵⁰⁴

Başka bir âyette de uçan kuşların dahi Allahû Teâlâ'yı tesbih ettikleri bildirilmektedir. *“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.”*⁵⁰⁵ Onlardan her biri kanatlarını açıp durdukları halde dualarını ve tesbihlerini bilirler.⁵⁰⁶

Kuşların yaratılması, yaşayacakları ortama göre ihtiyaç duydukları şeylerin verilmesi hiç şüphe yok ki, her şeyi kuşatan bir ilim, sonsuz bir hikmet, her şeye hükmü geçen bir kudret gerektiriyor. Akıl gösterdiği şu ki, bütün bu eserler sonsuz ilim, hikmet, kudret sahibi bir Zat'ın yaratmasıyla. O Zat kendisini, bize eserleriyle tanıttırmak istiyor. Ne mutlu O'nu tanıyana, tefekkürle bu harika eserlere muhatap olabilenlere...

4.5. Deve

Tüm varlıkları sahip oldukları özelliklerle yaratan Allah (c.c), sonsuz gücünü ve ilmini insanlara göstermek istemiştir. Kur'ân'daki birçok âyette bu gerçek bildirilmekte, Allah'ın her yarattığının bir âyet, yani bir delil ve ibret olduğuna sârekli dikkat çekilmektedir. Gaşiye Sûresi'nin 17. âyetinde de üzerinde dikkatle düşünülmesi ve ibret alınması gereken bir hayvandan, yani "deve"den bahsedilmektedir.

Bu bölümde, Yüce Allah'ın, Kur'ân'da *“Deveye bakıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır?”*⁵⁰⁷ ifadesiyle dikkat çektiği bu canlıyı inceleyeceğiz. İnsanları en güç yerlerde taşırlar ve ağırca yükleri yüklenirler.⁵⁰⁸ Nahl sûresindeki âyette bu husus şöyle belirtilmektedir. *“Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve*

⁵⁰⁴ Atalgın, Hakan, "Kuşlarda Solunum," *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2012, S. 429, s. 20-21.

⁵⁰⁵ Nûr, 24/41.

⁵⁰⁶ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., IX, 3746.

⁵⁰⁷ Gaşiye, 88/17.

⁵⁰⁸ Bilmen, a.g.e., VIII, 4024.

*birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.*⁵⁰⁹ Eti yenen bu hayvanların vücudunda nasıl bir rafineri var ki, bir taraftan pisliği, diğer taraftan kanı, ikisinin arasından sütü ayırıp çıkarmaktadır. Sadece hayvanların vücudundaki bu sistem bile Allah'ın kudretini anlamak için yeterlidir. Deveden en küçük hayvana varıncaya kadar var olan hayvan çeşitliliği, yapılarındaki farklılığın insanı dehşete düşürmesi gerekmez mi? İnsanın aklını Allah'a götürmez mi? Acaba devenin iç organlarında suyu idrara; idrarı suya çeviren bir sistem var mıdır ki bu kadar uzun zaman susuz yaşayabilmektedir.⁵¹⁰

Tüm bu bilgilerin ışığında düşünelim. Deve, kendi vücudunu çöl ortamına göre kendisi mi ayarlamıştır? Burun mukozasını kendisi oluşturup, tepesindeki hörgücü o mu meydana getirmiştir? Ya da hortum ve fırtınalara karşı göz ve burun yapısını kendisi mi tasarlamıştır? Kan ve hücre yapısını, devenin kendisi mi su harcamama esası üzerine düzenlemiştir? Vücudundaki tüylerin dokusunu o mu seçmiştir? O mu kendisini çöl gemisine dönüştürmüştür?

4.6. Bal arısı

Hak Teâlâ'nın yarattığı harikulade mahlûklardan bir tanesi de bal arılarıdır. Zira arılara ilham edip idrak verdi. "Ey ufacık mahlûk! Sen dağlardan, ağaçlardan, insanların yaptıklarından kendine evler edin. Orada sakın ol. O evlerin içinde insanların menfaatlerine hizmet edecek tatlılar yap" demekle arının hareketini tayin etti.⁵¹¹ *"Rabbin bal arısına: «Dağlardan, ağaçlardan ve (insanların senin için yapacakları) çardaklardan evler (kovanlar) edin, sonra meyve (ve çiçek) lerin her birinden ye de Rabbinin (bal imalinde öğrettiği ve) kolaylıklar gösterdiği yaylım yollarına git» diye ilham etti. Onların karınlarından (ağızlarından) renkleri çeşitli şerbet (bal) çıkar ki onda insanlar için şifa vardır. İşte bunda da tefekkür edecek bir zümre için elbette bir âyet vardır.*⁵¹²

Taberî; bu âyetle ilgili şunları kaydetmektedir: Vahiy ile murad ilhamdır. Allah (c.c) arının gâyet zayıf bir hayvan olduğu halde acayip işlerin yapılması harikadır. Zira bütün beşer akli birleşseler yapamayıp aciz kalacakları sanayi-i

⁵⁰⁹ Nahl, 16/7.

⁵¹⁰ Bayraklı, a.g.e., XXI, 88.

⁵¹¹ Mehmet Vehbi Efendi, a.g.e., VII, 2859.

⁵¹² Nahl, 16/68-69,

garibeler meydana getiriyor ki âlem hayrettedir ve bu esrara layıkıyla vakıf olmak imkânı yoktur.⁵¹³ Fahrettin Râzî, şu hususları dile getirmektedir: Bu gibi küçük bir hayvanın bu misilli esrara muttali olup hikmete muvafık iş yapması elbette fâil-i muhtarın ilhamıyladır. Şu halde bu kadar küçük bir hayvanda pek büyük bir his ve âli bir idrak halk etmesi azameti ilahiyeye en büyük bir burhandır. İçlerinden birini reis seçmeleri, cümlesinin ona itaat etmesi, onun hükmünün umumunda nafız olması ve kovanından meralara gidip dönmesi ve yollarını şaşırılmaları acaibat cümlesindedir ve Allah'ın kudretine delalet etmektedir.⁵¹⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, bu âyetle ilgili uzunca açıklama yapmaktadır. Bakınız ilahi kudrete ki o arıların içlerinden renkleri muhtelif bir şerbet, bir bal çıkar ki o ballar, o arıların yedikleri meyvelere çiçeklere ve yaşlarının ihtilafına göre beyaz, kırmızı, sarı gibi birer renkte bulunurlar. O balda insanlar için bir şifa vardır. Birçok ağrıları izaleye sebep olur. Bir kısım hastalıklar için bir macun mahiyetinde bulunur. Şüphesiz bunda latif, leziz eseri kudrette, tefekkür eden bir kavim için elbette bir ibret vardır. Arılar gibi küçük, nahif hayvancağızların o kadar ince bilgilere, acip fiillere kadir olmaları, o kadar faydalı bir maddeyi hayata vücuda getirebilmeleri, kendilerini yaratan Allah'ın varlığına bir delildir. Bunlar güzelce düşünenler için uyanmaya vesile olabilmektedir.⁵¹⁵

Bal arısının evleri, (açıları) birbirlerine eşit altıgendirler. Arılar, herhangi bir cetvel, metre, ip ve su terazîsi kullanmadan maharetle ve sanatkârane bir ev inşa ettiler. Bal arıları öyle bir evler yaptılar ki, en büyük mühendisler, ancak en iyi alet edevatla ve çok dikkatle incelemek ve bakmakla yapabilirler. Altıgen ev tercih etmeleri hiç boş yer kalmadığı içindir. Böylelikle Allah (c.c), bal arısından çıkan bal ile insanlara bağış ve ikramda bulundu. Çünkü النحلة kelimesi ikram ve ihsan manasına da gelmektedir.⁵¹⁶ Bal arısı birçok çiçeklerden bal özü toplayıp bir araya getirmekte ve değerli, aynı zamanda şifa verici bir besin maddesi haline sokup insanlara rahmet olmaktadır.⁵¹⁷

Arılar toplu halde yaşarlar. Toplumundan ayrı kalmış arılar, yaşamını sürdüremeyerek ölürlür. Toplumu teşkil eden fertler arasında son derecede düzenli

⁵¹³ Taberî, a.g.e., XIV, 93.

⁵¹⁴ Râzî, a.g.e., XX, 69.

⁵¹⁵ Bilmen, a.g.e., IV, 1797-98.

⁵¹⁶ Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Eser Neşriyat, İst.1969, XIV, 526-528.

⁵¹⁷ Yıldırım, a.g.e., VII, 3353.

bir iş bölümü vardır. Yuvalarına çok bağlıdırlar. Şiddetli fırtına, dolu, yağmur, yangın, vs. nedenlerle uçuş yeteneğini kaybetmeyen arılar, akşamleyin mutlaka barınaklarına dönerler. Arı öyle bir şekilde uçar ki, aniden uçuş istikametini değiştirebilir. Hatta uçuş istikametini önden arkaya doğru ansızın değiştirmek imkânına bile sahiptirler. Hacminin küçüklüğüne, cisminin zayıflığına rağmen, nispeten üstün bir hız ile uçabilmektedirler. O kadar ki bazan saatte 30 km hıza bile ulaşmaktadırlar ki; bu kanatlarının küçüklüğü ve sınırlı gücü ile kıyas edilecek olursa, oldukça büyük bir hız olduğu ortaya çıkar.⁵¹⁸

Arı beyni en gelişmiş bilgisayardan daha hızlıdır. Dünyanın şu anki en hızlı bilgisayarı saniyede 16 milyar aritmetik işlem yaparken, bal arısı aynı süre içerisinde 10 mikrowattan daha az enerji harcayıp yaklaşık 10 trilyonluk işlem yapabiliyor.⁵¹⁹ Aynı zamanda dakikada yaklaşık 12000 kez kanatlarını çırparak uçan arılar, bu şekilde çevrelerinde elektromanyetik bir alan oluştururlar. Bu şekilde arılar Rablerinin kendine kolaylaştırdığı yolları kullanarak ilerliyor ve hayatlarını devam ettiriyorlar.

4.7. Balık

Kâinat, hadsiz sahifelerinden oluşan büyük bir kitap gibidir. Bu kitap bize Rabbimizi tanıttırıyor. İsim ve sıfatlarını okutturuyor. Şimdi bu büyük kâinat kitabının denizler sayfasının bir satırındaki ‘balık’ kelimesine inceleyelim. Rabbimizin isimlerinin mühürlerini görüp, sanatkârlığını anlamaya çalışalım. Kur’ân’ı Kerim’de ismi geçen, hatta yenmesi tavsiye edilen gıdalardan biri de balıktır.

Nahl sûresi 14. âyette; *“İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs çıkarmanız için denizi veren O’dur.”*⁵²⁰ Fatır sûresi 12. Âyette ise; *“İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu giderir. İçilmesi kolaydır. Şu da tuzludur. Acıdır. Hepsinden de taze et (balık) yersiniz ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız.”*⁵²¹ Her iki âyette de denizlerin yaratılış hikmetlerinden birinin de insanları taze balık yemesi olduğu vurgulanır.

⁵¹⁸ Saîd Havvâ, a.g.e., VIII, 67.

⁵¹⁹ Tuzcu, Volkan, "Arılar Yeniden Keşfedildi," *Zafer Der.*, Sakarya, Mayıs 2013, S. 437, s. 22.

⁵²⁰ Nahl, 16/14.

⁵²¹ Fâtır, 35/12.

Balıketi hem protein oranı, hem de kalitesi olarak mükemmel bir gıdadır. Balıketi %18-20 oranında protein ihtiva eder ve bütün elzem aminoasitleri bulundurur. Ayrıca balıketi bağ dokusunun az olmasından dolayı sindirimi de diğer etlerden daha kolaydır. Bu faydalarla yaratılan balık, özellikle yaşlı ve hastalar için diyet eti olarak da tavsiye edilen bir nimettir. Balıklar suda eriyen B1, B2, B3, B6, B12 ve yağda eriyen A, D ve E vitaminleri bakımından zengindir. Balık fosfor, magnezyum, çinko ve diğer minarellere de mükemmel bir gıdadır. Ayrıca diğer besinlerde az bulunan iyot ve selenyum gibi minarelleri de çoklukla bulundurur.⁵²²

Balıkların bir özelliği de soğukkanlı olmasıdır. Yani vücut ısısını ayarlayamazlar. Ancak bu durum balıklar için bir olumsuzluk teşkil etmez. Allah'ın balıklara verdiği özellikle metabolizma ve enzim aktiviteleri de soğuk sularda rahatça yaşayacak şekilde cereyan eder. Bundan dolayı soğuk sularda kan sıcaklığı çok düşmesine rağmen hayat devam eder. Bizim kan sıcaklığımız aşırı değişirse de hayatımız devam etmez. Ancak balıklarda kan sıcaklığı yıl içinde 20 dereceden fazla değişebilir ve bu durumda hayatı risk oluşturmaz. Şu var ki, balık ani sıcaklık değişimlerine dayanamaz. Fakat suyun tabiatı buna uygun yaratılmıştır. Yani su, yüksek özgül ısıda yaratıldığından hava gibi ani sıcaklık değişimleri göstermez. Denizlerde yaşayan mahlûkatına Allah'ın bir merhamet tecellisi de, suyun havaya göre daha geç ısınıp ve daha geç soğumasıdır. Kış mevsimi gelince, donmaması için aracınızın motor suyuna antifiriz ilave edilmektedir. Bu işi arabanın kendisi değil, biz veya motor ustası yapıyor. Peki, düşük su sıcaklıklarında, hatta buzun altında -1 derecelerde balıklar nasıl yaşıyor? Nasıl bir donanımla yaratılmışlar ki, donmayıp hayatta kalıyorlar? Bu çok dikkate değer bir konudur. Balıklar soğukkanlı olduklarından kan sıcaklıkları da buldukları suyun sıcaklığına yakındır. İşte balıkların vücutlarında bu şartlarda donmadan yaşayabilmeleri için antifiriz protein üretebilme yeteneği ve soğuk şartlarda bile katılaşmayan özellikte yağ verilmiştir. Balıkların vücutlarında antifiriz protein ve soğukta katılaşmayan yağların ilavesini balıklar kendileri düşünüp yapamadığına göre, onlar için bunu kim böyle yapmıştır? Sadece bu gerçek bile akli olup mantıklı düşünen bir insana çok şey anlatır.⁵²³ Ayrıca

⁵²² Uysal, Kazım, "Kur'an'ı Kerim'de Tavsiye Edilen Gıda 'Balık'," *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2014, S. 431, s. 48.

⁵²³ Uysal, Kazım, "Deniz Kimin İse, Balıkları Yaratan da O'dur," *Zafer Der.*, Sakarya, Aralık 2012, S. 432, s. 48.

yapılan araştırmalarda soğuk denizlerde yaşayan balıkları vücut sıvılarının donma noktası, çevrelerindeki buzlarla kaplı deniz suyunun donma noktasından 1 derece daha düşük olduğunu göstermiştir.⁵²⁴

Dinlenmek için özel tasarlanmıştır: Derin denizlerde hareket halindeki balıklar için, su içinde uzanıp dinlenecek bir yer yoktur. Onları dinlendirecek bir vücut yapısı balıklara verilmemiş olsaydı bu gerçekten onlar için bir ıstırap olurdu. Fakat yarattıklarının ihtiyaçlarını buldukları ortama göre en uygun şekilde veren Allah (c.c), balıkları için de yorulduklarında dinlenecek sistemler yaratmıştır. Balıklara şişme bot benzeri bir hava kesesi verilmiş ki; balık, hava kesesini hava ile doldurup boşaltarak vücut yoğunluğunu su yoğunluğuna göre dengeliyor ve su içindeki hiç enerji harcamadan askıda kalarak dinlenebiliyorlar. Ne yorulurlar, ne dinlenirler. Mesela ikiyüzden fazla çeşidi bulunan köpek balıklarının pek azı insana zarar verir. Onların asıl görevi, denizleri cenazelerden temizlemektir. Türlerine göre, denizin çeşitli derinliklerini paylaşmışlardır. Denize bir damla kan düşse, kilometrelerce uzaklıktaki köpek balıklarına sinyal hemen ulaşıverir. En küçük bir kokuyu ve titreşimi sezerler. Saatte yetmiş kilometreye varan hızlarla oraya ulaşırlar. Birkaç dakika içinde cesetten hiçbir iz kalmaz. Deniz, kirlenmeye bile fırsat bulamaz. Köpek balığına uyumak ve dinlenmek yasak edilmiştir. Çünkü hava keseleri yoktur. Bir an duracak olsa nefes alamaz, dibe çöker, boğulur. Çünkü köpek balığı, hiç durmaksızın günde 24 saat devriye vazifesi görecek bir temizlik bekçisi olarak yaratılmıştır.⁵²⁵

Köpek balıkları çok kuvvetli koku alma hissine sahiptirler. İnsanlardaki koku alma duyusunun yaklaşık 10000 kat daha kuvvetlisi bu balıklarda mevcuttur. 100 lt suyun içine bir damla kan damlatıldığında bunu algılayabilir ve yine 400 metre uzaktan bir damla kan kokusunu alabilirler. Ayrıca köpek balıklarının vücutlarında hiç kemik yoktur. İskeletleri çok sağlam bir kıkırdak yapısında yaratılmışlardır. Öldüklerinde deniz tuzu bu kıkırdağı erittiğı için geriye sadece dişleri kalmaktadır.⁵²⁶

Derin deniz şartlarına göre ayarlanmış uygun tasarımlar vardır. Işığın olmadığı zifiri karanlıkta derin bölgelerde yaşayan balıklara da genelde kendi

⁵²⁴ Alaş, Ali, "Soğuk Denizlerdeki Balıklar Donmaktan Nasıl Korunurlar?" *Zafer Der.*, Sakarya, Aralık 2013, S. 444, s. 19.

⁵²⁵ Şimşek, Ümit, "Deniz Devriyeleri," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2012, S. 428, s. 18.

⁵²⁶ Tuzcu, Volkan, "Şaşırtıcı Özellikleriyle Köpek Balıkları," *Zafer Dergisi*, Sakarya, Mart 2014, S. 447, s. 46-47.

aydınlatma sistemleri verilmiştir. Bu öyle bir sistemdir ki, teknolojimiz hala o noktaya yetişememiştir. Çünkü burada yaşayan ışık üreten balıklar hiç ısı yaymadan ışık üretebilmektedirler. Oysa bizim ürettiğimiz lambalar en iyi ihtimalle enerjinin ancak %40'ı ile ışık üretirler. Geri kalan %60 ise ısı olarak ortama yayılır. Bu seviyeye de bütün insanlığın bilgi birikimi ile gelinmiştir. Öyle ise, ihtiyaca göre derin denizlerdeki balıklara verilmiş ve %100 ışık üretebilen sistemler, bir tasarımcıyı ışık parlaklığında göstermiyor mu? Lambayı bulan Edison'u takdir ederken, denizlerin karanlık bölgelerinde yaşayan balıklara mükemmel ışık saçan lambaları koyan mucidi hiç tanımamak olur mu?⁵²⁷

5. DİĞER İNANÇ GRUPLARI AÇISINDAN TEFEKKÜR

Gayrimüslim olan kimseler, içtenlikle, samimi ve ciddi olarak kâinata meydana gelen harikulade olayları ve Allah'ın (c.c) ince sanatları hakkında düşünselerdi, bunu açık bir şekilde görürlerdi. Demek ki inkâr edenler kendi akıl seviyelerinin çok altında ve gerçeklere kapalı olarak düşünmektedirler.⁵²⁸ Böyle kimseler Allah'ın (c.c) tanınması ve yaptıklarının bilinmesi için Kur'ân'daki düşünmeye ve akli kullanmaya sevk eden enfüsî ve afaki delilleri göz ardı edip⁵²⁹ kendi kendilerini ziyana uğratmaktadırlar. Çünkü tabiata başka düşüncelerle bakıp asıl yaratıcıyı unutmaktadırlar. Bu konuda Hak Teâlâ'nın şu âyetleri manidardır. *“Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o! Allah (c.c) onu hangi şeyden yarattı? Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü ve kabre koydu. Sonra, dilediği vakit onu diriltir. Hayır, hayır o, Allah'ın kendisine emrettiğini yerine getirmedi. (İman etmedi.)”⁵³⁰ İnsan, bizim kendisini nasıl nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki şimdi açık bir hasım kesildi.”⁵³¹*

Gerek iç âlemdeki deliller olsun, gerek dış âlemdeki deliller olsun, insanlar bunları yine de görmezden gelebilmekte ve yaratıcının varlığını inkâr edebilmektedirler. Eğer bu delillere dikkatle baksalar, Yüce Allah'ın varlığını ve

⁵²⁷ Uysal, a.g.m., s. 50.

⁵²⁸ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev.Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ank. 2000, s.121.

⁵²⁹ Hanefi, Ahmed, *Ettefsîrû'l-İlmiyyî'l- Ayâti'l-Kevnîyye Fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Maarif, Beyrut ths., s.20.

⁵³⁰ Abese, 80/17-23.

⁵³¹ Yâsin, 36/77.

birliğini anlayacaklar, böylece kurtuluşa ereceklerdir.⁵³² Şimdi, Ehli kitabın tefekkür anlayışı üzerinde durmaya çalışalım.

5.1. Ehli Kitab

Kur'ân'da ehli kitap hakkında birçok âyet bulunmaktadır. Allah (c.c) onların düşmüş oldukları durumları şöyle haber vermektedir: *“Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?”*⁵³³ Bu âyetler, ehli kitabın yanlış iddialarını, cahilane münakaşalarını bildiriyor. Onların böyle hakikate muhalif hareketlerini takbih ve teşhir ediyor. Şöyle ki: Ey ehli kitap denilen Yahudiler ve Hristiyanlar! Ne için İbrahim (a.s) hakkında mücadelede bulunuyorsunuz? Hz. İbrahim (a.s)'in de sizlerin dininde olduğunu iddia ediyorsunuz. Kendisine Tevrat verilmiş olan Hz. Musa, Hz. İbrahim'den bin sene kadar sonra ve kendisine İncil verilmiş olan Hz. İsa da iki bin sene kadar sonra nübüvvete nail olmuşlardır. Tevrat ve İnci'de ise Hz. İbrahim'e (a.s) dair bu iddialarına mutabık malumat yoktur. Artık İbrahim (a.s)'in Yahudi ve Hristiyan dininde olduğu nasıl iddia edilebilir? Bu iddianın butlanını düşünüp anlamıyor musunuz? Artık tefekkür ediniz de böyle hilafı hakikat bir iddia da bulunmayınız.⁵³⁴

Ehli kitaptan olan bir taife, dini İslam'a olan düşmanlıklar sebebiyle sizleri mukaddes dininizden ayırmak, sizleri küfre sevk etmek temennisinde bulunmuşlardır. Âyeti kerimede bu hususa şöyle dikkat çekilmiştir. *“Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına varmıyorlar.”*⁵³⁵ İnkâr ettiğiniz yetmezmiş gibi başkalarını da dalaletle düşürmeye çalışıyorsunuz. Türlü oyunlar, tuzaklar peşinde koşuyorsunuz. *“Kitap ehlinden bir grup, "Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler" dedi.”*⁵³⁶ Umulur ki, Müslümanlar size bakarlar da, sizin daha ziyade ilim sahibi olduğunuzu düşünürler, belki sizin dininize dönerler.⁵³⁷ Bu, sadece onların kuruntularıdır. Ancak kendilerini

⁵³² Atahan, a.g.e., s. 83.

⁵³³ Âl-i İmrân, 3/65.

⁵³⁴ Bilmen, a.g.e., I, 390.

⁵³⁵ Âl-i İmrân, 3/69.

⁵³⁶ Âl-i İmrân, 3/72.

⁵³⁷ Bilmen, a.g.e., I, 396.

kandırabilirler. Müslümanları kandıramazlar. Çünkü onlar imanın ne olduğunu anlayamamışlardır. Gerçeği görememişlerdir. Bundan dolayı dillerini eğip büküyorlar. Bunu da hayatın basit menfaatleri uğrunda yapıyorlar. Bu husus Kur'ân'da şu şekilde yer almaktadır. *"Onlardan (Kitap ehlinde) bir grup var ki, Kitap'tan olmadığı hâlde Kitap'tan sanasınız diye (okudukları) Kitaptanmış gibi dillerini eğip bükerek ve "Bu, Allah katındandır" derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."*⁵³⁸ Kutub, bu hususta çok yerinde bir tespit yapmaktadır: "Bozulmuş din adamları, din adamlığı kisvesi altında hakikatleri ters yüz etmek için emir kulu haline geldiği zaman büyük felaketler getirirler."⁵³⁹ Felaketin sonucunu kavrayamazlar. Dünya hırsı ve menfaati onların gözlerini kör etmiştir. *"Allah (c.c) namına bile bile yalan söylemiş"*⁵⁴⁰ olduklarından ruhi yapıları bozulmuştur. Bundan dolayı yalan yanlış hüküm verirler. Bunlardan bir tanesi de Hak Teâlâ'ya çocuk isnat etmeleridir. *"O zalimler, "Allah kendisine çocuk edindi." dediler. Hâşâ, O Sübhândır. Doğrusu, göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hepsi O'na boyun eğmiştir."*⁵⁴¹

Andolsun Allah (c.c), İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci (başkan) seçmiştik. Allah (c.c), şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtu verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır." İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah (c.c), iyilik yapanları sever. "Biz Hristiyan'ız" diyenlerden de söz almıştık. Onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu unutmuşlardı. Biz de onların arasına, kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık soktuk. Allah (c.c), ne yapmış olduklarını onlara elbette haber

⁵³⁸ Âl-i İmrân, 3/78.

⁵³⁹ Kutub, a.g.e., II, 334.

⁵⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/78.

⁵⁴¹ Bakara, 2/116.

verecektir.”⁵⁴² Bu âyetler, iman edip güzel amelleri işleyen kimselerin kurtuluşa ve başarıya götüren doğru yola girmiş olduklarını, inkâr edenlerin de doğru yoldan saptıklarını belirtmektedir. Kendilerine dosdoğru yol gösterildikten sonra bu yolda yürüyeceklerine dair Allah’a kesin söz verip de O’nun emir ve yasaklarına uymayanların, sapmış olacaklarını, bu sebeple büyük bir hataya ve helake düşeceklerini ifade etmektedir. Nitekim İsrailoğullarının büyük çoğunluğu da zaman içerisinde ihtiraslarına yenik düşerek ahidlerini bozdular. Allah’a (c.c) verdikleri sözü yerine getirmediler. Bu yüzden Allah (c.c) onları lanetledi. Rahmetinden uzaklaştırıp gazabına uğrattı. Yapıp ettikleri yüzünden kalpleri katılaştı. Artık yapılan nasihatler, verilen öğütler onlara tesir etmez oldu. Dünya tutkusu ruhlarını o derece sardı ki Allah (c.c) katındaki sorumluluklarını unuttular ve istediklerini yapabilmek için Allah’ın kelamını tahrif etmeye, değiştirmeye ve keyiflerine göre yorumlamaya başladılar.⁵⁴³

Önceki âyetlerde, verdikleri sözü yerine getirmeyen Yahudilerin durumları anlatıldıktan sonra 14. âyette de Hristiyanların durumları ele alınmış ve peygamberleri vasıtasıyla Allah’ın onlardan da benzeri bir söz aldığı bildirilmiştir. Hristiyanlar Hz. İsa’ya (a.s) biat ederek her konuda kendisine itaat edeceklerine söz vermişlerdi. Ancak sözlerinde durmadılar. Verilen emirleri unutup Allah’ın sözlerini işlerine geldiği gibi yorumladılar.⁵⁴⁴

“Biz, Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız”⁵⁴⁵ sözüyle bazı yahudiler, Allah’ın oğlu dedikleri Hz. Üzeyr’e mensup olduklarını, Hristiyanlar da Allah’ın oğlu olduğuna inandıkları Hz. İsa’ya mensup olduklarını dolayısıyla ayrıcalığa sahip bulduklarını ifade etmek istemişler veya doğrudan doğruya Allah’a bağlılıklarını kastederek Allah’ın kendilerine bir baba gibi şefkatli ve merhametli davranacağını, kendilerinin de O’nun oğullarıymış gibi Allah’a yakın ve O’nun katında değerli olduklarını iddia etmişlerdir. Fakat Yüce Allah (c.c), “De ki: Öyleyse Allah (c.c) günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor?” buyurarak bu iddiaların dayanaksız olduğunu göstermiştir.⁵⁴⁶ Eğer iddialarında doğru iseler, niçin babalarına azap edilmiştir? Onların babaları cumartesi balık avladıkları için sûretlerini

⁵⁴² Mâide, 5/12-14.

⁵⁴³ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006, II, 233.

⁵⁴⁴ Heyet, *Kur’an Yolu*, II, 234.

⁵⁴⁵ Tevbe, 9/30.

⁵⁴⁶ Heyet, *Kur’an Yolu*, II, 239-240.

değiştirerek kendilerini maymuna benzetmiştir. Bu onlar için en büyük azap değil midir?⁵⁴⁷ Dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanların aklını kullanmadıkları, birtakım kuruntulara kapıldıkları bu âyetlerden anlaşılmaktadır. Eğer aklını kullanmış olsalardı kitaplarında vasıfları bulunan Hz. Peygamber'e iman ederlerdi. Onların imandan yoksun olmaları düşüncesiz hareket etmeleri ve mesnetsiz iddiaların sonucudur.

5.2. Müşrik

Kur'ân'ı Kerim'de şirk kavramı aynı kökten türeyen isim ve fiillerle birlikte birçok âyette geçmektedir. Cenab-ı Hakk'ın ulûhiyyetini 'ortak tanıma' anlamındaki şirkin muhtevası, Kur'ân'da 'küfüv,' 'misil,' 'nid,' kelimeleriyle ifade edilmiştir.⁵⁴⁸ Kur'ân'da Allah'ın varlığı ve birliği inancının birçok âyette açıkça ifade edilmesinin yanı sıra herhangi bir varlığın O'nun ulûhiyyetine ortak koşulmaması, sadece O'na kulluk edilmesi, ancak O'ndan yardım istenmesi ve O'na sığınılması,⁵⁴⁹ şefaatin ancak Allah'tan beklenmesi ve O'nun izniyle gerçekleşeceğine inanılması⁵⁵⁰ emredilmektedir.

Semerkandi şu tespitleri yapmaktadır: “Allah'ı bırakıp da taptıklarınızın, kendilerine bir hayrı yok ki, size hayrı olsun. Kendilerine faydası olmayanların size nasıl faydası olacak. İlâh diye taptığımız putlar üzerlerine üşüşen sinekleri bile kendilerinden uzaklaştıramazken size gelen musibetleri nasıl gidereceklerdir? Allahû Teâlâ bunu şöyle beyan ediyor: ‘O’nu bırakıp da taptıklarınız, kendilerine yardım edemezler ki size yardım etsinler. Onları doğru yola çağırırsanız duymazlar. Onları yürüyecek ayakları, tutacak elleri, görecek gözleri, işitecek kulakları yoktur. Eğer olsaydı Peygamberin davetine uyarlardı. Hidâyete ererler ve sapıklıktan kurtulurlardı.⁵⁵¹

Hac sûresi 73. âyette geçen sinek misali tabiat hakkında da geçerli bir misaldir. Çünkü tabiat, çağımızda uydurulan yeni bir ilâhtır. Zira inkârcılar ulûhiyyetin bütün özelliklerini tabiata vermeye çalışırlar. İlk müşrik, tabiatın

⁵⁴⁷ Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerim*, Sezgin Neşriyat, çev. Mehmet Karadeniz, İst. 1995, II, 174.

⁵⁴⁸ İsfehânî, a.g.e., s. 259.

⁵⁴⁹ Ra'd, 13/36; Kehf; 18/110.

⁵⁵⁰ Bakara, 2/255; Yunus, 10/3.

⁵⁵¹ Semerkandî, a.g.e., II, 475.

tezahürlerinden bir kısmına ibadet ederken, şimdiki kültürlü müşrik ise, bütünüyle tabiata ibadet etmeye başladı.⁵⁵²

Enbiyâ sûresindeki âyet bu bağlamda dikkatlerimiz çekmektedir. “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”⁵⁵³ Bu âyet, diğerlerinde de olduğu gibi, Yüce Yaratıcı’ya iftira atan, gözü kör, düşüncesiz müşriklere ve insanlara çok dikkat çekici bir mesaj vermektedir. Mademki bütün âlem düzen içindedir. Öyleyse bu düzeni idare eden Allah’tan başka ilâh yoktur.

Cahiliye Araplarında müşrikler ay, güneş ve yıldızlar gibi gök cisimlerine ve elleriyle yaptıkları putlara ulûhiyet nispet etmişlerdir. Kur’ân’da sözü edilen varlıklar ve oluşumların Allah’ın varlığını ve birliğini kanıtlayan belgelerden sayıldığı, bu varlıklara değil onları yaratan ve yöneten Allah’a secde etmenin gerektiği bildirilmiştir.⁵⁵⁴ Müşriklerin ulûhiyet nispet edip tapındıkları varlıkları cismen temsil eden putlar da şiddetle reddedilmiştir. *Onların, Allah’a ortak koştukları putlar kimseye faydası veya zararı dokunmayan,⁵⁵⁵ hiçbir şey yaratamayan ve kendileri yaratılmış olan⁵⁵⁶ yaşatmaya ve hayata son vermeye, ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen,⁵⁵⁷ hepsi bir araya gelse de bir sinek bile yaratamayan,⁵⁵⁸ aciz varlıklar diye nitelenir. Müşrikler putlara kendilerini Allah’a yaklaştırmaları,⁵⁵⁹ Allah katında şefaatçi olmaları,⁵⁶⁰ için taptıklarını ve atalarının da aynı yolu izlediğini söylüyordu.⁵⁶¹*

Müşrikler öldükten sonra dirilmeyi de aklına sığdıramıyorlardı. Bu hususta Hak Teâlâ, “Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (diriltilecekmişiz)? Bu, akla uzak (imkânsız) bir dönüştür!”⁵⁶² buyurarak onların düşmüş olduğu bataklığı haber veriyordu. Müşrikler yeniden dirilişi inkâr etmeleri üzerine, onları ikna etmek

⁵⁵² Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, Şamil yayınevi, çev. Beşir Eryarsoy, İst. 1991, IX, 375.

⁵⁵³ Enbiyâ, 21/22.

⁵⁵⁴ Fussilet, 41/37.

⁵⁵⁵ Mâide, 5/76.

⁵⁵⁶ A’râf, 7/191-192.

⁵⁵⁷ Furkan, 25/3.

⁵⁵⁸ Hac, 22/73.

⁵⁵⁹ Zümer, 39/3.

⁵⁶⁰ Yunus, 10/18.

⁵⁶¹ Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk” md., *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İst. 2010, XXXIX, 195; ayrıca bkz. Nahl, 16/35; Zuhruf, 43/20-22.

⁵⁶² Kaf, 50/3.

maksadıyla; müşriklere ilk yaratılışa ve çevrelerinde olup bitenlere bakmaları istenilmektedir. İçinde yüzdükleri nimetlere bakarak yeniden yaratma ve diriltmenin mümkün olduğu konusunda düşünmeye teşvik edilmektedir. Kur'ân'ın bu şüpheyeye karşı ileri sürdüğü delilin iki önemli unsuru vardır: 1. Her şeyi yok iken var eden Allah (c.c) yeniden var etmeye elbette kadirdir. 2. Ölen insanda neyin kaldığını, neyin eksildiğini, nelerin başka maddelere dönüştüğünü Allah (c.c) eksiksiz olarak bilmektedir. İnsanların benzerini yaratmak ve ruhu bu bedene iade etmek O'nun için zor değildir.⁵⁶³

5.3. Diğer Din Mensupları

Dünya üzerinde çeşitli dinler bulunmaktadır. Dinler değişik açılardan tasnife tabi tutulmuş ve ele alınan kıstaslara göre farklı tasnif şemaları ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de tarihi-coğrafi açıdan ele alınan dinlerdir. Bu gruba göre; Ortadoğu ve Sami grubu (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam), Hint grubu (Hinduizm, Budizm), Çin-Japon grubu (Konfüçyüsizm, Taoizm) ve Afrika grubu dinleri şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur.⁵⁶⁴ Biz burada Hint grubu ve Japon grubu dinleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Hint Alt Kıtası'nda ortaya çıkan inanç sistemleri arasında tarihî bakımdan en eskisi Hinduizm'dir. Hinduizm'de varlıkların oluşumu, saf maddeden saf ruha doğru bir sûreçle ifade edilir. Bu iki uç arasında madde ve ruhtan oluşan varlıklar yer alır. Buna göre başlangıçta sadece Brahman vardı. Diğerleri ondan sudur ederek varlık sahasına çıkmıştır. Ancak bu oluşumun ne zaman ve nasıl meydana geldiği belli değildir. Çünkü o, zaman sûrecinin dışındadır. Varlıklar dünyası, cansız nesnelere, bitkiler, hayvanlar ve insanlar şeklinde kategorilere ayrılır. Hint dinlerinde ahiret inancı; karma, tenasüh (ruh göçü) ve defalarca dünyaya geri gelme (reenkarnasyon) inancıyla bağlantılıdır. Bu inanç sistemine göre tam olgunlaşmamış kimseler öldükten sonra başka bir hayat yaşamaya devam ederler.⁵⁶⁵

Hinduizm'de bulunan karma inancı dünya hayatındaki ilişkileri düzenleyen davranışın ahlaki prensipleridir. Bu prensiplere göre dünya hayatında yapılan ameller, kişinin kaderine tesir eder ve tekrar vücut bulmasında rol oynar. Ölüm, bir

⁵⁶³ Heyet, *Kur'an Yolu*, V, 106.

⁵⁶⁴ Heyet, *İman ve İbadetler*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006, s. 8.

⁵⁶⁵ Koç, Eyüp, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, MEB Yay., Ank. 2010, s.78.

koru vasıtası, bir yokluk değil, bir varlıktan diğerine geçiştir. Ruhlar, ölümsüz ve ebedidir. Kişi, karma kanunu gereği iyi veya kötü davranışlarına göre ilahi, beşeri, hayvani ya da nebati vücutlar şeklinde tekrar hayat bulur.⁵⁶⁶

Budizm ise, M.Ö. 6. yy. da Hindistan'da Buda tarafından kurulmuş bir dindir. 'Buda' kendisine ilhama kavuşmuş, aydınlanmış, uyanmış anlamında sonradan verilmiş bir lakaptır. 'Buda' iki aşırılık arasında orta yolu telkin etmiştir. İki aşırılık ıstıraplı iken orta yolda, bilgi, kurtuluş ve mutluluk vardır. Bu orta yol, kişiyi Nirvana'ya ulaştıracaktır. Nirvana'ya ulaşmak için kötü huylara sahip benliği, arzu ve ihtirası yok etmek, hikmet olgunluğuna kavuşmak gerekmektedir. Kişi ancak Nirvana'ya ulaşarak tenasühten kurtulabilir. İstırapın kaynağı olan arzu ve ihtirasların giderilmesinde başvurulan 'sekiz dilimli yol' Budizm'in temelini oluşturur. Bu sekiz madde, ahlak, meditasyon ve hikmet prensiplerinin geliştirilmiş halidir.⁵⁶⁷

Konfüçyünizm, Çin klasiklerine dayandırılan ve Çin'in büyük bilgin ve filozoflarından olan Konfüçyüs'ün adına izafe edilen dini, ahlaki, sosyopolitik içerikli inanç ve uygulamalar bütünüdür. Konfüçyüs, insanın rahat bir hayat sürebilmesi için hayatın her safhasında orta yolu tutması, aşırılıktan kaçınması, iyiliğe iyilik, kötülüğe karşı da adalet gösterilmesi gerektiğini ifade eder. Adaletin gerçekleşmesi menfaati önler.⁵⁶⁸ Konfüçyüs'e göre Tanrı, düşkün insanları korumak için hükümdardır. "Tanrı Yolu'nda yardımcı olsunlar ve ülkenin her yanında huzuru sağlasınlar diye öğretmenler göndermiştir. O, yücedir. Yerdeki insanlara hükmedicidir ve kötüler çoğalınca da hükmü amansızdır. Ölüm ve hayat göğün emridir. Zenginlik ve şeref ise kaderin işidir. Tanrı her şeyi açıkça görür ve bütün işlerde insanlarla beraberdir. Kanun ve yasaları sağlayan Gök'tür. O, iyi insanlara uzun ömür bahsettiği gibi, faziletli davranışları da mükâfatlandırmaktadır.⁵⁶⁹

Kur'an'ı Kerim'de Bakara 62. ve Hac 17. âyetlerinde Sabiilerden bahsedilmektedir. Bu dinde olanları Yahudi Hıristiyan karışımı bir din inancı taşıdıkları iddia edilmektedir. Mandeiler ve Subbalar olarak iki kola ayrılan Sabiiler'in birinci kolunun putçu, ikinci kolunun ise tek Allah inancı taşıyan kimseler

⁵⁶⁶ Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta, 2000, s.160.

⁵⁶⁷ Koç, a.g.e., s. 80.

⁵⁶⁸ Koç, a.g.e., s. 85.

⁵⁶⁹ Gündüz, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yay., Ank. 2010, s. 389.

oldukları kabul edilmektedir. Allah inancı taşıyan grubun; tek, ezeli ve ebedi olan Allah'a iman ettikleri belirtilir. Ruhlarını saflaştırmak sûretiyle Allah'a ulaşacaklarını düşünürler. Onlara göre ruh temizdir. Ruhlar eşyayı meydana getirir ve bir halden başka bir hale geçerler.⁵⁷⁰

Buraya kadar anlattığımız bilgilere dayanarak diğer dinlerde tefekkür anlayışı; bu kâinat niçin var oldu? Biz neciyiz? Nereden geldik, nereye gidiyoruz? Kâinattaki düzeni kim sağlıyor? şeklinde Allah'ı bulmanın aksine; ruhu saflaştırmak sûretiyle en güzele, en zirveye ulaşmak şeklinde cereyan etmektedir. 'Buda' dinine göre tefekkür, ıstıraptan kurtulmayı hedef seçmiştir. Hint dinlerinin genel özelliğine göre reenkarnasyon şeklinde tezahür eden tefekkür anlayışı, insan ruhunun öldükten sonra başka bir bedende şekle girmesi olarak ortaya çıkmıştır.

6. SEBEBLERİ AÇISINDAN TEFEKKÜR

6.1. Allah'ın İnce Sanatlarını Düşünüp İbret Alabilmek

Tefekkür etmek evrendeki her şeye Allah'ın üstün yaratma sanatının birer delili olarak bakmaktır. Sözgelimi pencereye bakmakla pencereden bakmak bir değildir. Pencereye bakanlar belki pencerenin üzerindeki lekeleri görür ya da pencerenin çerçevesi, camı gibi bir takım yapısal özellikleri hakkında görsel bilgi sahibi olurlar. Pencerenin muhteşem bir dünyaya açıldığını düşünüp buradan dışarı bakanlarsa, bu pencerenin ardındaki güzellikleri seyrederler ve bundan sonsuz keyif alırlar. Bu anlamda tefekkür etmek, çevremizdeki güzellikleri görebilmemize yarayan bir nimettir. Tefekkür sayesinde karşılaştığımız görüntülerin her biri bize Yüce Rabbimizin azametini, sonsuz rahmetini ve üstün yaratma sanatını gösterir.

Allah (c.c) gökleri ve yeri bir gaye için yarattığını şu ayette açıklamaktadır: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları eğlenmek için yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık."*⁵⁷¹ Bu nedenle insan, niçin yaratıldığını sorgulamalıdır ve tabiatı tefekkür etmelidir. Tabiatdaki rahmet eserleri ve sanat değerleri olan nimetleri görmeli, bunları da Sâni-i Hakîm'in kudret ve rahmet eserleri olduğunu anlamalıdır. Tin sûresindeki âyet nelere dikkat çekmemiz gerektiğini

⁵⁷⁰ Yıldırım. a.g.e., I, 209.

⁵⁷¹ Duhân, 44/38-39.

bildiren âyetlerden bir tanesidir. “*İncire ve zeytine andolsun*”⁵⁷² İncir, nokta kadar küçük bir tohumdan çıkıp gelen bir kudret mucizesidir. Başka nice tohumun ya hiç çatlamayacağı veya büyümeden sönüp kaldığı zor ortamlarda bile boy vermesiyle, deyimlere ve atasözlerine dahi yerleşmiş bir meyvedir. Dahası, kendisi toprağın ve çamurun içinde olduğu halde, yavrusu hükmündeki meyvesine süt gibi halis bir gıda içirir. İnsanoğluna, yaşı da kurusu da ayrı bir lezzet ve şifa hazinesi olan meyveler sunar. Nokta kadar bir tohumdan bütün âleme kök salacak istidatta incir ağacı yaratan, onun çamur içindeki köklerinden meyvesine beyaz süt içiren, beyaz süt içen o meyvelerden ise içleri apayrı bir sanat, güzellik ve lezzet yüklü sarı, yeşil, mor incirler yediren âlemlerin Rabbinin bu mucize nimeti, onun ince kudretinin ve rahmetinin sınırsızlığını bildirmektedir.

Zeytin de, yine incir gibi, en zor şartlarda bile kök salıp boy verebilen bir ağaçtır. Âlemlerin Rabbi, ona bin sene bile yaşayabilir bir istidat bahşetmiştir. Dağ bayır demeden boy verdiği diyarlarda, geçen yıllar gövdesinin özünü kemirse bile, sırf gövdesinin kabuklarına tutunarak nice seneler meyve verebilir bir haldedir. Verdiği meyve ise, gıda ve şifa olmanın yanında, nice bin yıllar boyu, kandil ve lambaların ışık menbaı da olmuştur.⁵⁷³ Bunun için Kur’ân’da Allah (c.c), “*Her şeyden önce insan, yediği yemeğine bir baksın!*”⁵⁷⁴ buyurarak yaratmış olduğu ince sanatları insanın düşünmesini istemektedir.

Aklınıza ne gelirse tek tek bakın. İlk defa görüyormuşçasına seyredin. Bütün bunlar arasında ibret olamayacak bir şey bulabilecek misiniz? İnsan kendisine ve çevresine iyice baksa, tefekkür etse şuuru harekete geçer ve olumlu bir şekilde etkilenir.⁵⁷⁵ Arının önünde sadece bal, ipek böceğinin önünde yalnız ipek varken, insanın önünde sayılamayacak kadar çok sanat eseri dizilmiştir. İşte insan, bu kadar çok ve farklı eserin vücuda gelmesinin kendisine ihsan edilen istidattan kaynaklandığını unutmamalı ve yaptıklarıyla övünmek yerine onları birer temsil, birer numune olarak değerlendirip ilahi sanatlara ve mucize icraatlara iman ile hayret ile hayranlıkla mukabele etmelidir.⁵⁷⁶

⁵⁷² Tin, 95/1-2.

⁵⁷³ Karabaşoğlu, Metin, "İncire ve Zeytine Andolsun," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438, s. 15.

⁵⁷⁴ Abese, 80/24.

⁵⁷⁵ Güngör, Mevlüt, *Kur’ân Penceresinden Bakış*, Kur’ân kitaplığı, İst. 1997, s. 219.

⁵⁷⁶ Başar, Alaâddin, "İnsan Niçin Önemlidir?" *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2012, S. 431, s. 8.

Nefsinin esaretinden kurtulan ve insafla aklını kullanan insan, bu yaratılışın hikmet ve gayesini Yaratacının bildirdiği gibi bilecek ve bu yaratılışı anlama, Yaratan'ı tanımaya en büyük delil olarak görecektir. Anne karnında döllenen yumurtayı (zigotu) üreterek biçimlendiren, bir tek hücreden çeşitli karakterde hücreler üretilip el, ayak, göz, kulak, kalp, mide, akciğer, karaciğer gibi iç ve dış organları, sayısız sinir organlarıyla birbirine bağlayan, düşünce ve duyu sistemini birbirine bağlayan, her canlıyı kendine özgü karakter ve şekliyle yaratan sonra bütün insanları ve canlıları güzel rızıklarla besleyen Allah'tır. İşte bu nedenle yalnız ona kulluk etmek gerekir. Çünkü o âlemlerin Rabbidir ve övgü de ona olmalıdır.⁵⁷⁷ Ancak alışkanlığın verdiği katılıkla kâinattaki akılları durduran bu incelikleri ve güzellikleri görmek mümkün olmuyor. Ancak bu akıl devreye girerse bu incelikler fark edilir. İşte böyle gözleyenler ilâhi kudretin farkına varırlar. Her tarafın göz alıcı ve parlak manzaralarını görürler. Bu manzaraların başkası tarafından var edilemeyeceğini anlarlar. Ayrıca bu eşsiz görüntüler bitip tükenmek de bilmez, her zaman yeni ve güzel bir şekilde gözlere görülür.⁵⁷⁸ Bu nedenle Kur'ân, tüm insanları bu kâinatı gözlemlemeye çağırıyor.

Bediüzzaman Said Nursi; "Allah hesabına kâinata bakan adam her ne müşahede ederse ilimdir"⁵⁷⁹ ifadesiyle tefekkürün nasıl olması gerektiğine ince bir vurgu yapmaktadır. Derin bir düşüncenin neticesinde bu kanaate varan ve ona göre bilinçli hareket eden kişi, her zaman için daha kârlı çıkar. Bilerek kötü şeyden korunmuş ve iyiyi tercih etmiş olur. Aynı zamanda başkalarını taklit etmekten kurtulur. Kendisi başkalarına yol gösterir.⁵⁸⁰

6.2. Çevremizden İbret Alabilmek

Evrende yaratılmış olan her varlık, her detay mutlaka üzerinde düşünmeyi gerektiren hikmetlerle doludur. Ancak bu hikmetleri sadece her an Allah'a dönüp yönelen, Allah'ın yarattıkları üzerinde düşünen, samimi ve vicdanlı kişiler görebilirler. Allah (c.c) yeryüzünde insanlar için sayısız nimet var etmiştir. Ancak bu nimetlerin farkına varabilmek, her birinin hakkını verebilmek için üzerlerinde

⁵⁷⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yay., İst. 1988, VIII, 94.

⁵⁷⁸ Kutub, a.g.e., XV, 92.

⁵⁷⁹ Bediüzzaman, Said Nursi, *Mesnevi-i Nûriye*, Sözler Yay., İst, 2004, s. 199.

⁵⁸⁰ Topbaş, Osman Nuri, *Öyle Bir Rahmet ki*, Erkam Yay., İst., 2007, s. 235.

düşünmek gerekir. İnsanlar için gökten su indiren, içecekleri suyu var eden, ağaçları, bitkileri, çiçekleri yaratan, hayvanları onların hizmetine veren, yerden çeşitli renk ve tatlarda meyveler bitiren Allah'tır. Geceyi, gündüzü, güneşi, yıldızları ve ayı insanların emrine veren, çeşitli yiyecekleri de insanlara sunan Rahman ve Rahim olan Allah'tır. Bundan başka ırmaklar, dağlar, yollar hep insana yarar sağlaması için Allah (c.c) tarafından var edilmiştir. Daha bunlar gibi Allah'ın yarattığı sayısız nimetler vardır ki, Allah (c.c) bu nimetlerin çokluğunu "*saymakla bitiremezsiniz*"⁵⁸¹ diye bildirir. İşte gerek bu nimetler gerekse diğer her şey Allah (c.c) tarafından bir amaç üzerine yaratılmıştır. İnsanın yapması gereken bu amacı anlamak ve kendisinden istenildiği şekilde davranmaktır.

Dünya, kör tesadüfler sonucu oluşmuş sıradan bir mekân değildir. Dikkatle bakıldığında; yeryüzünün insan için yayılıp, döşendiği, toprağın adeta bir halı gibi kaplandığı, gökyüzünün insanın korunabilmesi için adeta bir tavan kılındığı, içindeki canlıların insanın beslenmesi, giyimi ve barınması için uygun özelliklerle dolu olduğu, çiçeklerin, böceklerin ve diğer her şeyin çok büyük bir sanatın göstergesi olduğu açıktır. Bu durumda dünya bir oyun ve oyalanma yeri olamaz. Açıktır ki burası bir sınav yeridir ve bu sınavın sonucu son derece önemlidir. Gerçekten de insan düşünerek bu gerçeklere rahatlıkla ulaşabilir.

Çevremize baktığımızda biz bir tek organımızın aynısını yapamazken, bir buğday tanesi on-on beş tane buğday tanesi veriyor. Yine bir kadın, ağız, burnu ve kulaklarıyla, kalbi, midesi ve ciğerleriyle, ruhu, akli ve hissiyatıyla mükemmel bir çocuk dünyaya getiriyor. İnsanlığın bütün imkânlarına rağmen bir organ yapamadığımız halde; cahil ve basit şeyler harika ilim ve kudret gerektiren işler yapıyor görünüyorsa, anlaşılır ki bu onların işi olamaz.⁵⁸² Âyette düşünmenin önemi şöyle ifade edilir: "*Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde, insanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah'ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretip-yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun*

⁵⁸¹ Nahl, 16/18.

⁵⁸² Kırkıncı, Mehmet, "Sebepler Cahil, İşler Mükemmel," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440, s. 36.

eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için gerçekten âyetler vardır."⁵⁸³

İnsan, bu eşsiz nizamın nasıl böyle kusursuz işlediğini düşünse, bunun görünmeyen bir güç tarafından meydana getirildiğini ve bu gücün Kur'ân'da kendisini tanıtan Allah (c.c) olduğunu anlayacaktır. Bütün kâinatın Allah'ın yüceliğine ve birliğine şehadet ettiğini görecektir.⁵⁸⁴ İnsan etrafına dikkatli bir şekilde bakıp ibret alırsa tabiat olaylarının kendi kendine olmadığını/olamayacağını, bir yaratıcısının olduğunu ve kâinatın kendinden başka güçlü bir varlığa işaret olduğunu anlar.⁵⁸⁵

İnsanlar akıllı oldukları halde ve kanunlara uymanın gerekliliğini bildikleri halde zorlanıyorlar. Peki, bu cansız elementler, kâinattaki kanunları nereden bilecekler? Bunları kim itaat ettirecek ve karışıklık çıkmasını önleyecek?⁵⁸⁶ Mesela, sıcak havalarda vücudumuz nasıl değişir? Kışın başka yazın başka mı davranır? Havanın sıcaklığına devamlı değişirken vücudumuzun iç sıcaklığı hep aynı kalmaktadır. O zaman vücudumuzun sıcaklığını bilen ile çevremizin sıcaklığını belirleyen bizleri seven Allah'tır. Çünkü ne bizler vücudumuzun iç sıcaklığını dengede tutabiliriz ne de havayı yaşanabilir sıcaklıklara ayarlayabiliriz.⁵⁸⁷

Gözümüz önündeki bu hâkimane ve rahimane işler ve varlıklar arasında kurulmuş olan bu nihâyet derecede mucize ve harika sistem, Allah'ın ilmini, iradesini ve kudretini akıl sahiplerine ne güzel tanıttırmaktadır. Renkleriyle gözümüze, tatlarıyla dilimize, kokularıyla burnumuza, zarafetleriyle iştihamıza tam hitap ettikleri meyveler, vitaminleriyle de bedenimizin imdadına koşuyorlar. Ey insan! İnsan isen, şu güzel işlere, tabiatı, tesadüfü, abesiyeti, dalaleti karıştırma.⁵⁸⁸

Bütün bu matematiksel ve fiziksel plana bağlı sistemler, biz insanlara neyi hatırlatıyor? Boşuna, gayesiz yaratılmış hiçbir şey olmamakla beraber, eşyanın çoğunun henüz niçin, ne maksatla, ne yarar sağlamakla niçin yaratıldığı

⁵⁸³ Bakara, 2/164.

⁵⁸⁴ Sâbûnî, a.g.e., III, 410.

⁵⁸⁵ Atahan, a.g.e., s. 74.

⁵⁸⁶ Tatlı, Âdem, "Canlılarda Aynı Kanunların Görülmesi, Yaratıcılarının Bir Olduğunu Gösterir," *Zafer Der.*, Sakarya, Mayıs 2013, S. 435, s. 18.

⁵⁸⁷ Yıldız, İbrahim, "Sıcak Günler," *Zafer dergisi*, Sakarya, Haziran 2010, S. 402, s. 13.

⁵⁸⁸ Satıl, Fatih, "Meyve ve Tohumların Dağılma Mekanizması," *Zafer Dergisi*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438, s. 38.

bilinmemektedir. Tespit edilebilenler ise, yüksek ve sınırsız bir kudretin mükemmel sanatını ortaya koymaktadırlar.⁵⁸⁹

Dünyada olan her olay nasıl olması gerekiyorsa öyle gerçekleşiyor. Sayısız ihtimaller arasından her defasında en uygun olanı seçiliyor. Tam bir uyum, mükemmel bir düzen görünüyor. Tesadüfen olsaydı her şey karmakarışık olurdu. Tesadüfen bir kelime, bir resim, bir kulübe bile meydana gelemezken, incelenmesi için bile ileri düzeyde bilim gerektiren bitki, hayvan ve insan nasıl meydana gelebilir?⁵⁹⁰ Kâinattaki düzenin hiç bozulmaması her şeyin kararında kalması devamlı tecelli eden ve eşyaya nüfuz etmiş bulunan iradenin varlığının göstergesidir.⁵⁹¹

İşte kâinatta meydana gelen hadiseler bize gösteriyor ki, hiçbir şey düzensiz değildir. Şâyet insan, açık bir gözle, samimi bir kalple, anlayışlı bir duyguyla çevrelerinde olanlara baksa, her an cereyan eden harikaları görebilirler. Ama insan bu hakikatlerle karşılaşılıyorlar da bir türlü düşünemiyorlar. Hâlbuki şuurlu bir düşünce yapısına sahip insanların bu harikaları her zaman düşünmesi ve yaratıcı gücün huzurunda defalarca secde etmesi gerekmektedir.

6.3. Farkındalık Oluşturmak

Allahû Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde "düşünmez misiniz", "düşünenler için deliller vardır" ifadeleriyle tefekkür etmenin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca üzerinde düşünmek için Allahû Teâlâ sayısız deliller yaratmıştır. Gördüğümüz, farkına vardığımız her şey Allahû Teâlâ'nın bir tecellisi ve delilidir. Bu nedenle göklerde, yerde ve bunların aralarında bulunan her şey birer tefekkür vesilesidir.

Yaratılışa inanan insan, kâinattaki varlıkları Allah'ın eserleri olarak düşünür ve görür. İnceleme ve araştırmasını ona göre yapar. Kâinatla ilgili çalışırken, bu eserin sahibi olan Allah'ın bildirdiklerini dikkate alır. Bu konuda Kur'ân ve hadislerin sesine kulak verir. Yaratılışa ve yaratıcıya inanmayan da, kâinattaki bütün varlıkları tesadüf ve tabiatın eseri olarak görür. Her şeyin başıboş, anlamsız ve gayesiz ortaya çıktığını düşünür. İncelemesini bu fikrinin üzerine inşa eder. Elde

⁵⁸⁹ Yıldırım, a.g.e., VII, 3286.

⁵⁹⁰ Sevinçgül, Ömer, "Bilinen Oluyor," *Zafer Dergisi*, Sakarya, Eylül 2013, S. 441, s. 19.

⁵⁹¹ Takım, Kasım, "Kâinat Kurulu Bir Makine mi?" *Zafer Dergisi*, Sakarya, Eylül 2013, S. 441, s. 21.

ettiği her bilgiyi, bir yaratıcıyı reddeden inkâr felsefesine göre yorumlar. Hâlbuki insanın tek hücreden yaratılışı, ilk yaratılışından daha basit değildir. Bir hücreden insanı yaratan ilim, irade ve kudret sahibi, dün de onu yoktan var etmiştir. İnsanlar, yaratılış konusunda bu felsefecilerin şahsi yorumlarını dinledikleri kadar, fen bilimlerini, Allah'ı ve peygamberini de dinlemeli ve onları sözlerine kulak vermelidirler.⁵⁹²

Tabiat öylesine mükemmel örülmüş ve düzenli çalışmaktadır ki, Allah'ın en büyük mucizesi olarak Kur'an'da birçok kez dile getirilmiştir. Allah'tan başka hiçbir varlık böylesine istikrarlı bir yapıyı inşa edemez. Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmek için Allah'ın mucizesi olduğu bildirilen kâinata, onun gayesine ve ilâhî düzenine büyük önem veren Kur'an,⁵⁹³ evrenin yaratılmasını ve düzenli işlenmesini, bunların da bir tek güçlü yaratıcı tarafından yapıldığını göstermektedir. Ayrıca akıllı bir insan, bunların boşu boşuna yaratılmadığını anlayacaktır.⁵⁹⁴ Bu kâinat, içindeki tüm sebeplilik süreçleriyle birlikte kendi yaratıcısının temel işareti (âyeti) ve varlığının delilidir.⁵⁹⁵ Burada Kur'an'ın canlandırmak ve vermek istediği şey de kesin, derin ve düşündürücü bakıştır.⁵⁹⁶ Kevni âyetlerle Yüce Allah (c.c), insanlara birçok mesajlar vermiş, bu mesajlardan önce ve sonra insanın dikkatini bazı konular üzerinde toplamış ve bu konularla kendi kudretinin eşsizliğini göstermiştir.

6.4. Dünya Ve Ahiret Mutluluğunu Yakalayabilmek

Samimi bir tefekkür, mümine hem dünyada hem de ahirette pek çok hayır getirir ve hikmet kazandırır. Çünkü imanlı kişiler, etraflarında olan bitenler hakkında sârekli düşünürler. Allah (c.c) âyetlerde salih müminleri kendi katında bekleyen güzel karşılığı şöyle müjdelemiştir: *"İman edip salih amellerde bulunanlar; onları, içinde ebedi kalıcılar olarak, altından ırmaklar akan cennetin yüksek köşklerine*

⁵⁹² Tatlı, Âdem, "Evrimsel Gerçek Hükümlüdürler Gerçeğe Ulaştıramazlar," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2012, S. 430, s. 45.

⁵⁹³ Han, Fethullah, *Kur'an ve Kâinat Âyetleri*, çev. Safiye Gülen, İnkılap Yay., İst. 1998, s.30.

⁵⁹⁴ Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an*, ter. Muhammed Kaya Han, İnsan Yay., İst. 1986, III, s. 279.

⁵⁹⁵ Atahan, İsmet Kürşad, *Kevni Âyetlerin Kur'an Üslubu Bakımından İncelenmesi*, AÜSBE, Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış), Ank. 2005, s. 77.

⁵⁹⁶ Atahan, a.g.e., s. 88.

muhakkak yerleştireceğiz. (Salih) Amellerde bulunanların ecri ne güzeldir. Ki onlar, sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir."⁵⁹⁷

Hep 'ben, ben' deyip duran adam şunu sormalı kendine. Kimsin sen? Nereden gelip nereye gidiyorsun? Çevrene şöyle bir bak. Kim tanır, kim bilir seni? Ne organların, ne de içinde yaşadığın dünya. Hiçbir şey bilmez, tanımaz seni. Oysa her şeye muhtaçsın. Hiçbir şey elinden gelmiyor. Her şey imdadına koşturuluyor. Şöyle başını çevir bir bak. Güneşten aya kadar, buluttan yağmura, topraktan ağaca, ağaçtan çiçeğe, meyveye kadar... Dağlar, denizler, ırmaklar, her şey bir gaye içinde, bir görev peşinde. Peki, sen neyin peşindesin? Bu âlemde görevin ne? Niçin her şey senin yardımına koşturuluyor? Farkında mısın? Son derece aciz ve zayıf olmana rağmen niçin her şey sana hizmet ettiriliyor? Bunu düşünmelisin. Her şey bir plan ve düzen içinde işlerken, sen gayesiz, idealsiz kalamazsın, başıboş olamazsın. Senin dışındaki bu âlemdeki küçük büyük, canlı cansız her varlığa belli görevler yüklenmiş. Bunu görüyorsun. Peki, senin görevin ne?⁵⁹⁸ Tefekkürle kâinata nazar gezdirerek dünya ve ahiret mutluluğunu ancak böyle yakalarsın.

Kulunu çok iyi tanıyan Allah (c.c) insanın ibadetinin, tefekkürünün ve şükürünün hiç olmadığını veya az olduğunu Kur'ân'da bildirmiş,⁵⁹⁹ bunca nimete karşı kulunun daha fazla şükretmesi gerektiğini açıklamıştır. Gerçekten de insan aklını kullanır ve Allah'ın kâinata meydana getirdiği ve kendisinin hayatına fayda veren kanunları da düşünürse onun varlığını hiç şüphesiz kabul edecek ve bundan da tevhid inancına ulaşacaktır. Allah'ın yeryüzünü niçin yarattığı ve onun insana temin ettiği fayda, suyu indirip meydana getirdiği canlılık ve bu canlılığın insanlara sağladığı yararlar gibi hayatın devamını sağlayan tabiat kanunlarından açılımlar ve genellemeler yaparak nihaî neticeye ulaşır.⁶⁰⁰

İnsanın, bu imtihandan başarıyla çıkmasının yolu, ona, kozmik düzen içindeki işlevlerini tabii bir zorunlulukla yerine getiren varlıklardan üstün olma imtiyazı sağlayan, yeryüzünde Allah'ın halifesi sıfatıyla iş görme (amel) yetki ve sorumluluğunun⁶⁰¹ kapılarını açan akıl ve irade gücünü yerli yerinde kullanarak

⁵⁹⁷ Ankebût, 29/58-59.

⁵⁹⁸ Batman, Orhan, "Dünyada Turist Gibi Yaşamak," *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2013, S. 439, s. 42.

⁵⁹⁹ Mü'min, 40/ 61; Bkz: Secde, 32/9; Yâsîn, 36/73; Nahl, 16/83.

⁶⁰⁰ Bayraklı, a.g.e., s..69.

⁶⁰¹ Zâriyât, 51/57.

yüklendiği emanete sahip çıkmasıdır. Aksi halde o, biri aklın diğeri iradenin yanlış kullanılmasının ürünü olan cehalet ve zulmün pençesine düşerek imtihanı kaybedecektir.⁶⁰²

6.5. Gayri Müslimlerin Düşükleri Hataya Düşmemek

Düşünenler için, yaratılan her şeyde Allah'ın mucizesini görmek ve O'nun büyüklüğünü idrak etmek mümkündür. Düşünmeyenler ise gözlerinin önündekini bile görmekten acizdirler. Kur'ân'da, kâfirlerin düşünmedikleri ifade edilmektedir. *"Göklerde ve yerde nice mucizeler var ki, yanlarından geçerler de dönüp bakmazlar bile."*⁶⁰³ Oysaki *"Yeryüzünde âyetler vardır. Görürcesine bilenler için..."*⁶⁰⁴ İşte bu nedenle Kur'ân, düşünmeyenleri aynı zamanda kör ve sağır olarak da nitelendirmektedir. Çünkü Kur'ân'ın işaret ettiği gibi düşünme; gönül gözü ile görüp, nefsin isteklerinden bağımsız bir akıl ve mantık ile algılamanın sonucudur. Kur'ân bu gerçeği, olağanüstü bir anlatım ile vermektedir; *"Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki, kalpleri olsun da onunla düşünsünler, kulakları olsun da onlarla duysunlar. Şu bir gerçek ki; kafadaki gözler kör olmaz. Göğüslerin içindeki gönüller körleşir."*⁶⁰⁵ İşte bu nedenle; *"Gönlünü ve aklını çalıştırandan başkası düşünüp anlayamaz!"*⁶⁰⁶

Kıyamet günü, düşünmeyenlerin sonunun nasıl olacağını yine Kur'ân'dan dinleyelim; *"Size düşünecek bir kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? Hadi tadın bakalım azabı. Zalimler için hiçbir yardımcı yok artık!"*⁶⁰⁷

İlahi emirleri eğlence aracı edinmenin temelinde, bu emirlerin nedenini düşünüp anlamamak yatar. *"Namaza çağırdığımızda onu, oyun ve eğlence edindiler. Böyle yaptılar, çünkü onlar düşünmeyen bir topluluktur."*⁶⁰⁸ *"Düşünenler ise, bütün ilahi emirleri kabul eder, hepsi Allah katındandır derler."*⁶⁰⁹ *"Çünkü tüm ilahi emirler, düşünüp öğüt almamız içindir."*⁶¹⁰ *"Siz namaza çağırdığınız vakit onu alaya*

⁶⁰² Sarioğlu, Hüseyin, *Kur'an'da Akli Tefekkürün Boyutları*, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 34, İst. 2001, s. 6.

⁶⁰³ Yusuf, 12/105.

⁶⁰⁴ Zâriyât, 51/20.

⁶⁰⁵ Hac, 22/46.

⁶⁰⁶ Bakara, 2/269.

⁶⁰⁷ Fâtır 35/37.

⁶⁰⁸ Mâide, 5/58.

⁶⁰⁹ Âl-i İmran, 4/7.

⁶¹⁰ En'âm, 6/151-152.

alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır."⁶¹¹ Münkirlerin düştükleri hatalar Kur'ân'da işte bu şekilde ele alınmıştır.

Bedüzzaman, tefekkürle münkirleri susturup ahiret inancına mecbur etmek olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Âyâ, üstünüzdeki semaya bakmıyor musunuz ki, biz ne keyfiyette, ne kadar muntazam, muhteşem bir sûrette bina etmişiz. Hem görmüyor musunuz ki; nasıl yıldızlarla, Ay ve Güneş ile tezyin etmişiz, hiçbir kusur ve noksanıyet bırakmamışız. Hem görmüyor musunuz ki, zemini size ne keyfiyette sermişiz, ne kadar hikmetle tefriş etmişiz. Yerde dağları sağlam yapmış, denizin istilâsından muhafaza etmişiz. Hem görmüyor musunuz, o yerde ne kadar güzel, rengârenk her bir cinsten çift hadrevatı, nebatatı halkettik. Yerin her tarafını o güzellerle güzelleştirdik. Hem görmüyor musunuz, ne keyfiyette sema canibinden bereketli bir suyu gönderiyoruz. O su ile bağ ve bostanları, hububatı, yüksek leziz meyveli hurma gibi ağaçları halkedip ibadımâ rızkı onunla gönderiyorum, yetiştiriyorum. Hem görmüyor musunuz; o su ile ölmüş memleketi ihya ediyorum. Binler dünyevî haşirleri icat ediyorum. Nasıl bu nebatatı, kudretimle bu ölmüş memlekette çıkarıyorum. Sizin haşirdeki hurucunuz da böyledir. Kıyamette arz ölüp, siz sağ olarak çıkacaksınız."⁶¹²

Seyyid Kutub, "dünyanın geçici metaı ile ilgili bir şeyle karşılaştıkları zaman hemen ona dönüyorlar. Hem onlar bu kitabı incelemiş oldukları ve öğrenmiş oldukları halde. Ne var ki sadece incelemek, öğrenmek kalplere inmedikçe hiçbir fayda sağlamaz. Nice din bilginleri biliriz ki kalpleri dinden tamamen uzaktır. Kendilerine dünya nimetleri verecek olan kişilerin arzularına göre fetvalar vermeye çalışırlar. Ancak Allah'tan korkanlar, ahdi sevenler, hak ile üstünlük sağlayanlar için şüphesiz ki ahiret daha hayırlıdır,"⁶¹³ sözüyle müslümanları ehli kitap gibi hataya düşmemeleri konusunda ikaz etmektedir.

6.6. Ölüm Hazırlıklı Olabilmek

Müminler ölüm hazırlığı, ahiret hayatına geçişin bir basamağı olarak kabul ederler. Bu sebeple de ölüm hazırlık olgusu ve ölüm sonrası için yapılacak

⁶¹¹ Mâide, 5/58.

⁶¹² Bedüzzaman, Said Nursi, *Sözler*, Sözler yayınevi, Ank. 2004, s. 432.

⁶¹³ Kutub, a.g.e., VI, 295.

hazırlıklar özel bir önem taşımaktadır. Müminler, kıyamet gününde Allah'ın huzuruna günahsız bir şekilde çıkmak için hayatları boyunca belli bir düşüncede, belli bir çizgide hayatlarını sürdürürler. Kur'ân ve Hz. Peygamberden aldıkları emir ve yasaklara uymaya çalışarak, ölüm sonrasına hazırlık yaparlar. Bunların en önemlisi Allah'ın (c.c) sevgisini kazanmak, salihlerden olmaya çalışmak, Allah'ı (c.c) zikrederek takvaya ulaşmak, iman ehli olarak ölmek, dünya ve ahiret iflasından kurtulmak, şehitlik mertebesine ulaşma gibi hazırlıklar sayılabilir.⁶¹⁴

*İnsanın ölümünden sonra diriltilmesinde hiçbir şüphe yoktur.*⁶¹⁵ Hikmet sahibi Yaratıcının, insanı yaratıp ona güç kuvvet bahşedip sonra onu hiçbir sorumluluk taşımadan yaptıkları iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını vermeden istediğini yapmakta serbest bırakacağı düşünülemez. Yeryüzü harika ve her biri birer gayeye matuf âyetleriyle yaratıcısının hikmet sahibi olduğu gerçeğine delalet eder. Dolayısıyla, yarattığı varlığı hiçbir gaye gütmekten yaratması söz konusu olamaz.⁶¹⁶

Meyve Risalesi'nin Dördüncü Meselesinde Bediüzzaman Said Nûrsi: “Evet, bu cihan harbinden daha büyük bir hadise ve bu zemin yüzündeki hâkimiyet-i âmme dâvâsından daha ehemmiyetli bir dâvâ, herkesin ve bilhassa müslümanların başına öyle bir hadise ve öyle bir dâvâ açılmış ki, her adam, eğer Alman ve İngiliz kadar kuvveti ve serveti olsa ve akli da varsa, o tek dâvâyı kazanmak için bilâtereddüt sarf edecektir. “Herkesin, iman mukabilinde, bu zemin yüzü kadar bağlar ve kasırlarla müzeyyen ve bâki ve daimî bir tarla ve mülkü kazanmak veya kaybetmek dâvâsı başına açılmış. Eğer iman vesikasını sağlam elde etmezse kaybedecek. Ve bu asırda, maddiyunluk tânuuyla çoklar o dâvâsını kaybediyor. Hattâ bir ehl-i keşif ve tahkik, bir yerde kırk vefiyattan yalnız birkaç tanesi kazandığını sekeratta müşahede etmiş; ötekiler kaybetmişler. Acaba bu kaybettiği dâvânın yerini, bütün dünya saltanatı o adama verilse doldurabilir mi?”⁶¹⁷ diyerek ölüme her zaman hazırlıklı olmamız gerektiğini vurgulamaktadır.

Yaşarken Rabbini tanımayan ve O'nun eserlerinin farkında olmayan insanın hesap gününde gözü açılır, yalanladığı gerçekleri görür. Onun için insan kendini gözetmeli, iyi olmaya çalışmalı, kötü işler yapıp da bunlara mazeretler saymaya

⁶¹⁴ Kaplan, Abdurrahim, *Kur'an-ı Kerimde Ölüm Gerçeği*, Seyda Yay., Diyarbakır 2012, s. 44.

⁶¹⁵ Nisâ, 4/ 87.

⁶¹⁶ Atahan, a.g.e., s. 97.

⁶¹⁷ Bediüzzaman, Said Nursi, *Asa-yı Musa (4. Mesele)*, Sözler yayınevi, İst. 2004, s. 19.

kalkışmamalıdır. İnsan, kendi keyfinin temennilerine göre değil, hak gözüyle hareket etmelidir. Böylelikle hak ile batılı, hayır ile şerri ayırt edebilmelidir.⁶¹⁸ İmkânlar elde varken değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Kur'ân, akıl ile direk bağlantılı olan “taakkul,” “tefekür,” “tedebbür,” “tezekkür” ve “tefakkuh” kavramları ile doludur. Bu kavramları ihtiva eden âyetler bir bütün olarak ele alındığında ortaya çıkan genel mana; insanın aklına hitap edebilmesidir. Bu suretle, insanın özüne ve aslına rücu edebilmesi hedeflenmektedir.

Kur'ân'da düşünüp vicdanıyla gerçekleri gören ve bundan dolayı Allah'tan korkup sakınan insanlardan bahsedilir. Hiç düşünmeden, bir gelenek gibi atalarından gördüklerini körü körüne uygulayanların hatalı oldukları haber verilir. Bu kişiler, kendilerine sorulduğunda Allah'a inandıklarını söylerler. Ancak düşünmedikleri için Allah'tan korkup sakınarak davranışlarını düzeltmezler. Şurası bir gerçektir ki nice tecrübelerle rağmen gözün hakikati görmemesi, kulağın işitmemesi ve kalbin anlamamasının suçu et parçacıklarında değil şahsın kendi hatasından olsa gerektir. Çünkü bu durumda gözler kör değil, fakat göğüslerdeki kalpler kördür.

Tefekür, bütün mahlûkat içinde sadece insana mahsus en yüksek bir kabiliyet ve haslettir. İnsana mahsus olan bu yüksek kabiliyet ve seciye Kur'âni tefekürle mayalandığı zaman gerçek ve ideal hüviyetini kazanmış olacaktır. İşte Kur'ân'ın kazandırdığı tefekür anlayışı, beşerî tefeküre bir nevi ruh ve hayat verir. Kur'âni tefekür, insanın hayata geliş gayesi olan şu kâinatın sahibini tanımak ve iman vasıtası ile O'na intisap etmek sûretiyle yaratılış gayesini gerçekleştirmeyi hedefler. Bunun yanı sıra taklidî bir seviyede imanı olan kimseye de tahkiki imanı kazandırmakla onu kâmil bir mü'min seviyesine ulaştırır.

İnsan ibret ve basiretle bakıp tefekürünü derinleştirdikçe tezekkür gerçekleşir. Tefekürle elde edilen manalar tezekkürle daha berrak bir hale gelir. İnsandaki tefekür gücü, bir şeyle ne kadar çok meşgul olursa insanda onu tanıma arzusu ve tezekkür de o kadar artar. Tefekürün iki meyvesi vardır: Biri mümkün olduğunca talep edilen şeyi tanımak, diğeri de tanımanın gereğine göre amel

⁶¹⁸ Atahan, *a.g.e.*, s. 99.

etmektir. Tefekkürün sonucu faydalı bilgi ve kararlardır. Bunun sonucu da o bilgileri eyleme koymak; yani salih amel haline dönüştürmektir.

Tefekkürle berraklaşan zihin basirete kanat açar. Basiret güçlendikçe kişi Kur'ân'ın ifadesiyle "ülü'l-elbâb" yani akıl ve idrak sahibi olur. Tefekkür, evrendeki muhteşem sanata bakıp, Yüce yaratıcıyı bulma ve O'na hayran olmaktır. Tefekkür, yaratılan varlıklarda bizce gizli olan ilahî güzellikleri bulup onları gönül gözüyle seyretmektir. Bu nedenle aklın vazifesi O'nu tanımak, gönlün vazifesi O'nu aramak, kalbin vazifesi O'nun sevgisini tatmaktır.

İnsan bu uçsuz bucaksız göklerle, üzerinde sayısız canlıların yaşadığı yeryüzünü yaratan ve dinlenmesi için geceyi, faydalanması için gündüzü veren (İbrahim, 14/33) Allah'ın kudretini görmezlikten gelemes. Çünkü O'ndan başka hiçbir varlık bu kudrete sahip değildir. Allah'ın yüce kudretine delil olarak her şeyin yaratılması ve yaratılan her şeyin ince hesaplarla, birbirine çarpmadan, karışmadan, düzenli bir şekilde devam etmesi yalnızca inanmayanlara değil, müminlere de ibret dersi vermekte ve inançlarını güçlendirmektedir. Ne gariptir ki, güzel bir sanat eserini görüp onu yapana hayran olan insan, hem kendi nefsinde hem de bütün bu kâinata akıllara durgunluk veren muhteşem sanatı gördüğü hâlde, bunların yaratıcısının kudret ve yüceliğini düşünmez. O'nun azamet ve celâli karşısında hayret ve dehşet içinde kalmaz!

Ne yazık ki, son asırlarda Kur'ân'ın öngördüğü tefekkür terk edilmiş, İslam dünyasında şekilcilik hâkim olmuş, hurafeler almış yürümüş ve batıl inançlar yayılmıştır. Müslümanlar taklitçiliğe yönelmiş ve geri kalmış, başkalarına muhtaç duruma düşmüşlerdir. Onlar Kur'ân üzerinde düşünecekleri, manasını anlamaya çalışarak hükümlerini uygulayacakları yerde, onu yalnız kabirlerde ve matem günlerinde okunan bir kitap durumuna getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Muhammed, *Tevhid Risalesi*, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ank., 1986.
- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzülü'l-ilbâs*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985
- AKGÜN, İbrahim, *Kur'ân Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları*, Iğdır Ün. İlahiyat Fakültesi Der., S. 1, Nisan 2013.
- AKINCI, Âdem, *Kur'ân'daki kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri*, Harran Ün. İlahiyat Fak. Der., S. 42.
- AKYILDIZ, Necmettin, *Kulak Hastalıkları ve Mikro-cerrahisi*, Bilimsel Tıp yayınevi, Ank. 1998.
- ALAŞ, Ali, "Soğuk Denizlerdeki Balıklar Donmaktan Nasıl Korunurlar?" *Zafer Der.*, Sakarya Aralık 2013, S. 444.
- ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'i-lMesânî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1884.
- ATAHAN, İsmet Kürşad, *Kevni Âyetlerin Kur'ân Uslubu Bakımından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ün., Ank. 2005.
- ATALGIN, Hakan, "Kuşlarda Solunum," *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2012, S. 429.
- ATEŞ, Süleyman, *Gerçek Din Bu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. 1991.
- _____, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yay., İst. 1988.
- BAR, Muhammed Ali, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, ter. *Abdulvehab Öztürk*, T.D.V. Yay., Ank. 1996.
- BAŞAR, Alaâddin, "İnsan Niçin Önemlidir?" *Zafer Der.*, Kasım 2012, S. 431.
- BATMAN, Orhan, "Dünyada Turist Gibi Yaşamak," *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2013, S. 439.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Kur'ân'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfi Yay., İst. 1999.
- _____, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Bayraklı Yay., İst. 2007.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursi *Mesnevi-i Nuriye*, Sözleryay. İst. 2004.

- _____, Said Nursi, *Sözler*, Sözler Yay., Ank. 2004.
- _____, Said Nursi, *Asa-yı Musa (4. Mesele)*, Sözler Yay., İst. 2004.
- _____, Said Nursi, *Lemalar (21. Lema)*, Sözler Yay., İst. 2004.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimû't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru't-Tayyibe, Beyrut 1997.
- BEYDAVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Mer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Nesa Yay., İst. 1964.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "Akıl" md., *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1989.
- _____, Süleyman. Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Nobel Yay., Ank. 1997.
- BORAY, Süleyman Hayri, "Akıl," *T.D.V. Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1989.
- BUCAİLLE, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes Kur'ân ve Bilim. çev. Suat Yıldırım, T.Ö.V. Yay., İzmir 1985.*
- BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahih*, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1979.
- BURSEVÎ, İsmâîl Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Eser Neşriyat, İst. 1968.
- CANBAZOĞLU, Suat, "Suyun Akışkanlığındaki Hikmetler," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2013, S. 442.
- CANBULAT, Mehmet, "Zikir" md. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- CARREL, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, ter. Ömer Durmaz, Hayat Yay., İst. 1999.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Hayrın Anahtarı Tefekkür*, Diyanet Aylık Der., Ankara, Ocak 2011, S. 241,
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yay., Ank. 1997.
- _____, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ank. 1976.
- ÇELEBÎ, İlyas, "Nazar" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 2006.
- ÇETİN, Mustafa, *Kur'ân'da Tefekkür Kavramı*, Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fak. Der., İzmir 1994, S. 8,

- ÇİL, Yaşar, "Kalbimizi Ne kadar Tanıyoruz?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2012, S. 428.
- ___, Yaşar, "Karıncalar," *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2010, S. 405.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yay., İst. 2006.
- DÖNDÜREN, Hamdi, "Akıl" *md. T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1989.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Şirketü Mektebe. Kahire 1952.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye*, Beyrut 1993.
- EBÛSUÛD, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdû'l-âkli's-selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim*, Dâru'l Mushaf, Kahire, ths.
- FAZLURRAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Meşrik Yay. Beyrut, 1991.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Tahir b. Muhammed b. Yakup, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas*, Şirketü Mektebeti'l-Ma'rife, Kahire 1951.
- GAZÎ AHMET MUHTAR Paşa, *Yaratılış ve Ötesi*, Kültür Yay, İst. 1989.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Zeynü'd-Din, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-dîn*, Bedir yayınevi, İst. 1993.
- GERALDİNE, Lux Flanagan, *Beginning Life (Yaşamın Başlangıcı)*, çev. Süleyman Yusuf, Rondon House, Londra 1996.
- GÜLÇİMEN, Betül, Ülkü Sedat; *İnsan Ayağı Biyomekaniğinin İncelenmesi*, Uludağ Ün. Mühendislik- Mimarlık Fak. Der., Bursa 2008, C. 13, S. 2,
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yay., Ank. 2010.
- GÜNDÜZALP, Selim, "Genç Arkadaş Nerdesin?" *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2013, S. 439.
- GÜNGÖR, Mevlüt, *Kur'ân Penceresinden Bakış*, Kur'ân kitaplığı, İst. 1997.
- HAMİDULLAH, Muhammed, "Kırkambar," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438,

- HAN, Fethullah, *Kur'ân ve Kâinat Âyetleri*, çev. Safiye Gülen, İnkılap Yay, İst. 1998.
- HANBEL, Ahmed b., *Müsned*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1995
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İst. 1989.
- HANEFİ, Ahmed, *Ettefsîrû'l-İlmiyyî'l-Ayâtî'l-Kevnîyye Fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Maarif, Mısır ths.,
- HATİPOĞLU, Metin, "Güz Yağmurları," *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2010, S. 407.
- HÂZİN, Ebû'l-Hasen Alâüddin Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, *Lübâbü't-te'vîl fî me'â'ni't-Tenzîl*, Ma'arife yayinevi, Beyrut ths.
- HEYET, *İman ve İbadetler*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- HEYET, *İnsan Vücudu*, Sağlık Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yay., İst. 1979.
- HEYET, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- HİCÂZİ, Mahmut, *Furkan Tefsiri*, İlim Yay. İst. ths.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvir*, Tunusiyi yayinevi, Tunus 1984.
- İBN KESİR, Ebû'l Fidâ İsmail ed-Dimeşkî, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut, 1981.
- İBN MACE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Es-Sünen*, Dâru İhya-i Kutubi'l-İlmiyye, Kahire ths..
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükrim el-Afrikiyyi el-Mısıriyyi, *Lisânü'l-'Arab*, 1. Baskı, Sadır yayinevi, Beyrut ths
- İBNÜ'L-ESİR, Mecdüddin, *en-Nihâye ü Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru'l-İslamiyye, Beyrut 1963.
- İBRAHİM MUSTAFA, AHMET ZİYAT, *Mucemu'l-Vesit*, İslami yayinevi, İst. ths.
- İSFEHÂNÎ, Râgıb, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992.
- KAPLAN, Abdurrahim, *Kur'ân-ı Kerimde Ölüm Gerçeği*, Seyda Yay., Diyarbakır 2012.
- KARABAŞOĞLU, Metin, "İncire ve Zeytine Andolsun," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438.
- KARAGÖZ, İsmail, "Basiret" md. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.

- _____, İsmail, "Tefekkür" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- _____, İsmail, "Ulu'l-Elbab" md. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- KARAMAN, Fikret, "Akıl" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- _____, Hayreddin, "Fıkıh" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1996.
- KIRIŞ, Kamil, "Acaba Kökler Akıllı mı?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ocak 2013, S. 433.
- KIRKINCI, Mehmet, "Sebepler Cahil, İşler Mükemmel," *Zafer Der.*, Ağustos 2013, S. 440.
- KOÇ, Eyüp *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, MEB Yay., Ank. 2010
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Risale yayınevi, Beyrut 2006.
- KUTLUER, İlhan, "Düşünce" md., *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1994.
- _____, İlhan, "İlim" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 2000,
- KUTUB, Muhammed, *Kur'ân Araştırmaları*, ter. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, İst. 1997.
- KUTUB, Seyyid b. İbrahim b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, ter. Emin Saraç, Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Akit yayınevi, İst. ths.
- MARANGOZ, Cafer, *Yaratılış Modeli*, MEB Yay., Ank. 1985.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindi, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mizan, İst. 2005.
- MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Temel Neşriyat, İst., 1985.
- MEHMET VEHBÎ EFENDÎ, *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İst. 1968.
- MEVDÛDÎ, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, ter. Muhammed Kaya Han, İnsan Yay., İst. 1997.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İst. 1995.
- MÜSLİM, Ebü'l Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahih*, *Mektebetü'l-İlmiyye*, Kahire 1979.

- NESAÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2001.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2000.
- NEVFEL, Abdurrezzak, *Kur'ân ve Modern İlim*, Hikmet Yay., Bursa 1978.
- NURBAKÎ, Haluk, *Kalb ve Ötesi*, Yeni Asya Yay., İst. 1985.
- ÖZDEMİR, Muhammed, *Haşiye Şihap Âl'a Tefsiri Beydavî*, Diyarbakır ths.
- ÖZTÜRK, Yener, *İmkânı ve Nüzulü Açısından Kur'ân'da Ahiret*, Işık Yay., İst., 2001.
- PAÇACI, İbrahim, "Akıl" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- _____, İbrahim, "Fıkıh" md., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay., Ank. 2006.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir, *Muhtârü's-Sihâh* Lübnan yayınevi, Kahire 1953.
- RÂZÎ, Fahreddin, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran ths.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Saffetü't-Tafasîr*, Ensar Neşriyat, ter. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İst. 1990.
- SÂİD HAVVÂ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Şamil yayınevi, çev. Beşir Eryarsoy, İst. 1991.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2000.
- SARIOĞLU, Hüseyin, *Kur'ân'da Akli Tefekkürün Boyutları*, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 34, İst. 2001.
- SATIL, Fatih, "Çiftçi Karıncalar," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2013, S. 442.
- _____, Fatih, "Denge," *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2013, S. 439.
- _____, Fatih, "Hayvancılıkla Geçinen Karıncalar," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440.
- SATIL, Fatih, "Meyve ve Tohumların Dağılma Mekanizması," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438.
- SAYGILI, Sefa, "Duygularımızın Merkezi Kalbimiz mi?" *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2012, S. 429.
- _____, Sefa, "Meyve Sineği," *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2013, S. 443.

- SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerim*, Sezgin Neşriyat, çev. Mehmet Karadeniz, İst. 1995.
- SEVİNÇGÜL, Ömer, "Bilinen Oluyor," *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2013, S. 441.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "Şirk" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 2010.
- SOYSALDI, H. Mehmet, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*. Fecr Yay. Ank. 2001.
- SUYÛTÎ, Hafız Celâluddin, *el-Camiu's-Sağır*, Ma'rife Yay., Mısır ths.
- ŞENGÜL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir 1995.
- ŞERBÂSÎ, Ahmet, *İslam Fıkhı*, Özgü Yay., çev. Mustafa Özcan, Ahmet İyibildiren, İst. 1999.
- ŞİMŞEK, Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınevi, İst. 1993.
- ŞİMŞEK, Ümit, "Deniz Devriyeleri," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2012, S. 428.
- ŞUMNU, Abdullah, "Vücudumuzun Hassas Özellikleri," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2010, S. 402,
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn yayınevi, Kahire 1415.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câm'iu'l-Beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Müessesü'r-Risale, Beyrut 2000.
- TAHA CABİR, el-Gulvani, *Kur'an'ı Düşünmüyorlar mı?* Selam Yay., Kahire 2010.
- TAKIM, Kasım, "Kâinat Kurulu Bir Makine mi?" *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2013, S. 441.
- TALU, Mehmet, *Sarf Nahiv ilmi*, Enes Kitabevi, Kayseri, 1986.
- TATLI, Âdem, "Canlılarda Aynı Kanunların Görülmesi, Yaratıcılarının Bir Olduğunu Gösterir," *Zafer Der.*, Sakarya, Mayıs 2013, S. 435.
- _____, Âdem, "Canlılardaki İndirgenemez Komplekslik," *Zafer Der.*, Sakarya, Mart 2014, S. 447.
- _____, Âdem, "Evrinciler Gerçek Hükümlüdürler Gerçeğe Ulaştıramazlar," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2012, S. 430.
- _____, Âdem, "Gözsüz Balıklar Evrimin Delilleri mi?" *Zafer Der.*, Sakarya, Eylül 2012, S. 429.

- _____, Âdem, "Kâinattaki Her şey Tam Olması Gerektiği Kadardır?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ocak 2014, S. 405.
- TEZER, İsmail, "Tegmark'ın Denenmemiş Deneyi ve Ahiret," *Zafer Der.*, Sakarya, Aralık 2010, S. 408.
- TİRMİZİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen el-Hakim, *Nevâdirü'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r-Resûl*, İlim Yay., İst. 1876.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Ölüm" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İst. 2007.
- TOPBAŞ, Osman Nuri, *Kâinat, İnsan ve Kur'ân'da Tefekkür*, Erkam Yay., İst. 2011.
- TOPBAŞ, Osman Nuri, *Öyle Bir Rahmet ki*, Erkam Yay., İst., 2007
- TUNA, Taşkın, "Her An Değişen Kâinat," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2012, S. 426.
- TUZCU, Volkan, "Arı Kuşları," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2013, S. 438.
- _____, Volkan, "Arılar Yeniden Keşfedildi," *Zafer Der.*, Sakarya, Mayıs 2013, S. 437.
- _____, Volkan, "Görüp Geçmemek," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440.
- _____, Volkan, "Şaşırtıcı Özellikleriyle Köpek Balıkları," *Zafer Der.*, Sakarya, Mart 2014, S. 447.
- _____, Volkan, "Yaratılış Mucizesi ve İnsan," *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2012, S. 428.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Basiret," *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İstanbul 1992.
- ULUTÜRK, Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yay., İzmir 1994.
- USLU, Tarık, "Su Hayattır," *Zafer Der.*, Sakarya, Temmuz 2010, S. 402.
- UYSAL, Kazım, "Deniz Kimin İse Balıklar da Onundur," *Zafer Der.*, Sakarya, Ekim 2012, S. 430.
- _____, Kazım, "Deniz Kimin İse, Balıkları Yaratan da O'dur," *Zafer Der.*, Sakarya, Aralık 2012, S. 432.
- _____, Kazım, "Denizler Neden Tuzludur?" *Zafer Der.*, Sakarya, Ağustos 2013, S. 440.
- _____, Kazım, "Denizler Tesadüfün Eseri Değildir," *Zafer Der.*, Sakarya, Aralık 2012, S. 429.

- _____, Kazım, "Kur'ân'ı Kerim'de Tavsiye Edilen Gıda 'Balık'," *Zafer Der.*, Sakarya, Kasım 2014, S. 431.
- YAVUZ, Yusuf Şefki, "İlim" md. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 2000
- YAZIR, Elmalılı Muhammed, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1979.
- YEŞİLYURT, Temel, *Dinî Bilginin İmkânı*, İnsan Yay., İst. 2003.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İst. 1991.
- YILDIZ, İbrahim, "Sıcak Günler," *Zafer Der.*, Sakarya, Haziran 2010, S. 402.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Tefekkür ve Tezekkür*, Altınoluk Der., İst. Şubat 1998, S. 144.
- _____, Hasan Kâmil, *Kur'ân'ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler*, Diyanet İlmi Der., C. 46, S. 4
- YURDAGÜR, Metin, "Basar," *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İst. 1992.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf, Dâr-ü-İhyai't-Türasi'l-Arabî*, Beyrut 1997.
- ZİNDANÎ, Abdulmecid, *Kur'ân'da İlmî Mucizeler*, çev. Resul Tosun, Kayıhan Yay., İst. 1990
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir*, ter. Hamdi Arslan, Dr. Ahmet Efe, Beşir Aryarsoy, Nurettin Yıldız, Risale Yay., İst. 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Şaban PEKER, 1977 yılında Trabzon/Sürmene de doğdu. Öğrenim hayatına köyünün okulunda başladı. 1996 yılında Sürmene İmam Hatip Lisesini bitirdi. 2002 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam hatip olarak 2003'te göreve başladı. 2008 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Trabzon/Akçaabat-Darica Yüksek İhtisas merkezini bitirdi. Girdiği imtihanlarda başarılı olarak 2009 yılında Şırnak/Silopi ilçesine vaiz olarak atandı. Şu anda Sakarya/Akyazı'da vaizliğe halen devam etmekte olup biri kız diğeri erkek olmak üzere iki çocuk babasıdır.